

Ante Brčić

Devedeset dana od Bleiburga

Ante Brčić

Devedeset dana od Bleiburga

Nakladnik: Ante Brčić
Vlastita naklada

Lektura:
Slavica Aralica

Urednik:
Ante Brčić

Računalna obrada:
Marino Jurić

Tisak:
Dalmacija papir, Split

Naklada:
300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA
U SPLITU

UDK 355.1-053.99(497.1=163.42)“1945”

BRČIĆ, Ante, kriminalist
Devedeset dana od Bleiburga / Ante
Brčić. - Gala : vlast. nakl., 2009.

ISBN 978-953-55609-0-6

I. Križni put 1945. -- Svjedočanstva II.
Bleiburg -- Ratni zločini -- Svjedočanstva

130320011

Ova knjiga se može besplatno
pročitati i preuzeti na portalu
www.digitalne-knjige.com

Ante Brčić

Devedeset dana od Bleiburga

Gala, 2009.

*Ovu knjigu, koja je napisana na temelju svjedočanstva
Mile Brčića rođ. 1921. godine u Gali – Otok Dalmatinski,
pripadnika 369. (hrvatske) legionarske divizije i sudionika Bleiburga
i “križnog puta”, posvećujem svim žrtvama mržnje i nasilja,
umorenim i nestalim na križnim putovima
tijekom 1945. godine.*

Prvi dio

Novaci "Vražje divizije"

Rano ujutro, točno u pet i trideset, baš kao svakog jutra, Rušao je dežurni njemački oficir u baraku i zviždanjem pozvao na ustajanje. Zatim je upalio svjetlo i požurio prema drugoj baraci. Vani je još bilo mračno i još se dugo neće početi razdanjivati. Kroz vrata koja je otvorio dežurni u baraku se nečujno, kao lopov, ušuljao hladan zrak. Kasna je jesen, a u Austriji i Češkoj u ovo doba godine nije baš toplo. Vojska ne žuri ustati, a nitko je na to i ne tjera, no na postrojavanju se moralo biti točno na vrijeme. Mile je uvijek na vrijeme ustajao, valjalo je obaviti još dosta zadaća: napraviti krevet, dotjerati odjeću, obrijati se, a potom na trčanje i tjelovježbu. Dobro je da ovo jutro ne moraju trčati do obližnjeg jezera, ta

mu se aktivnost od početka nije svidjela. Na kraju tjelovježbe svaki je vojnik morao skočiti u obližnje jezero, a zatim trkom onako mokat do barake gdje je čekala suha odjeća. Treba vojnika čelichiti – govorili bi njemački zapovjednici.

Već se čuje žamor iz drugih baraka. Pogledao je Mile na trenutak kroz zamagljeni prozor, vani je još mrkli mrak. Može razaznati samo barake osvijetljene rasvjetom i stražara na ulazu koji je hodao u mjestu kako bi se zagrijavao. Barake su klasične drvene i u svaku se moglo smjestiti po nekoliko desetina. Proteklo je nekoliko mjeseci od početka obuke pa je mogao već na temelju iskustva lako predvidjeti današnje radne zadatke.

Slijedi trčanje i tjelovježba, potom doručak, vojna obuka pa možda i teoretska nastava. Poslije ručka može se na spavanje ili u grad na pivo, naravno, ako je ostalo još nešto novca od siromašne vojničke plaće. Srećom, pivo nije bilo skupo. Znali su na gradskoj tržnici tijekom ljeta kupovati na desetke kila pomidora. Kad bi na onako sočne i crvene udarila cijela desetina, za nekoliko minuta nije bilo više ni jedne – prisjeća se Mile tih događaja.

Sada je već puno lakše. Ali tih prvih nekoliko mjeseci, kad su tek stigli na obuku u Austriju, znao je i po dvoje hlača poderati. Nije ih, naravno, morao krpiti, odmah bi zadužio nove. Znao je Nijemac obučiti vojnika. Gotovo svi njemački zapovjednici bili su korektni na obuci. Teško bi im Mile našao neku zamjerku. Nisu imali običaj terorizirati vojnika. Ali naši, naši su znali zabušavati da se ni sam vrug toga uvijek ne bi dosjetio. A onda opet imaju u jednu ruku i pravo, nisu oni svojom voljom došli na obuku, kao što nisu željeli ni ovaj prokleti rat za koji ih sada pripremaju.

Tko zna, možda će i danas na ponovljeno gađanje zbog tih zabušanata. Da su odradili jučer kako treba to gađanje, ne bi trebali danas. Osobito su u tome znali zabušavati mitraljesci. Ne bi htjeli namjerno pogoditi metu nastojeći tako izbjeći zaduženje za mitraljez koji zbog težine nitko nije želio nositi. Ali neće se više brinuti o tome, zaključio je i nastavio namještati vojnički krevet.

– Ne znam što je s Petrom, još ima dva dana provesti u samici – prisjeti se Mile na trenutak svog drugara.

Petar je iz njegove sinjske krajine, a nakon što je prije pet dana podmetnuo nogu zapovjedniku voda koji je pao i razbio nos, i to za vrijeme postrojavanja, na očigled svijuu, dobio je sedam dana samice samo o vodi.

– Je za đavla, ne znam što mu je to trebalo, ali kad je tako izabrao, neka – ali opet mu ga je nekako u srcu bilo žao.

Petar je visok, mršav mladić, pomalo mangup, poput Haškova¹ junaka *dobrog vojnika Švejka* kojem je besmislena ludost militarizma i surovost rata, pa je ismijava u svakoj mogućoj prigodi.

Uvijek bi se izvlačio i izbjegavao obuku na razne načine. Mili se ponekad činilo da taj ni po noći ne spava nego smišlja neke vragolije. Jednom su mu zapovjednici na mjestu gdje treba biti zaštitna maska pronašli grožđe i jabuke koje je ukrao u obližnjim vinogradima i voćnjacima oko Nikolsburga. Njemački zapovjednici su se samo hvatali za glavu. Ali ovog puta su mu dobro zapaprili: sedam dana samice samo o vodi, e pa, druškane, nije to lako izdržati. Valjda ćeš se sada, moj Petre, dozvati pameti.

Propisno pospremvši krevet, već je bio spreman za izlazak, no ostalo mu je još dosta vremena i ne žuri mu se nikamo. Drugi iz njegove desetine nisu još ni počeli praviti krevete. Pogledao je ponovno kroz zamagljeni prozor, brišući ga rukom. Vani se sada spustila magla, tako gusta da je mogao vidjeti samo nekoliko najbližih baraka i svjetla rasvjete logora. Na poligonu za postrojavanje, koji je bio tu odmah desno do barake, još nije bilo ni žive duše. Vojsci se obično nije nigdje žurilo te bi izišla točno na vrijeme. Još malo i obuka bi trebala završiti, tako ih je jučer izvijestio njihov zapovjednik. Kad bi barem mogao kući samo na jedan dan da vidi svoje i

1 Jaroslav Hašek (1883. – 1923.), češki novinar, humorist i novelist, pisac satiričnog djela „Doživljaji dobrog vojnika Švejka“.

najede se domaće hrane. Ali znao je da od toga nema ništa, kao i od pustog sanjarenja. Valjalo se pripremiti za početak još jednog napornog dana.

Davno je bio lipanj kada je vlakom iz Zagreba stigao na obuku ovdje, u Austriju i Češku koju je Hitler okupirao još u proljeće 1939. godine, prisjeća se Mile tih događaja. Doputovao je tada u nepoznato s drugim mladićima-novacima, rođenim uglavnom 1921. godine iz cijele Nezavisne Države Hrvatske. Svi su bili pozvani na redovno služenje vojnog roka. Tijekom 1942. godine na istočnom bojištu njemačka vojska nije napredovala kako je planirano, a hrvatske i bosanske šume sve su se više punile partizanima. U takvim okolnostima Ministarstvo obrane NDH pozvalo je na služenje vojnog roka i Milu. Prijavio se odmah, bez odgode, ionako nije imao izbora. Završio je kratku vojnu obuku u Karlovcu i Varaždinu, koju su vojni novaci odradili u svojoj civilnoj odjeći, navodno vojne za zaduženje nije bilo. Mile je tada bio uvjeren da će biti raspoređen u neku od domobranskih postrojbi. Ali grdno se prevario. Poslije dva mjeseca dio novaka, nakon obavljenoga liječničkog pregleda u Zagrebu, određen je za obuku u Austriji. Vojni novaci koji su bili sinovi jedinci u roditelja raspoređeni su u domobranske postrojbe, a oni koji nisu bili te sreće, ili nesreće, budući da rat ispisuje čudne sudbine, određeni su za obuku u Austriji i stavljeni su pod njemačku komandu (Wehrmacht). Pa ti sada reci da ima pravde u svijetu.

Dobro je da na obuci ima dosta poznatih mladića iz njegove krajine koje je većinom i prije poznao: Maleš, Poljak, Bilokapić svi iz potkamešničkog sela Gljeva, Šimunović i Marinović iz Otoka, Kodžoman iz Hrvaca, Poljak, Bilić, Romac iz Glavica, Karajko... i još mnogo drugih. S njim u baraci i desetini je i Jerko Mravak iz njegova sela Gale.

Vlak koji ih je dovezao na obuku u Austriju bio je samo jedan od mnogih što je tih dana i tjedana dovezio vojne novake iz NDH. Centar za obuku u blizini malenoga gradića Nikolsburga (njemački – Nikolsburg, češki – Mikulov),

nalazio se na samotnom mjestu izvan naselja. Vjerojatno je prije njihova dolaska služio kao ratni logor. Tu se smjestio dio hrvatskih novaka, među kojima i Mile. Postojali su i drugi centri za smještaj, obuku i izobrazbu u Doellersheimu i Stokerau, ovisno o tome koja se faza obuke provodila, tako da je i Mile neko vrijeme bio na izobrazbi u tim mjestima.

Od novopristiglih novaka te od oko dvije tisuće pripadnika 369. pojačane pješačke pukovnije koji nisu krenuli na istočno bojište, kao i od dijela legionara koji su preživjeli istočno bojište i Staljingradsku bitku, tijekom ljeta 1942. godine u Stokerau u Austriji formirana je 369. (*hrvatska*) *legionarska divizija* /369. (*Kroatische*) *Infanterie-Division*/, poznata još i pod nadimkom „*Vražja divizija*“ (*njem. Teufels – Division*) – nastavljajući tako tradiciju slavne 42. domobranske divizije iz Prvog svjetskog rata koja je bila u sastavu Austrougarske vojske.

Zapovjednici, naoružanje, oprema i tehnika bili su njemački, vojnici uglavnom Hrvati, uz manji broj Muslimana iz Bosne. Hrvata časnika i dočasnika nije bilo mnogo. Jedan od njih bio je i poručnik Boban iz Sinja, kojeg je Mile upoznao za vrijeme obuke, dobro je govorio njemački i imao je visoku naobrazbu. Divizija je imala u sastavu dvije pješačke pukovnije (regimente), 369. i 370., kao i jednu topničku pukovninu, te 369. izviđački bataljun, 369. motorno–inženjerijski bataljun, 369. protuoklopni bataljun, 369. bataljun veze i druge prištapske jedinice, s ukupno oko 14.000 boraca. Zapovjednik jedinice bio je general Fritz Neidholt². Za vrijeme obuke koristio se uglavnom njemački jezik na kojem su se izdavale zapovijedi. Temeljna izobrazba, u trajanju od dva mjeseca, bila je naporna i zahtjevna, prava njemačka disciplina.

Dok opreme nije nedostajalo, s hranom je bilo kako-tako. Istina, ne može se reći da hrane nije bilo, ali poslije na-

2 General – leutnanta Fritza Neidholta osudio je na smrt Vojni sud u Beogradu i obješen je 27. veljače 1947. godine.

porne i iscrpljujuće obuke mogla bi se pojesti i dupla porcija. Kilogram kruha sljedovao je vojnika za tri dana. Ali vojniku su duga tri dana, pa se kruh svako malo štipao, odlamao i teško bi u koga dočekaio drugi dan. Neki su vojnici znali pojesti i oguljenu koru krumpira. Nakon završetka temeljne obuke, slijedila je specijalistička obuka, ovisno o tome gdje je tko raspoređen. Mile je ostao u pješadiji te se specijalizirao za minobacač manjeg kalibra, koji su njemačke postrojbe uvijek nosile sa sobom, pa tako i pripadnici 369. legionarske divizije. Svaki vod raspolagao je jednim takvim minobacačem s devet komada pripadajućih granata. I njegov susjed Jerko Mravak, kao i većina novaka iz sinjske krajine, završio je pješadijsku obuku, dok su neki raspoređeni u vezu, artiljeriju, vozače ili protuoklopni bataljun.

Dani su prolazili i malo-pomalo od golobradih mladića nastala je elitna postrojba. Ljeto i topli dani, kada su vojni novaci stigli na obuku u Austriju, davno su prošli. Bilo je negdje božićno vrijeme kada je postrojba dočekala kraj obuke. Divizija je bila spremna za ratno djelovanje i gotovo svi su se radovali povratku u domovinu, iako su pretpostavljali da ih tamo čeka teško razdoblje.

Toga božićnog dana ratne 1942. godine Mile i njegovi suborci ukrcani su ponovno u vlak, ali je ovog puta odredište bila domovina. Dio postrojbi 369. legionarske divizije već je bio prebačen vlakovima u Zagreb. Raspoloženje u vlaku činilo se puno bolje nego na odlasku na obuku, češće su se čuli pjesma, smijeh, raznorazne domaće pošalice. Nove njemačke odore blještale su na kršnim hrvatskim mladićima. Većina ih je bila svjesna da opet, tko zna po koji put u povijesti, Hrvat ne ratuje pod svojom zastavom i u svojoj odori. Iako se činilo da nisu bili tako zle kobi kao Sven Hassel³ i junaci njegovih

3 Sven Hassel – pisac rođen 1917.g. u Danskoj, tijekom II. svjetskog rata unovačen je u njemačku vojsku, a potom i raspoređen u kazneni puk. Svoja svjedočanstva rata opisao je u više romana: „Legija prokletih“, „Kazneni bataljun“, „Monte Cassino“ ...

priča, koji su raspoređeni u kazneni puk, kakvih je bilo u njemačkoj vojsci, nisu bili ni dragovoljci, već samo obični novaci pozvani na redovno služenje vojnog roka.

Neupućen promatrač lako bi pomislio da se radi o Nijemcima, da se na njemačkoj odori na desnom rukavu nije isticao našiven hrvatski grb.

Mile je sjedio u vagonu s Jerkom i drugim znancima iz sinjske krajine. Raspravljali su o kojekakvim događajima, no s lica im se mogla iščitati zabrinutost za daljnju sudbinu, pomiješana s radošću povratka u domovinu, ma što ih tamo čekalo.

– Ništa mi se ovo, prijatelji, ne sviđa da se borimo u tuđoj uniformi i pod tuđom komandom. Mislio sam, raspala se prokleta Jugoslavija pa ćemo sada stvoriti svoju državu i za nju se boriti – započe Stipe razgovor iznoseći iskreno svoje mišljenje. Taj kršni mladić ionako nije imao straha ni pred čim.

– Vidiš da nosiš šahovnicu na odori, to znači da ćemo se boriti za naše interese – uključujući se u razgovor netko od prisutnih.

– Je, je šahovnica, ali nije naša uniforma niti komanda. Možda su njemački zapovjednici dobri i stručni, ali nije Hrvat gazda u svojoj kući, a kada nisi gazda, crno ti se piše – iznese svoj stav Petar podupirući Stipin stav o vojnopolitičkoj situaciji u Hrvatskoj.

– Tiše, tiše malo kad raspravljate o toj temi – upozori ih dobronamjerno Mile.

– Oćemo, Mile, u pravu si – složi se Stipe, ali nastavi gotovo istim tonom ne mogavši obuzdati svoju naglu narav – ja se ne bi javio kao dragovoljac za istočnu frontu u Rusiju kao ovi naši iz 369. pješačke pukovnije, nema tih novaca.

– Đava će ga znat šta ljude tira u rat i koji im se ideali vrte po glavi. Znaš li da su i iz našeg kraja komunisti išli u Španjolski građanski rat, tako su i ovi išli u Rusiju – opet će Petar.

– Ja samo ne razumim zašto su se Hrvati išli boriti na istočni front za taj Staljingrad i bez potrebe gubiti mlade živote – nastavi Stipe sada tišim glasom.

– I u mojoj četi imaju dvojica koji su bili ranjeni na Stajlingradu, jedan je iz Duvna, a drugi, čini mi se, negdi oko Dubrovnika. E ti se nikog na svitu ne boje – uključi se i Mile u razgovor.

– Samo šteta! – uzdahne Stipe – trebalo je te momke ostaviti u Hrvatskoj da se bore za našu domovinu.

– Pavelić je proda Dalmaciju Talijanima, naša nas država oblači u tuđu uniformu, a đavliji partizani opet se bore za Jugoslaviju, crno nam se piše, bojim se – nastave dalje Petar i Stipe umovati o vojnopolitičkoj situaciji.

– Ajte đavlu vi i pulitika, šta ste se toga uvatili ka da ćete nešto riješiti – ukori ih Jerko, kojem je već dosadilo njihovo umovanje.

– Božić jeeee ... da je bilo božićovat kod kuće i naist se kiselog kupusa i slanine – s uzdahom izvali netko od prisutnih u vagonu.

– I iiiiii ...promrmljaše kroza zube, a jezik im svima nekako instinktivno obliže usnice.

– I da je uz to bilo popit čašu domaćeg crvenog vina – uključi se Jerko u razgovor.

– A onda bi moga naći koju bogatu udavaču.

– Kad se popije, jezik sam od sebe govori, ne moraš se mislit što ćeš reći – dobaci Stipe koji je osim za politiku, uvijek bio spreman i za zdravu šalu.

– Ha, ha, haaaa – nasmijali su se ostali u vagonu.

– Moga je on naći divojku i u Austriji – dobaci opet netko od prisutnih.

– Odnija ti đava njiove divojke i ranu, oslabija san deset kila – nadoda Jerko i izvadi iz bluže kutiju cigareta koje su dobivali na obuci, potom izvadi i šibice te zapali. Lagano povuče dim te ga pusti po vagonu.

– Eeee, nisu loše ove njemačke cigarete! – progovori Jerko nekako zamišljeno ispod glasa .

Zapališe i ostali u vagonu te nastaviše s pričama i razgovorima kako bi skratili vrijeme i olakšali put. Zapalio je i

Mile jednu iako nije pušač. Spasile su ga ove cigarete koje su dobivali kao sljedovanje. Razmijenio bi ih bez problema za komad kruha od kojeg strastvenog pušača – a takvih je bilo podosta.

– Ko zna di nas đava nosi? – upita dubokim glasom Stipe prisutne u vagonu okrenuvši razgovor opet na bolnu temu.

– U rat, u rat, prijatelji, a tamo nikom nije dobro – dododa Marko pomalo tužnim glasom.

– Što misliš, Jerko, tko će dobiti ovaj rat? – priupita opet Stipe.

– Onaj tko donese živu glavu kući, taj ga je dobio, moj Stipe.

– Kada bi barem brzo završio.

– Tek je počeo, a kako stvari stoje, nanosit ćemo se ove njemačke uniforme – dobaci Mile nekako ispod glasa.

Iz susjednog kupea jasno se mogao čuti razgovor. Pri-povijedahu vojnici o svojim obiteljima, ženama, djeci, zano-snim djevojkama, komadiću polja, konjima i svadbama. Vlak je polako nosio svoje putnike i ostavljao iza sebe austrijska brda i planine.

Zeleni pašnjaci uz pitomu rijeku Cetinu, obronci plani-ne Kamešnice na kojima je kao mladić čuvao stoku, plodni galski vinogradi, sve te slike iz bezbrižnih dana djetinjstva i mladosti koje svakom čovjeku dolaze u sjećanje osobito u danima teškoća, prolazile su Mili mislima dok je sjedio u vlaku i putovao u nepoznato. Za druge misli kao da nije bilo mjesta u njegovoj glavi.

– Svi bi pili, niko ne bi kopaaaa... oooooooeeee uuu...- zapjevali su regruti iz susjednog vagona „sinjsku reru“ i tako razbudili ostale putnike.

– Zaaagreb, Zagreb! – poviče netko od vojnika.

Odmah svi skočiše na noge i otvoriše prozore kako bi mogli bolje vidjeti svjetla glavnog hrvatskog grada. Iako je vani bilo hladno, mnogi vojnici proguraše glave kroz otvo-rene prozore vagona kao da se žele nadisati hrvatskog zraka.

Vlak je uskoro stigao u Zagreb i u kratkom vremenu cijela vojska i tehnika bili su iskrcani na jedno mjesto. Mile, kao i većina vojnika iz sinjske krajine, raspoređen je u 370. pukovniciju (2. bataljun - 7. četu).

Već 26. studenoga 1942. godine cijela divizija, sa svom opremom, tehnikom i ljudstvom, izvršila je svečano postrojavanje i mimohod ulicama grada Zagreba. Mnoštvo građana Zagreba u to božićno vrijeme izišlo je na ulice te ih pozdravilo. Vrijeme obuke i parade brzo je prošlo, a vremena za odmor nije bilo. Započela je ratna četrdeset treća godina i cijela divizija odmah je upućena na ratište. Mile, kao i njegova pukovnija, prvo vatreno krštenje imali su u Sunji i Sisku. Slijedile su borbe na Kozari, a potom su upućeni u Grmeč.

Borbe s partizanima vodile su se gotovo svakodnevno, a vojnici su nizali ratna iskustva. Nakon okršaja u Grmeču, postrojba je upućena prema Glamoču. Iz borbi koje su prolazili uglavnom su u svom ratnom dnevniku bilježili pobjede, iako je bilo poginulih i ranjenih pripadnika postrojbe. Smrt, ranjavanje, studen i napori bili su način života koji su morali prihvatiti i prilagoditi se suludim ratnim događanjima.

Od Drvara do Glamoča

Dan je bio dobrano na izmaku, a sunce toga dana gotovo nije ni izišlo. Činilo se da se i ono umorilo od gledanja ratnog užasa i skrilo iza sivih, tmurnih oblaka koji su svakodnevno sipali snježne pahuljice načinivši bijeli prekrivač za bosanski krajolik. Već je gotovo pao mrak kada je Milina četa stigla na domak nekog sela koje se nalazilo na putu od Drvara prema Glamoču. Studeni vjetar koji je puhao sa sjevera uvlačio je hladnoću sve do kostiju. Iako je imao rukavice, prsti na desnoj ruci kojom je pridržavao remen puške gotovo su mu promrzli.

Osjećao je umor u nogama i tijelu od dugog pješaćenja pod teškom opremom, a hodanje po dubokom snijegu i hladnoći bilo je dvaput teže nego u normalnim uvjetima. Kretali su se u tišini jedan za drugim. Nitko ništa nije govorio, samo se čulo škripanje svježeg snijega pod brojnim vojničkim čizmama. Izmoreni i promrzli nisu imali želje ni sa kim riječi progovoriti. Išli su samo naprijed, udubljeni u svoje misli i sanje koje vode u drugi, ljepši svijet, kakav ovaj zasigurno nije. Mile je pojeo i zadnji bombon što ga je imao. Daju ih svakom vojniku kada je ovakvo hladno. Vraća energiju organizmu u ovoj hladnoći, tako su im rekli, a i Mili se čini da u tome ima istine. Kad su ugledali selo pred sobom, odmah su odahnuli. Malene kućice i štale bile su pokrivene snijegom i sve je odisalo nekim čudnim mirom i tišinom. Nakon što su ušli u selo, rijetki su se mještani usudili izići iz kuće, što zbog hladnoće, što zbog straha.

Zapovjedništvo je odmah dogovorilo smještaj u kućama i štalama. Mnogi su mještani možda u sebi i negodovali, ali tko je smio što reći. Milina desetina smjestila se u štalu na kraju sela, koja se sastojala od jedne prostorije. Tjerani hladnoćom i vjetrom, brzo su ušli unutra, a dvadesetak ovaca preplašeno se zbilu u jedan kut štale. Mile je, kao i ostali njegovi suborci, odmah sa sebe skinuo ratnu opremu, skupio je sijena i na podu sebi načinio ležaj. U jednom kutu na zidu visjela je petrolejska lampa čije se slabo svjetlo jedva vidjelo s ulaznih vrata. Umjesto peći, prostoriju su grijale ovce pa se umornoj vojsci nije činilo tako hladno.

– Nema ništa bolje od vatre kada se čovjek ovako smrzne i umori, a da imamo peć, mogli bi i odjeću osušiti. Ovako, grij se uz smrdljive ovce – dobaci pomalo u šali jedan vojnik iz Miline desetine.

– Bolja je od toga dobra rakija, a osobito onom koji je voli – uključi se Mile u razgovor.

– Samo đava će je dat, moj Mile – nasmije se Stipe, mlađić iz sela Otoka odmah do Milinog.

Bio je to visok krupan mlađić koji se nije ničega bojao, pravi gorštak. Na zaduženju je imao mitraljez MG-34 i lako se nosio s njegovih dvanaest kilograma. Štoviše, kada su osvojili neko partizansko skladište uzeo je i laki mitraljez češke proizvodnje koji mu se svidio pa je od tada nosio dva. Zbog njegove hrabrosti, svi su ga cijenili. Istina, Mile ga jednostavno nije mogao razumjeti zašto nosi dva mitraljeza te ga je često odvrćao od toga govoreći mu da baci taj mitraljez i ne tare badava svoj život kao da rat ovisi o njima dvojici.

– Možda ima rakije po selu, da je bilo upitat hoće li prodat – predloži jedan vojnik kojem se očito svidjela ova tema.

– Ovo je sigurno srpsko selo kad su nas teška srca primili. Zato lezite tu i nema više izlaženja. Odmorite se i naspavajte jer đava niti ore niti kopa, nego gleda čovjeka uvaliti u kakvu napast – naloži im oštrim glasom zapovjednik desetine.

Nešto su na brzinu pojeli, uglavnom konzerve i malo kruha, toliko tvrdog da bi i vuk na njemu polomio zube, a zatim su plegli po sijenu i gotovo odmah zaspali. Ispred svake kuće ili staje gdje su bili smješteni postavljene su straže.

Činilo se da će noć okovana snijegom i studeni proteći mirno – ali nije bilo tako.

U jednoj od susjednih kuća pet partizana je ostalo u potkrovlju. Izgleda da se nisu uspjeli izvući na vrijeme, prije dolaska Pete i Sedme čete 370. pukovnije ili su možda namjerno ostali.

Vojska je ušla u kuću i nitko ništa sumnjivo nije primijetio, a kako su bili umorni, odmah su pozaspali rasuti po podu kuće. Stražar je naložio u peći dobru vatru i stao ispred vrata.

Partizani u potkrovlju nisu spavali, čekali su povoljnu priliku za bijeg. Iskoristivši pogodan trenutak, bacili su ručnu bombu kroz otvor u potkrovlju ispod stražara koji je stajao tik do ulaznih vrata. Snažna eksplozija odjeknula je u tihoj noći, a stražar je na mjestu bio mrtav. Partizani su brzo poskakali s prozora u potkrovlju u duboki snijeg. Odmah su uzeli mitraljez od poginulog stražara i nastavili trčati prema šumi. Zadnji partizan koji je skočio malo se pokliznuo, a jedan od vojnika koji je stigao do vrata uhvatio ga je za odjeću i snažno povukao unutra. U tom trenutku partizani su iz mitraljeza raspalili po ulaznim vratima kuće i smrtno ranili još jednog vojnika. Nakon kratke paljbe brzo su pobjegli u obližnju jelovu šumu. Cijela je Sedma četa odmah bila na nogama, ali uzalud, partizani su već daleko odmaknuli. Mile je kao i ostali iz desetine zalegao ispred štale u duboki snijeg i čekao. Opet je zavládala tišina, a zbog snijega na zemlji vidjelo se gotovo kao po danu. Nisu još ni saznali da su dvojica njihovih suboraca ubijena. Od partizana više ni traga. Najveći je problem što ne mogu na spavanje u štalu, a do jutra je još dosta vremena. Trebalo je strpljivo izdržavati i trpjeti hladnoću. Sada se i prokleta magla, tiho kao kradljivac, počela spuštati i zavláčiti među seoske kuće.

Ujutro, kada se razdanilo, njemački zapovjednik bio je strašno ljut. Izgubio je dvojicu vojnika. Na odlasku iz sela zapovjedio je da se sve kuće i štale zapale za kaznu što su mještani skrivali partizane i surađivali s njima, a dvojica su vojnika u napadu i poginula. Kad je Sedma četa 370. pukovnije – 369. legionarske divizije nastavila kretanje prema Glamoču, selo je bilo potpuno u plamenu. Veliki plameni jezici mogli su se vidjeti izdaleka, a crni dim što se uzdizao visoko u nebo spajao se s tmurnim, sivim oblacima, pa se činilo kao da se dim ne diže od zemlje prema nebu, nego se spušta iz tih sivih i tmurnih oblaka prema zemlji. Započeo je još jedan ratni dan, nastavljajući ispisivati tužne ljudske sudbine smrti, patnje i stradanja.

* * *

Veljača je 1943. godine, a zima je u Bosni bila natprosječno hladna, snijega je posvuda u izobilju. Moglo je biti oko devet sati ujutro kada se Drugi bataljun 370. pukovnije približavao Glamoču. Snijeg je bio dubok i do metra, a cesta slabo prohodna, što je otežavalo kretanje. Da je barem cesta bila utabana, lakše bi se hodalo. Ali tko će pametan hodati po ovakvom ledu i snijegu. Samo vojnik i gladan vuk. Sa svih strana Glamočko polje okruženo je visokim planinama koje se dižu i više od dvije tisuće metara nad morem, pa u ovom području vlada planinska klima s kratkim, sušnim ljetom i dugim, snježnim i surovim zimama, kakva bijaše i ova ratne 1943. godine. Mile je saznao od jednog dočasnika – Hrvata da je prije rata na ovom području živjelo najviše Srba, gotovo 80 posto, a Hrvata je bilo negdje oko 1400. Do 1942. godine gotovo su svi Hrvati napustili Glamoč, tu malenu bosansku varošicu koju su osvajale i napuštale razne vojske.

Svi su željeli što prije ući u gradić kako bi uz vatru osušili mokru odjeću, pojeli i popili nešto toplo te malo predahnuli. Hodanje kroz dubok snijeg zahtijeva mnogo snage, oso-

bito kada na sebi vučeš naoružanje i drugu vojnu opremu. A oprema i oružje koju je vojnik 369. legionarske divizije morao nositi nije nikada bila lakša od trideset kilograma. Kad su stigli gotovo do samog ulaza u grad, dočekalo ih je gadno iznenađenje. Partizani koji su odavno bili ukopani na brežuljcima oko grada otvorili su žestoku paljbu po njima. Odmah je nekoliko vojnika palo ranjeno u snijeg koji se oko njih ubrzo zacrvenio od krvi što je tekla iz rana.

Mile, kao i drugi vojnici, nije gubio vrijeme. Jedini pogodan zaklon koji se u tom trenutku mogao pronaći bilo je muslimansko groblje udaljeno jedva desetak koraka. Legao je brzo bez razmišljanja u duboki snijeg iza jednog kamenog nadgrobnog spomenika, a drugi njegovi suborci onako kako se tko snašao. Puščana zrna koja su fijukala oko njih nisu davala puno vremena za razmišljanje. Najvažnije je bilo odmah zakloniti se i ne biti laka meta neprijateljskim strijelcima.

– Ne štedite municiju – dobaci Mile Jerku koji se skrio desno iza nadgrobnog spomenika.

– Pazi, Jerko, da te ne potegne mrtvac u grob – našli se Stipe koji je zauzeo sličan zaklon.

– Ne boj se mrtvih, nisu nikom naštetili, nego gledaj ti da tebe partizani ne uture u grob.

Ležali su tako u hladnom snijegu i s vremena na vrijeme zapucali prema partizanskim položajima, a njihovi suborci koji su zauzeli povoljnije položaje također su žestoko uzvratili.

Srećom, brzo su osposobljeni laki minobacači koji su pogađali neprijateljske položaje, ali bez većeg uspjeha. Partizani su bili dobro utvrđeni u dubokim rovovima, a činilo se kako im ni municije ne nedostaje.

Nakon nekoliko sati žestoke borbe, zapovjednik bataljuna zaključio je da će teško osvojiti grad pa je radiovezom pozvao u pomoć tenkove.

Tenkovska jedinica bila je u blizini Glamoča te im nije trebalo puno vremena da se uključe u borbu. Tri njemačka

tenka *Panzer IV*⁴ pristigla su u pomoć borcima. Odmah po dolasku otvorili su vatru iz bogatog arsenala oružja te su brzo napredovali prema utvrđenim neprijateljskim položajima. Partizani se nisu povlačili, dapače, otvorili su žestoku paljbu po tenkovima, bacali su na njih razna zapaljiva sredstva i ručne bombe. No sva upotrijebljena sredstva nisu puno omela teške ratne strojeve, koji su se odlučili na drukčiju taktiku. Jednom gusjenicom ušli su u rovove te tako nastavili kretanje u liniji kako bi istjerali partizane. Uvidjevši da ne mogu odoljeti snažnom napadu tenkova i pripadnika Drugog bataljuna koji su iskoristili pogodan trenutak te došli na domak partizanskih položaja, otvarajući po njima žestoku vatru, partizani su počeli napuštati položaje i bježati u obližnju šumu. Nakon tri sata teških borbi pripadnici Drugog bataljuna ušli su Glamoč, a tu su dočekali i noć smjestivši se u kuće i štale koje su još ostale čitave.

Na vatri se sušila mokra odjeća, a uskoro je stigao i topli obrok. Napunio je Mile punu porciju toplog graha i pripremio komad kruha. Promiješao je nekoliko puta žlicom po porciji. Dobro je, zapao ga je i dobar komad suhog mesa i kobasice. I prihvatio se jela kao i ostali iz njegove desetine. Nitko ništa više ne govori, samo se čuje pucketanje vatre i grebanje žlica po porcijama. Topli grah brzo je zagrijavao promrzlo tijelo. E, ovo je bilo dobro poslije naporna dana i po ovoj hladnoći. Eto, to su ti trenuci za koje živi svaki vojnik. Nije ih više briga što će biti, koliko će trajati rat, ni za ovu studen ni za vrazje partizane. Sada prevladavaju one optimistične misli – preživjet će sve. Preživjet će sve nedaće, dat će Bog i sve će ovo prebroditi. Kako je gladnu čovjeku malo potrebno da bude zadovoljan! Sjetio se Mile na trenutak priče iz

4 Prema mišljenju vojnih stručnjaka, najbolji njemački tenk u II. svjetskom ratu. Prema nekim procjenama proizvedeno je oko 9000 primjeraka ovog tenka. U početku je bio namijenjen protupješačkoj borbi, a kasnije je prenamijenjen za protutenkovsku borbu.

svog kraja, kada se jedne prigode susjed koji nije živio u izobilju dobro najeo, a onda onako zadovoljan, izvalio naglas:

– E je lip ovaj život...

Lijep je život, lijep, samo da nije ovog prokletog rata. Potom je jedan vojnik nabacio nekoliko suhih drva na vatru koja se u tren raspali i bolje osvijetli malenu bosansku potleušicu, što je baš kao u bajci pretvori odjednom u najugodnije mjesto na svijetu. Završio je Mile sa svojom porcijom, podigao je glavu i pogledao oko sebe. Svi su već pri kraju, stružu porcije po dnu. A onda bi se valjalo zavući u deke blizu vatre i odmarati, pričati sa suborcima ili spavati i zaboraviti na sve. Ali ne možeš protiv misli, nadolaze, naviru, na stotine njih, baš kao rojevi pčela i opsjedaju te. Mile se zagledao u vatru i sa sjetom se prisjetio vatre na kućnom ognjištu uz koju je blagovala njegova mnogobrojna obitelj. Što je sad s njima, to sam Bog zna.

Noću su oko Glamoča gusto postavljene straže. Na jedno od stražarskih mjesta određen je i Mile. Samo mu je još to trebalo, ali što se može.

Straže su raspoređene oko grada kako bi se izbjegli eventualni napadi partizana koji se nisu lako mirili s gubitkom Glamoča. Mile je na stražu raspoređen oko dva sata iza ponoći. Stražarsko mjesto bilo je podalje od grada, noć hladna, snijeg dubok i poslije napornog dana san je lako zatvarao očne kapke pa su se iz tog razloga i straže brzo izmjenjivale.

Kad je izvršena smjena straže, Mile je ostao sam na stražarskom mjestu na domak obližnje šume. Nitko u njegovoj jedinici nije volio na stražu, pa ni on. Znao je da je to odgovorna zadaća o kojoj ovise i životi njegovih suboraca. Odmah je u blizini stražarskog mjesta skupio jedan naramak sasječanih jelovih grana, razastro ih po snijegu, a preko njih deku koju je ponio sa sobom. Jelove grane lako je skupio budući da je na tom mjestu bilo mnogo porušenih jela koje su posjekli (vjerojatno za ogrjev) talijanski vojnici koji su bili u gradu prije partizana.

Namjestivši tako ležaj, ispred sebe je postavio mitraljez MG-34 (*maschinengewehr*) koji je gotovo obavezan na stražarskim mjestima, a do sebe je stavio i jednu ručnu bombu. Pozicija na kojoj je bilo njegovo stražarsko mjesto činila se idealnom da se s nje kontrolira prilaz gradu. A i noć je zbog snijega dosta svijetla, vidi se gotovo kao po danu.

Zatvarač mitraljeza odmah je potegao u zadnji položaj i ubacio metak u cijev kako bi ovo moćno oružje, čija je brzina paljbe 800 do 900 metaka u minuti, bilo spremno. Mile je imao puno vjere u ovo njemačko oružje visoke kvalitete. Istina, u jedinici imaju i nove mitraljeze MG-42, čija je brzina paljbe 1550 metaka u minuti, a i cijev mu moguiskusni vojnici zamijeniti za tridesetak sekundi. Ipak je najviše volio nositi pušku K98k⁵, koju je i dužio, a mitraljeze neka nose kršniji momci od njega. S partizanima nikad nisi bio načisto jer su često znali iznenaditi neoprezne stražare, zato je trebalo biti maksimalno oprezan i budan. Bilo je jako hladno te noći. Iako je bio dobro odjeven, hladnoća se uvlačila u kosti, a najviše su zeble ruke u prilično tankim rukavicama koje su se malo namočile od snijega i na prstima skrutile. Ništa se nije čulo osim hladne tišine u zimskoj noći. Utihnulo je i udaljeni žamor iz Glamoča. Umorna vojska zaspala je po kućama i štalama, ovisno što je koga dopalo.

Sa stražarskog mjesta pucao je dobar pogled po okolini, a zakrivala su ga visoka i gusta stabla jela u čijoj se sjeni stražara teško moglo primijetiti i iznenaditi. Duboki snijeg pokrivao je šume i okolne brežuljke, pa je i Mile vjerovao da mu se kroz tako dubok snijeg teško može tko približiti, a da ga on na vrijeme ne čuje ili uoči. Ako pak netko i priđe, mitraljez je bio spreman.

5 Najpoznatija puška iz Mauser porodice, koja je prvi put ušla u uporabu 1898.godine pod nazivom Gewehr 98. Modificirana verzija K98k (karabin mode -1898, Kurz – njem. –skraćeno) uvedena je u Wehrmacht 1935.g.,gdje je prihvaćena kao standardna puška u pješastvu. S malim izmjenama, poznata je i kao M48 ili “tandžara”.

– Da su partizani, sigurno bi zapucali, ili si im možda dobro zapaprio pa su pobjegli – prokomentira jedan od vojnika.

Nakon što ih je detaljno obavijestio o razlozima pucnjave, nikome nije padalo na pamet da nešto poduzima. Jutro je uvijek pametnije od večeri pa se čekala zora za daljnju akciju. Svi su nekako bili nestrpljivi, a osobito oni vojnici koji nisu bili određeni na stražu i umjesto da spavaju, bili su na hladnoći i snijegu.

Mile je bio donekle zadovoljan ovakvim ishodom: umjesto da bude sam na stražarskom mjestu, sada je cijeli bataljun bio na nogama pa se lakše i bezbrižnije mogla čekati zora. Ali noć nikako da prođe, a tako je uvijek u životu kad nešto čekaš.

Napokon je svanulo. Oprezno i polako nekoliko vodova uputilo se u smjeru pucnjave i odmah su u obližnjem šumariku primijetili tragove krvi, a nekoliko koraka dalje beživotno je ležao noćni posjetitelj. Bio je to vol čije je truplo nepomično ležalo u snijegu. Na tijelu životinje jasno su se vidjele prostrijelne rane.

Vidjevši što je bio razlog noćne pucnjave i uzbune, vojnici koji su na snijegu i hladnoći proveli noć, i to samo zbog zalutalog bosanskog vola, dopustili su sebi pokoju psovku naglas na račun onoga koji im je uskratio ono malo zaslužena sna.

Operacija "Weiss"

Gotovo u cik zore Drugi bataljun 370. pukovnije od Malo-
vanskog polja krenuo je prema mjestima Prozoru i Jablani-
nici. Četrdeset treća je godina, početak ožujka. Zima se samo
kalendarski bližila kraju, a na visokim bosanskim planinama
bijelio se snijeg i činilo se kao da hladnoća neće nikada pre-
stati. Na bosanskom ratištu u tijeku je bila još jedna velika
ofenziva. Nijemci su joj dali ime „Weiss“ – „bijeli slučaj“, a
partizani „Bitka za ranjenike“. Osim 369. hrvatske legionar-
ske divizije – zvane „Vražja divizija“, u borbe su uključene i
brojne druge njemačke (7. SS divizija „Prinz Eugen“ bila je
udarna snaga), talijanske, ustaške, domobranske i četničke
jedinice. Mili i njegovim suborcima bilo je svejedno je li po
redu treća ili četvrta ofenziva, zvala se ovako ili onako, ratni
dan s ofenzivom ili bez nje bio je gotovo identičan.

– Šta ti se čini, Stipe, je li ovo treća ili četvrta ofenziva? –
upita Mile svog suborca.

– Đava će je znat, moj Mile, ajme nama i jadnom narodu
kuda sve ove vojske prođu.

– Dobro govoriš, teško je vidit i jednu kuću da je čitava,
a mrtvih ima ni broja im se ne zna.

– Jesi li vidio, Stipe, niko ni mrtve više ne ukapa.

– A što ćeš vidjeti, nema tu ništa dobra, niti rat donosi
kome koristi, osobito nama malim i siromašnim ljudima.

Prema Prozoru i Jablanici kretali su se uglavnom šum-
skim i planinskim putovima. Partizani su neprestano napa-
dali iz zasjeda pa je bilo u takvim napadima i ranjenih. Vješto

su to činili, nisu se upuštali u ozbiljnu borbu, postavljali su iznenadne zasjede, ispalili bi nekoliko metaka pa bi se povukli, i tako sve do na domak Prozora. Prozor je gradić u podnožju Makljen-sedla na putu iz doline Vrbasa u dolinu Neretve. Prije početka rata u njemu je živjelo oko tisuću stanovnika. U tursko doba bilo je to trgovačko mjesto. Tijekom veljače 1943. godine vodile su se tijekom ofenzive u zoni Prozora žestoke borbe.

Talijanska i njemačka artiljerija, a posebno avijacija, tih dana neprestano je bombardirala Prozor i Jablanicu. Snažne eksplozije bombi i granata mogle su se nadaleko čuti. Prozor su već nekoliko puta od početka rata partizani osvajali, a potom gubili. Snažne borbe proteklih dana vođene su oko Prozora, pa nitko više nema vremena ni mrtve pokopati. Na jednoj uzvisini na putu prema Prozoru naiđoše na stravičan prizor koji Milu i njegove suborce ne ostavi ravnodušnim. Stotine mrtvih tijela u njemačkim i partizanskim uniformama beživotno ležahu gotovo izmiješane na bojnom polju.

– Sigurno je bio juriš kada su ovako izmiješani. Što ti misliš, Mile? – upita Stipe.

– Ovo nije bilo davno kada ih još niko nije pokopao – zamišljeno će Mile ne skidajući pogled s jeziva prizora.

– Možda ovde ima mrtvih iz naše 369. pukovnije, iako ne vidim odavde nigdje šahovnicu na rukavu. Vidiš li ti šta, Mile?

– Ne vidim ništa, Stipane. Nema tu više nikome pomoći, naše će valjda pokopati, a neće onda ni partizane ovako ostaviti, valja sve mrtve pokopati.

Zapovjedbena je da se ne zaustavljaju kod mrtvih tijela, već da nastave odmah prema Prozoru.

Nakon sata pješaćenja stigli su na domak Prozora, a četa u kojoj je bio Mile odmah je bez predaha započela ulazak u gradić. Partizana u mjestu gotovo nije ni bilo, ali su s okolnih brežuljaka i iz šuma koje ga okružuju otvarali žestoku vatru. Mile je među prvima iz Druge čete ušao u Prozor. Kretao se oprezno, kao i ostali, sa spremnim oružjem. Na trenutak

mu pogled okrznu na zemlji nečiju potkoljenicu s cipelom koja ležашe podalje od ostatka čovjeka. Mjesto bijaše sablasno i jezovito: na desetke partizanskih konjskih zaprega bijaše razasuto po mjestu, uginuli konji beživotno su ležali ispred zaprega, pogodeni avionskim granatama. U svakoj zaprezi bila su po tri-četiri mrtva tijela partizana, svuda po gradu ležahu beživotno ljudska trupla, ostaci ljudskih ruku, nogu, životinjske lešine koje su već počele zaudarati. Partizani su se iz grada povukli prije napada pa su vjerojatno u žurbi i pod neprestanim bombardiranjem ostavili mrtve. Na svakom mjestu osjećao se taj užasni zadah smrti.

U Prozoru nije bilo više traga životu. Ovdje je smrt snažno zagospodarila nad životom. Mogu se vidjeti samo porušene i zapaljene kuće iz kojih se još dizao crni dim, te svuda sami prizori smrti i užasa kakav prati sva ratna događanja u kojima ljudski život nema posebnu vrijednost.

Kako nije bilo potrebe za daljnjim zadržavanjem u Prozoru, po zapovijedi se odmah krenulo prema Jablanici. Ali dalje se cestom ne može. Partizani su se mudro dosjetili pa su posjekli ogromna stabla bukve i kestena, koja su popadala po cesti od Prozora do Jablanice. Kretanje se moralo nastaviti šumskim putovima. Nije bilo lako, ratna oprema i oružje pritišću umorne noge, ali mora se dalje.

Napredovanje prema Jablanici nije teklo bez problema. Partizani su iz okolnih šuma i brda neprestano napadali, ali bez većeg uspjeha. Jasno se može čuti kako se svuda okolo vode žestoke borbe u kojima sudjeluju mnogobrojne jedinice. Nakon dosta muke napokon su stigli do mjesta Jablanice. Oprezno se ulazilo u maleno mjestašće, ali u njemu gotovo nema nikog. Partizani su se već prije povukli, a ono malo što ih je ostalo, branilo je Jablanicu iz okolnih brda i šuma. Ma nisu je zapravo ni branili, samo su usporavali kretanje i davali do znanja da su još tu negdje.

Mile sa svojom četom opet među prvima ulazi u mjesto. Jablanica, kao i Prozor, porušena je u njemačkom i talijan-

skom bombardiranju, a ono malo kuća što je ostalo čitavo poravnala je artiljerija. Svuda po mjestu leže mrtva tijela. Mnogo je konjskih zaprega u kojima leže tijela poginulih partizana koje u povlačenju vjerojatno nisu mogli pokopati ili povesti dalje. Od živih mještana ostao je samo jedan brico musliman. Kad je ugledao vojsku, izišao je iz svoje brijačnice koja nekim čudom nije bila oštećena u bombardiranju.

– Ljudi, ja sam jedini živi ovdje! – povikao je brico pomalo uplašnim glasom.

– Ne boj se, nećemo ti ništa! – doviknuo mu je netko od vojnika.

– Što je s ostalima, ima li još živih? – upitaše ga ponovno.

– Pobjegli su s partizanima ili su poginuli, a ja evo nisam htio bježati iz svoje kuće, pa što Bog da.

– Dobro si i napravio – uzvрати mu zapovjednik voda.

Pustili su bricu da se vrati u kuću svojim problemima, a kako je već bilo negdje oko tri popodne, u Jablanicu je stigao i ručak. Mile, kao i većina njegovih suboraca, iako toliko gladni da bi pojeli i smrznutog vuka, nisu marili za jelo. Pogled na mrtva i unakažena tijela, te svuda po mjestu razbacane ljudske udove, prizori su koji nisu nikom otvarali apetit niti poticali želju za jelom.

– Odnijo đava kuhinju i onog ko je zapovidio da se sada doveze hrana – poviče dubokim glasom Petar.

– Jesi li ti, Mile, uzeo išta hrane? – upita Stipe.

– Ne bi, Stipane, da nisam ništa okusio deset dana, imam malo konzervi i kruha pa ću kasnije.

– Ma vidi ono dvoje iz našeg voda kako žderu. Kako se đavlijin ljudima da kad sve ovo vide.

– Ajmo mi dalje, Stipe, da ne gledamo više ove leševe, čini se da su već počeli i zaudarati.

– Vidiš, Mile, nema ni žive duše, a čuo sam da je općina Jablanica prije rata imala oko tri tisuće stanovnika.

– Koliko je bilo Hrvata od tog broja? – znatiželjno će

– Ne znam točno, najviše je bilo muslimana, ali nisam ti ja učitelj povijesti – nasmije se Stipe.

Brzo su krenuli dalje priključivši se začelju čete. Na izlazu iz Jablanice nalazila se stara vojarna, vjerojatno još iz doba Austro - Ugarske. Kada su ušli u dvorište vojarnе, dočeka ih jeziv prizor. U krugu, kao i u samom objektu, posvuda ležahu mrtva tijela talijanskih vojnika, bilo je tu više od tisuću mrtvih koje su poubijali partizani vjerojatno prije dan-dva dok su se povlačili iz mjesta.

Prema položaju kako su ležali leševi talijanskih vojnika dalo se zaključiti da su ih partizani vjerojatno zarobili, a potom poubijali.

– Vidiš li ti, Mile, ovog jada kako ljudi iz Italije ostaviše svoje živote – tužnim će glasom Stipe.

– Priča se da su partizani otkrili lozinku i tako prevarili stražare – dobaci mu Mile.

– Reče naš zapovjednik da ima mrtvih preko tisuću.

– A ima li, Stipane, itko živ?

– Nema, moj Mile, ni ptice na grani, sve su poubijali.

– Takav je ovaj rat, moj Stipane, ima i partizana mrtvih svuda po mjestu, što ih je poubijala njemačka i talijanska avijacija, ni broja im se ne zna.

– Dobro govoriš, rat je rat i niko nikom nije brat.

– Niko nikom, pravo govoriš.

– Sami su krivi, moj Mile, zapravo ne oni nego njihova komanda. Jesi li čuo što pričaju naši zapovjednici?

– A što to? – radoznalo će Mile.

– Izgleda da Talijanska komanda nije dala odobrenje za ulazak na ovo područje njemačkim jedinicama. Ma zapravo, dala ga je, ali naknadno, pa su se naša 369. divizija i 7. SS divizija „Prinz Eugen“ kasno uključile u ovu ofenzivu. Vidiš li, brajo, da nas partizani nisu nigdje ozbiljno dočekali, povukli su se prije preko Neretve i tako izišli iz okruženja.

– A zašto Talijani nisu dali odobrenje? – opet će znatiželjno Mile.

– Đava će ih znat, ka da mi mali ljudi razumimo politiku i vojnu taktiku. Valjda je ovo njihovo područje, imaju tu neki rudnici. Neki naši zapovjednici govore i da Talijani zagovaraju suradnju s četnicima, a Nijemci su navodno protiv toga.

– Prljava je politika, moj Stipane, i ko će je razumit, ali opet stradamo mi obični mali ljudi.

Nakon izlaska iz vojarne Mile je sa svojim vodom nastavio prema mostu⁶ na rijeci Neretvi, koji je srušen po Titovoj naredbi. Kad je došao na domak rijeke, malo je zastao i znatiželjno pogledao prema mostu čija je sredina pala u hladnu Neretvu zajedno s vlakom i vagonima koji su u trenutku miniranja vjerojatno bili na mostu, pa se preko njih i ovako srušena mosta moglo prijeći na drugu stranu rijeke. Svuda uzvodno i nizvodno mogle su se vidjeti splavi od drvenih trupaca kojima su partizani u povlačenju prelazili rijeku. Na prilazu prema mostu s druge strane rijeke ležahu posvuda tijela poginulih partizana, vjerojatno stradalih u borbi s četnicima. Mile i Stipe zajedno su prešli most, preskačući preko željeznih vagona koji su dijelom bili u vodi, a dijelom su ležali na porušenoj željeznoj konstrukciji mosta, te se preko njih bez većih problema moglo prijeći na drugu stranu Neretve.

Pogled im je stalno padao na leševe u različitim vojnim odorama, koje je nosila brza i hladna rijeka.

– Dobro je, hvala ti Bože, prošao je po tvojoj dobroti još jedan dan, ostala je i danas glava na ramenu, a što bi drugo čovjek poželio u ratu, a sutra opet što Bog da i sreća junačka.

Čuo je Stipe kako Mile zahvaljuje Bogu pa se okrene.

– Lipo si se pomolio, samo zna li On gori što se ovdje doli događa. Nekada mi se čini da je i On digao ruke od svega. Vidiš li, samo je smrt i zlo na svijetu, đavliji su prsti u svemu.

6 Most su u tijeku ofenzive 1943. srušili partizani. Na mjestu srušenog mosta brzo je izgrađen novi kako bi se omogućio promet na uskotračnoj pruzi od Sarajeva prema moru. Ponovno je srušen za vrijeme snimanja filma "Bitka na Neretvi".

– Mora čovik nositi svoj križ, upravit će Bog sve na dobro, vidit ćeš, moj Stipane.

Stipe je bio drag mladić, također iz njegove sinjske krajinе (selo Glavice), i svi su ga u četi voljeli. Taj je uvijek bio spreman na šalu. Dok je pripovijedao veselim glasom, sav se njihao kao da plovi u čamcu na uzburkanom moru. Nije bio velika rasta, kao ni Mile, ali je izgledao kao isklesan iz kamena. U njega si se uvijek mogao pouzdati, taj te neće izdati.

Kada su prešli rijeku, već se počela spuštati noć. Završio je još jedan sumorni dan užasa, smrti, ljudskih tragedija i stradanja što su ih priredili bolesni ljudski umovi i ideologije tog ratnog dana na pozornici Bosne.

* * *

Poslije završenih borbi u takozvanoj „Bitki na Neretvi“ Mile i njegova 370. pukovnija upućeni su prema Maglaju, dok je 369. pukovnija nastavila prema Sutjeski. Putovali su kao i obično pješice, pod punom ratnom opremom. Dvadeset i dvije su Mili pa se mladost lako nosi s napornim marševima i borbama. Zapovjednici češće zaustavljaju kolonu nego obično. Valjda im se sada nigdje ne žuri. Hodaju i oni pješice uz vojsku, kako i dolikuje, ali manje opreme nose od običnog vojnika i svi su opremljeni lakim strojnicama – *machinenpistole*⁷, MP-38, MP-40, počevši od zapovjednika voda pa naviše u vojnoj hijerarhiji.

Gradić Maglaj nalazi se u sjevernoistočnom dijelu Bosne, smješten je uz rijeku Bosnu dvadesetak kilometara južno od Doboja. Većinu sela oko Maglaja pod nadzorom su držali četnici, a sama planina Maglaj bila je obitavalište i

7 Naziv za automatsku pušku kakvu su koristile njemačke vojne snage tijekom Drugog svjetskog rata. Oružje koje je još poznato pod nazivom "šmajser" (konstruktori Hugo i Louis Schmeisser) spada u kategoriju automatskih pištolja ili automata, a koristi isključivo pištoljsko streljivo od 9 mm.

četnika i partizana, za čiji su teritorij često znali voditi žestoke borbe.

Bataljun u kojem je bio i Mile smješten je u samom mjestu Maglaju, gdje su se nakon dužeg vremena uspjeli i okupati. Kupanje nije bila česta povlastica u ratnim zbivanjima. Znalo je proći i po nekoliko mjeseci od jednog do drugog uživanja u onim blagodatima koje pruža topla voda.

Napokon, nakon napornih ratnih dana, vojnici su malo odahnuli. Jedina stalna zadaća bilo je osiguranje željezničke pruge koja je prolazila tim krajem i bila je česta meta partizanskih napada. U gradić Maglaj često su znali dolaziti i četnici, čija je Komanda pregovarala s Njemačkom o zajedničkom napadu na partizane. Hrvatskim vojnicima pripadnicima 369. legionarske divizije nije se sviđala prisutnost četnika u gradu, kao ni njihovo savezništvo s njemačkom vojskom. Ali o toj temi nije ih nitko ništa pitao. Većina od njih odavno je bila svjesna da ratuje za tuđe interese i ideale, i da su u vihor ovog suludog rata bili uvučeni bez svoje volje.

Međutim, ova idila i prijateljstvo s četnicima nije dugo potrajalo. Jednog jutra, u sam cik zore Treći vod Treće čete određen je za obilazak željezničke pruge. Bilo je to obično ratno proljetno jutro i ništa nije slutilo na opasnost, iako je ona uvijek bila prisutna, a ratni događaji uglavnom nepredvidivi. Smrt je bila neumorni i stalni pratitelj svake vojne postrojbe. Pripadnici Trećeg voda približavali su se željezničkom mostu preko rijeke Bosne ne sluteći nikakvu opasnost. Kad je dio vojnika stupio na most, četnici, koji su već odavno čekali u zasjedi, otvoriše vatru iz svih vrsta pješačkog naoružanja.

U ovakvom iznenadnom napadu Treći vod nije imao gotovo nikakve šanse za borbu. Većina vojnika smrtno je stradala od četničkih hitaca, a sedam preživjelih odmah se bez borbe predalo. Jedan vojnik je uspio za vrijeme napada skočiti s mosta u hladnu Bosnu te je otplivao nizvodno pretvarajući se da je mrtav. Vidjevši da je otplivao dovoljno daleko da ga četnici ne mogu primijetiti, izvukao se iz rijeke i otrčao naj-

brže što je mogao do Maglaja, gdje je izvijestio zapovjednike što im se dogodilo. Saznavši za taj događaj, hrvatski vojnici su bili bijesni na njemačku Komandu što je prijateljevala s četnicima, davala im oružje i municiju, a oni im vraćaju ovakvim napadima.

Onih sedam zarobljenih vojnika četnici su odveli u okolna sela oko Maglaja, koja su imali pod nadzorom. U napadu su četnici zarobili naoružanje i municiju koje je imao Treći vod, a među ostalim i jedan minobacač, što ih je najviše obradovalo, ali im i stvorilo nov problem: nisu znali njime rukovati. Pokušali su prisiliti sedmoricu zarobljenih vojnika da im objasne postupak, međutim ovi su se pravdali da ne znaju te da su poginuli oni koji su rukovali minobacačem.

Nakon prijetnji i udaraca, jedan od zarobljenih vojnika pokušao im je objasniti bar otprilike kako radi minobacač pa su ga postavili na omanju livadu u sredini sela i odlučili isprobati ono što su naučili. Znatiželjno su se okupili u krugu oko novog oružja i nestrpljivo čekali da netko ubaci u cijev minobacačku granatu, a pritom su se glasno smijali i vrijeđali raznim pogrđnim riječima zarobljene vojnike koje su vezane posjeli uz obližnju drvenu štalu.

– Ajde, bre, Jovica, ubaci tu granatu i pošalji je ustašama!
– izdera se glasno jedan četnički oficir.

Jovica oprezno ubaci granatu u cijev minobacača koja potom uz zaglušujući prasak poleti u zrak. Svi zamukoše nakon toga iščekujući nestrpljivo eksploziju. Kako nisu znali rukovati minobacačem, četnici su cijev oružja postavili okomito i ispaljena granata se vratila ravno među njih. Odmah potom začula se snažna eksplozija.

Ovakav ishod nisu predvidjeli, a eksplozija, koju su očekivali negdje daleko odatle, na mjestu je usmrtila šestoricu četnika, a desetke ih je ranila. Pobješnjeli zbog takvog ishoda testiranja minobacača, odmah su odveli sedam zarobljenih vojnika 369. legionarske divizije – Trećeg voda do obližnjeg planinskog potoka koji je protjecao kroz selo. Poredali su ih

jednog do drugog uz potok, te iz strojnica i mitraljeza raspalili po njima. Pogođeni hicima, mrtvi zarobljenici ostadoše ležati uz potok, a voda se od bistre planinske promijenila u crvenu. Nekoliko četnika je prišlo mrtvim tijelima u namjeri da ponovno ispale po jedan metak u svakog od njih, kad ih prekinu naredba:

– Stoj bre, nemamo municije za rasipanje! – poviče četnički oficir onoj grupi koja se primakla pobijenim zarobljenicima.

Vidjevši da se nitko od pogođenih ne miče niti daje znakove života, četnici se udaljiše u pravcu sela. Međutim, jedan od zarobljenih vojnika, Hrvat, nekim čudom ostao je živ. U trenutku kad su četnici otvorili vatru on je odmah pao na zemlju, a po njemu je pao smrtno pogođen suborac i tako je ostao nepomično ležati. Imao je i sreće da su četnici štedjeli municiju. Kad je vidio da su se ovi udaljili, podigao se i pobjegao u obližnju šumu, a potom je trčao sve do Maglaja. O svemu je izvijestio Zapovjedništvo, kao i suborce, zahvaljujući neprestano Božjoj dobroti što mu je čudom spasila život.

Revoltirana ovim događajem, iste je večeri njemačka Komanda pripremila žestok napad na četnička uporišta oko Maglaja.

Gotovo cijeli sastav 370. pukovnije – 369. hrvatske legionske divizije, te ustaške i domobranske bojne iz Doboja, udarile su na četnička uporišta. Pod snažnim udarom brojnih snaga četnici su se brzo povlačili prema planini Ozren, a sva sela u kojima su bile četničke postrojbe na koja su naišli vojnici 370. pukovnije zapaljena su kako se u njih četnici ne bi mogli vratiti. U selima nisu zatekli nikog osim poneku odbjegli ovcu ili kravu, a drvene kuće i staje lako su i brzo gorjele nestajući u plamenu. Žučkastocrveni plameni jezici dizali su se visoko u nebo, pretvarajući se na kraju u crni i gusti dim. Četnici su se povukli prema vrhovima Ozrena gdje su se utvrdili pružajući žestok otpor.

Neprijateljske položaje na vrhovima Ozrena tukli su neprestano artiljerija i njemačka avijacija. Ali ne daju se vragovi, grčevito se bore sa svaki metar. Milina četa zaustavljena je već pola sata u podnožju planine. Vod koji je raspoređen lijevo čini se da ima dosta problema. Već su šestorica vojnika ubijena na teškom mitraljezu i više nitko ne želi prići tom oružju...

Ali onda je otkriven uljez, skriven iza jedne jele, jedva tridesetak metara od položaja. Četnik se dobro skrio i s tako male udaljenosti bez problema je iz puške poskidao šestoricu mitraljezaca 370. pukovnije. Nije se uspio na vrijeme izvući, zarobljen je i predan u Komandu na ispitivanje.

Uvidjevši da su se našli u okruženju i da nema više uzamaka, u noći su četnici izvršili proboj i to tamo gdje je bilo najlakše, točno na onoj strani gdje su ih u okruženju držale domobranske postrojbe. Guste planinske šume i noć bili su dobar saveznik za proboj i četnici su se uspjeli izvući iz okruženja, ali su im pritom domobranske postrojbe nanijele značajne gubitke. Kada je Mile nakon naporne noći i teških borbi došao sa svojom četom do položaja koje je u noći napustio neprijatelj, vidio je rezultate borbe. Četnici zbog žestokih borbi nisu uspjeli pokopati svoje mrtve, te su na jednom zaklonjenom mjestu poslagali svoje mrtve jednog preko drugog na gomilu u kojoj se moglo izbrojiti gotovo 80 leševa.

Nakon završene još jedne borbe Mile i njegovi suborci u zoru novog dana povlačili su se prema Maglaju. Sa sobom su povel i zarobljenog četnika koji je marširao između pripadnika Sedme čete. Njemačka komanda odlučila ga je povesti navodno na daljnje ispitivanje. Nisu ga niti zavezali. Hodao je tako slobodan, ali nije daleko stigao. Prišli su mu pripadnici Drugog voda Sedme čete, čijih je šest suboraca usmratio. Presudili su mu u tren kundacima pušaka. Njemački zapovjednici brzo su reagirali, ali je za njega bilo prekasno. Komanda je oštro kaznila vojnike koji su sudjelovali u ovoj likvidaciji.

Bosanska zima i bolest

Bosanska zima potkraj četrdeset treće godine pokazala je oštre zube. Snijeg koji je danima padao dosezao je na mjestima i do pazuha prosječnom vojniku. Putovi zatrpani snježnim nanosima bijahu slabo prohodni. Samo ljuta nevolja i potreba tjerala je čovjeka da se odvaži na put po ovakvom nevremenu. Milu i njegovu četu zima i loše vrijeme prikovali su u nekom poluporušenom i napuštenom selu na rubu Duvanjskoga polja. Smjestili su se po vodovima unutar kuća, skupljali drva za ogrjev, što se još moglo pronaći po dubokom snijegu, i ložili vatru. I partizane je tih dana zima utjerala u njihova skrovišta te se nisu često pojavljivali. Mile je upravo osušio mokru odjeću i uživao u toplini vatre koja je gorjela u kutu kuće. Gotovo je zaspao opijen toplinom kad je stigla zapovijed o pokretu.

– Kuda ćemo sada po ovom ledu i snigu – potuži se Jerko dok je spremao opremu i oružje.

– Nećeš sigurno u dobro – dobaci mu Mile koji je već bio spreman za pokret.

Zapovjednik čete prije polaska kratko je objasnio da idu na područje udaljeno kojih petnaestak kilometara zbog sumnje da tamo civili nešto švercaju, možda čak hranu i oružje partizanima.

– Je li ovaj normalan, što ti misliš Mile? Zna li on što je Bosna u ovo zimsko doba? – potuži se opet Jerko dok je stavljao cijev minobacača na široka momačka ramena.

– Odnija đava Švabe i švercere po ovom snigu i studeni – uključi se u razgovor i Stipe.

– Takva je komanda, neće vam pomoć jadikovka – doba-
ci im Mile koji je već bio pripravan za pokret.

Oko sedamdeset vojnika krenulo je u snježnu avanturu. Na dva konja od nekog seljaka, kojeg je Njemačka komanda prisilila na ovu zadaću, natovareni su municija i minobacači. Snijeg je pucketao i škripao pod brojnim vojničkim čizma-
ma, a velika hladnoća koju je još više stvarao hladni vjetar sa sjevera pušuci gotovo u lice, grizla je uši i nos i potihlo se zavlčila u sve dijelove tijela. Teško je bilo hodati kroz duboki snijeg i sva je sreća da su nosili dobre njemačke čizme koje ne propuštaju vlagu.

Nakon sati dugog hoda napokon su stigli na predviđenu lokaciju. Postavljena je zasjeda u blizini ceste koja je vodila iz Hercegovine u središnju Bosnu. Vidjelo se da je snijeg na cesti dobro ugažen, utabaše ga što zaprežna kola, što pješaci. Visoke jele uz cestu pružale su dobar zaklon, a bile su i dobra zaštita od studeni. Prošlo je već nekoliko sati čekanja u potpunoj tišini, koju je povremeno remetio jedino poneki nervozni vojnik i fijukanje vjetra koji se poput razigranog dječaka poigravao u krošnjama visokih jela. Nema ništa teže vojniku od dugog čekanja na studeni. Moraš stajati na mjestu, a onda ti se studen zavlaci ispod odjeće sve do kostiju. Hodanje, koliko god naporno bilo, bolji je izbor od čekanja. Dok hodaš, barem se nadaš da ćeš nekamo stići. Nakon čekanja dugog kao vječnost napokon su primijetili kako im se cestom približava grupa ljudi. Kad su prišli bliže, na nekih stotinjak metara, vidjelo se odmah da se radi o civilima koji su na leđima vukli nekakve vreće.

– Stooooj – povikao je netko od vojnika.

Grupa od pet civila odmah se zaustavila, spustila vreće s leđa i podigla ruke. Ništa im drugo nije ni preostalo.

Desetak vojnika prišlo je civilima, pregledalo detaljno i njih i prtljagu što su je nosili.

– Nema ništa, samo duhan, ”škija” – povikali su vojnici prema svojim suborcima koji su im prilazili.

– Kuda idu? – upita desetara zapovjednik voda.

– Ovo su naši ljudi, Hrvati iz Hercegovine, prodaju duhan kako bi što zaradili da prehrane obitelji.

Uz kraću raspravu i na nagovor ostalih Hrvata, njemački zapovjednik odluči ih pustiti.

Prije nego što su krenuli, ponudili su vojnicima malo duhana, ali nitko nije htio uzeti.

– Uzmite, momci, malo duhana, pravi je domaći, hercegovački.

– Nećemo, hvala vam, dobivamo na zaduženje cigarete, a i tko bi sada motao cigaretu po ovoj hladnoći – odgovori jedan zapovjednik desetine.

Već je bilo kasno poslijepodne, zimski dani su kratki, a hladnoća je sve više stezala i trebalo je odmah krenuti natrag istim putem. U dubokom snijegu ostaju utisnuti tragovi mnogobrojnih vojničkih čizama, ali ne za dugo. Vjetar i snježne pahulje brzo brišu tragove pa najviše za sat vremena opet sve izgleda netaknuto, kao da tuda nitko danima nije prolazio.

Usprkos hladnoći, prva polovina puta svladana je bez problema, a onda je na vidjelo došla tvrdoglavost njemačkog zapovjednika.

Ispred postrojbe ispriječila se draga, usjek u kojem je bilo snijega dubljeg od metra.

Njemački zapovjednik pogledao je vojnu kartu i odlučio krenuti ravno kroz usjek.

– Nemojte tuda, ljudi, ja poznajem ovaj kraj, svi ćemo izginuti. Ima puteljak koji obilazi dragu, malo je dalje ali ćemo prije stići – trudio se civil, seljak koji je vodio konje, razuvjeriti u nerazumnoj odluci njemačkog zapovjednika.

I drugi niži časnici i vojnici odvrćali su ga od te zamisli, ali uzalud. Ostao je dosljedan u svojoj odluci.

Već se počela spuštati noć kada su ušli u dragu u koju sunčane zrake zasigurno nisu zavirile još od rane jeseni. Odmah su vojnici i konji počeli upadati u duboki snijeg, kojeg je bilo i preko pojasa. Sporo se napredovalo, metar po metar.

Trebalo je zbijati snijeg kako bi konji mogli dalje. Snijeg je upadao u rukave, nogavice, džepove i vlažio odjeću, a pod teškom opremom počelo je nestajati i snage. Hladni vjetar i niska temperatura ledili su i dah. Mile više nije osjećao prste na rukama, a hlače namočene snijegom smrzle su se i postale tvrde kao kamen. Nekim vojnicima ponestalo je snage pa su zaostajali u dubokom snijegu. Uskoro je počela i snježna vijavica. Snijeg nošen vjetrom zasipao je lica vojnika i njuške konja, tako da se teško dolazilo do zraka. Vjetar je zapuhao još jače, a ovdje na brisanom prostoru, gdje nema ni grma ni drveta, ne stoji mu ništa na putu, pa ujeda, grize i zavlaci se poput kakvog kradljivca ispod odjeće. Kao da poručuje: „Što si umišljate, budale jedne, kako ste se samo usudili uputiti na ovaj put, pa znate li vi što je prava bosanska zima. E, pa, vidjet ćete sata, tupoglavci jedni, s kim imate posla.“

U jednom trenutku seljak je pustio konje i dao se u bijeg niz jednu strminu, spašavajući goli život. Nakon pola sata borbe Mile se uspio izvući, ali su neki vojnici ostali u dubokom snijegu. Noć se već spustila, a studen je postala nepodnošljiva. Nitko se nije vraćao po konje zarobljene u dubokom snijegu, na kojima su bili municija i minobacači, a ni po desetak vojnika koji nisu imali snage nastaviti dalje.

Studen je bila toliko jaka da neki nisu mogli niti psovati njemačkog zapovjednika i njegovu odluku.

– Spašavajte se kako znate i trčite prema Štabu pa izvijestite ostale da nam dođu pomoći – stigla je naredba od zapovjednika.

– Da mu materina tvrdoglava – psovao je jedan vojnik iza Mile.

– Volio bi da je gad ostao u snijegu više nego išta – dobacio je drugi dok su se žurili prema Štabu kako bi se ugrijali i pozvali pomoć.

Kada su ugledali kuće, odahnuli su znajući da su spašeni. Svi su se brzo nagurali oko vatre kako bi se ugrijali i osušili mokru odjeću.

Iako je već bila kasna noć, odmah je jedan vod odmornih vojnika upućen da pomogne suborcima koji su ostali u snijegu. Tek što se uugrijao i osušio odjeću, Milu je zapala prva smjena straže. Bio je toliko umoran da bi mogao zaspati na nogama. Kada se razvodnik straže udaljio s ostalim stražarima, Mile je ostao sam na stražarskom mjestu među visokim jelama. Bio je udaljen jedva stotinjak metara od kuća. Snijeg je bio dubok i bilo je malo vjerojatno da bi partizani mogli napasti po ovakvoj hladnoći.

Svuda je vladala tišina koju bi samo povremeno narušilo pucketanje stabala bukve zbog velike hladnoće. Vidljivost je, zbog snijega, bila gotovo jednaka onoj po danu. Pored sebe je stavio mitraljez MG-42 da bude spreman. Izvukao je bajunet i s obližnje jele odrezao dvije grane koje je razastro po snijegu i na njih legao. Od umora nije mogao više stajati na nogama. Prije nego što ga je san svladao, čuo je još kako su se u noći vratili njegovi suborci koji su uspjeli u posljednji trenutak izvući iz kandži „bijeke smrti“ vojnike koji su zbog iznemoglosti ostali u onoj ukletoj dragi.

Kasno u noći, točno nakon jednog sata, iz dubokog sna probudila ga je smjena straže.

– Diži se, Mile, kud si zaspao na ovom snijegu i ledu? – probudi ga suborac i poznanik Petar.

– Prijatelju, nisam više mogao.

– Ajde, ajde brzo u kuću, ugrij se i odmori pa će ti biti bolje. – Ima malo i toplog čaja pa se napi.

Mile se nakon smjene straže vratio u toplu kuću u kojoj je gorjela vatra i gdje je bila smještena njegova desetina. Brzo je legao na drveni pod, pokrio se dekom i odmah zaspao dubokim snom. Ujutro rano naloženo je ustajanje i priprema za pokret. Mile se jedva ustao. Nije se dobro osjećao i činilo mu se da nešto nije u redu. Studen i groznica uvukli su se u iscrpljeno tijelo.

– Proći će kao i stotinu puta do sada, to je sigurno od umora – zaključio je u sebi.

Ubrzo su nastavili pješice prema mjestu Rami. Mile je cijelim putem gotovo na svakom potočiću zastajao i pio hladne vode. Nekako su mu usta bila suha i mučila ga je neobična žeđ.

– Što je, Mile, nije ljetna sparina, već pet ispod nule, a ti stalno piješ vodu – upitao ga je zabrinuto zapovjednik desetine.

– Ne znam ni ja što mi je, nekako se loše osjećam od jutros.

– Izdrži još malo do Rame pa ćemo vidjeti – ohrabri ga.

Kada su stigli u Ramu, bilo je već kasno poslijepodne. Mile je odložio opremu u kući gdje je bio raspoređen, a suborci su naložili vatru pa je ubrzo bilo toplo.

Odmah je namjestio sebi nekakav ležaj i legao, pokrio se dobro dekama i utoplilo. Nije se dobro osjećao. Ni na večeru nije otišao, što je rijetko preskakao. Cijelu noć tresla ga je opet groznica. Iako je vatra stalno gorjela i dobro ugrijala prostoriju, nikako se nije mogao utopli. Ujutro, kada se razdanilo, nije više mogao ustati. Njegova desetina otišla je na tjelovježbu, a potom na doručak.

– Gdje je Mile, što je s njim jutros? – raspitivali su se zapovjednici voda i čete (Nijemci).

– Izgleda da je bolestan – odgovorio je jedan od vojnika na lošem njemačkom.

Zapovjednik čete shvatio je što se događa i s jednim bolničarom uputio se do kuće u kojoj je bio Mile. Ušli su u kuću ne pitavši mnogo jer iz onoga što su vidjeli, bilo im je sve jasno. Bolničar je izmjerio Mili temperaturu i obavijestio zapovjednika:

– Četrdeset jedan!

Zapovjednik čete odmah je, bez razmišljanja, pozvao vozača motocikla s prikolicom i naredio mu da odveze Milu do vojne ambulante koja je bila udaljena samo nekoliko kilometara od Rame. Vozač mu je pomogao izići iz kuće i posjeo ga u bočnu prikolicu. Upalio je motor i brzo su krenuli. Po lošoj

i zaleđenoj cesti za petnaestak minuta stigli su do ambulante. Ambulanta se zapravo sastojala od nekoliko vojnih vagona obojenih u sivo.

Jedan mlađi liječnik, Nijemac, odmah je pregledao bolesnika, izmjerio mu ponovno temperaturu i poslao ga u susjedni vagon na tuširanje. Mili je godila topla voda i odmah nakon desetak minuta osjetio je poboljšanje. Nakon završenog tuširanja ponovno se vratio liječniku, koji mu je još jednom izmjerio temperaturu.

– Doobro, doobro – promrmljao je na lošem hrvatskom gledajući u toplomjer.

– Dobro je tebi, ali meni baš i nije – pomislio je Mile u sebi.

Pregled je time bio završen. Ponovno su sjeli na motocikl s poluprikolicom i krenuli natrag prema Rami u jedinicu. Kad su stigli, vozač mu je pomogao da iziđe iz prikolice te ga uveo u kuću. Mile se i dalje nije osjećao dobro. Legao je na pod i pokrio se dekom. Ubrzo je stigao i zapovjednik čete s bolničarom, koji mu je ponovno izmjerio temperaturu.

– Opet četrdeset jedan – zabrinuto će bolničar.

Zapovjednik je samo zavrteo glavom i ponovno dozvao vozača. Posjeli su Milu u bočnu prikolicu, a zapovjednik je također sjeo na motocikl iza vozača.

Kada su stigli do ambulante, udoše unutra bez kucanja. Liječnik je pomalo bio iznenađen ovim posjetom, što mu se jasno vidjelo na licu. Zapovjednik čete u jednom je trenutku iz futrole izvadio pištolj i stavio ga liječniku ispod vrata. Ovaj je od straha probljedio kao krpa. Činilo se da u tom licu bijele puti nema ni kapljice krvi.

– Da zna Hitler što radite od vojnika, ovo bi vam bila presuda – izderao se zapovjednik dubokim glasom na liječnika, držeći ga jednom rukom za odjeću.

Mile je nakon ove nepopularne, ali za njega korisne intervencije zadržan na liječenju, a zapovjednik i vozač odmah su krenuli natrag.

Ne mogavši nikako odrediti dijagnozu niti sniziti temperaturu, liječnici u ambulanti su sljedećim vlakom Milu uputili u vojnu bolnicu u Sarajevo. Temperatura se ni idućih dana nije spuštala ispod četrdeset jedan. Iskusni njemački liječnik i liječnica, kojih je Mile bio pacijent, uspjeli su utvrditi dijagnozu bolesti: trbušni tifus i suhi pleuritis.

Uz dobre lijekove i vrhunske liječnike temperatura je tek nakon pet dana počela padati. Vratio mu se i apetit, ali je još uvijek osjećao slabost i malaksalost.

– Tri mjeseca mirovanja i odmora uz uzimanje lijekova – izvijestili su liječnici.

Mile je odlučio liječenje nastaviti kod kuće. Ali kući nije mogao, odnosno smio zbog straha od partizana. Ma kako bilo, sjeo je na vlak i odlučio ostati mjesec dana u Sinju kod tetke.

Dakle, ipak je odlučio ne ići kući. Ostati tu kod tetke činilo se kao jedino razumno rješenje. Kada je prije godinu dana bio na redovnom odmoru jedva je živu glavu izvukao – prisjeća se Mile pomalo sa strahom tih događaja...

Tada se negdje iz okolice Banje Luke uputio na redovni odmor na koji je imao pravo. Po dolasku u Sinj, preobukao se u civilno odijelo, a vojnu odoru ostavio je na čuvanje kod dobrog poznanika. Znao je da su u njegovu selu razmješteni partizani i da bi mogao imati neugodnosti. Kako je njegova obiteljska kuća udaljena od Sinja nekih devet kilometara, odlučio je putovati u sumrak i podalje od glavne ceste. Pokušaj je bio hvale vrijedan, ali uzaludan. Netko ga je tijekom dana vidio u Sinju pa je informacija brzo stigla do partizanske Komande. Dočekala su ga dvojica partizana naoružana puškom kilometar od kuće. Poznavao ih je Mile dobro po imenu i prezimenu, jedan je bio iz sela Glavica, a drugi iz Udovičića. Nakon uobičajenih pitanja otpratili su ga do kuće, a potom su otišli navodno za svojim poslom. Već rano ujutro ponovno su pokucali na vrata. Izvijestili su ga da se brzo spremi jer ga moraju po naređenju odvesti u Komandu koja se nalazila

u susjednom selu Gljevu. Nakon sata pješaćenja stigli su do Komande, ali valjalo je pričekati do podne. Komandant je nakon neprospavane noći još spavao, a nitko ga nije imao hrabrosti probuditi. Kad se negdje oko podne komandant Bračulj iz sna vratio u stvarnost, počelo je uobičajeno ispitivanje.

– Što je, njemački kursista, gdje je uniforma – bilo je prvo pitanje komandanta dok je zijevao kao vuk i trljao se po očima kao stari mačak.

– Nisu nam dali putovati u uniformi – slagao je Mile odmah.

– Ja sam mislio da si pobjegao kako bi se pridružio Narodnooslobodilačkoj vojsci.

– Nisam se odredio vraćati u Njemačku vojsku – pokušao Mile slagati, pa tiho nastavi – a u partizane ću i ja kada pođu svi – odgovori mu Mile mudro, baš onako kako ga je savjetovao dobronamjerno onaj drugi partizan iz sela Udovičića.

– Eee... kursista, dobru si školu završio u Njemačkoj – oštro će komandant.

Slijedila su daljnja pitanja: gdje je završio obuku, u kojim je borbama sudjelovao, gdje mu je jedinica i sl. Mile je opet vješto odgovarao, naravno, daleko od istine. Istina je samo bila da se nije dobrovoljno prijavio u vojsku, već je bio prisilno regrutiran. Najradije bi da đava odnese i jedne i druge pa da se vrati mirnom seoskom životu.

Na kraju ispitivanja oštro će komandant:

– Slušaj, njemački kursista: pratimo te, samo da znaš. Ako kreneš prema Sinju, toga miii... znat ćemo svoj posao.

U tom trenutku pogled mu se zaustavi na Milinim novim njemačkim vojnim cipelama. Obuo ih je računajući ako ga partizani prisilno regrutiraju, barem će biti dobro obuven.

– Jesu li to vojne? – uslijedilo je očekivano pitanje iako je dobro znao da jesu.

– Jesu, jesuu...

– Koji su broj?

– Četrdeset dva.

– Eeee, toga mi, taman moj broj – procijedi kroz zube komandant ne skidajući pogleda s cipela.

Mile je odmah shvatio koliko je sati pa bez pogovora skinu cipele i predade ih komandantu. Kako je to bio i završni čin ove predstave, uputi se kući samo u čarapama. Dobro je da su čarape bile debele, ispletene od ovčje vune pa nije osjećao svaki kamenčić. Vraćajući se natrag kući preko lijepog, malenog polja, iako bez cipela, bio je u sebi nekako zadovoljan. Hvala Bogu, nisu ga prisilno regrutirali u partizane, osobito sad kada je vidio kako su slabo obučeni i gladni.

Vrijeme je prolazilo pa se Mile gotovo i dva mjeseca zadržao kod kuće. Radio je uobičajene seoske poslove. Partizani ga više nisu posjećivali, ali bio je siguran da su ga stalno držali na oku. Jedno popodne dođe mu u kuću njegov kum, inače partizan. Izvijestio ga je da su na sinjsko područje stigle brojne SS – jedinice i da se partizani povlače u planine. Iznio je i preporuku partizanske Komande da se svi koji su pobjegli iz domobranskih postrojbi vrate u svoje jedinice.

– Lako će kasnije opet pobjeći, i to s oružjem koje nam je potrebno – iznese kum svoj zaključak.

– Ma kako ću ja pobjeći kume kad je moja jedinica u Crnoj Gori ili Bosni.

– A ti se prijavi u domobrane.

– Onda će me baš proglasiti ratnim dezertrom pa pred streljački vod.

Kum je otišao za svojim poslom, a Mile je ostao sam sa svojom teškom životnom odlukom. Bila su tri rješenja: prvo, vratiti se u jedinicu, drugo, pobjeći u partizane, i treće, ostaniti kod kuće. Ovo treće mu je bilo najprihvatljivije rješenje, samo ako dođu esesovci u selo, ode mu glava kao vojnom dezertrom.

Nakon nekoliko dana razmišljanja odlučio se napokon prijaviti u Njemačku komandu u Sinju. Priložio je potvrde koje su mu dali na odlasku iz jedinice, objasnivši da je bio

zarobljen od partizana, što je, naravno, samo djelomično odgovaralo istini. Ni njemačku vojnu uniformu više nije imao. Netko ju je ukrao iz poznanikove kuće gdje ju je ostavio. Morao je sada putovati u civilnoj odjeći. Jedna četa SS – jedinice trebala je krenuti iz Sinja prema Mostaru. Odlučeno je da i Mile putuje s njima u jednom od kamiona. Za vrijeme puta najbolje je bilo ništa ne pitati. Nisu mu se sviđjeli ti esesovci. „Đavliji su i ovo ljudi!“ pomislio je u sebi i nastavio sjediti i šutjeti.

Stigavši u Ljubuški, uskoro se mogao i uvjeriti u ovu svoju tvrdnju. Nekolicina seljaka je na ulazu u grad prodavala duhan vojnicima. Sirotinja je vjerojatno nešto htjela zaraditi pa kupiti kruh kako bi prehranila obitelj u ovim teškim ratnim vremenima. U jednom trenutku jedan podoficir SS-ovac iziđe iz kamiona, izvadi iz opasača pištolj i opali prema prodavačima duhana. Na sreću, nije nikog pogodio, ali su prodavači ostavili duhan i dali se u paničan bijeg. SS-ovac se samo glasno i podrugljivo smijao, a potom je mirno, kao da nije njegov posao, pokupio duhan koji je sada imao besplatno. Po dolasku u Mostar, Mile se informirao o svojoj jedinici, a kad je saznao da se nalazi u Jablanici, odmah je krenuo vlakom. U Jablanici je brzo našao svoju četvu. Pozdravili su ga i odmah upitali.

– Što je s uniformom?

– Ništa, dobro sam izvukao i živu glavu – odgovori im i onda gotovo u jednom dahu ispriča cijelu priču.

Problemima ovdje nije bio kraj. Odmah su ga pozvali na saslušanje u Vojnu policiju. Hoće Nijemac ispitati ulazi li možda uljez u njihovu elitnu jedinicu.

U uredu Vojne policije dočekali su ga njemački oficir, koji je mogao imati negdje oko četrdeset godina, i prevoditelj. Oficiru mrka i hladna lica na prsima se sjajila metalna pločica koja je sastavni dio odore Vojne policije. Pušio je mirno cigaretu čiji se dim vukao po malenoj prostoriji. Na čađavom zidu iza leđa oficiru visjela je slika „firera“. Gleda

Mile tog čovjeka s čudnim brčićima, kakve još ni na kome do sada nije imao prilike vidjeti, i misli u sebi: „E, majstore, ti si nas uvalio u ova govna.“

Oficir na početku ništa nije pitao. A onda su slijedila pitanja jedno za drugim. Mile se samo nemirno okretao i preznojavao na tvrdoj drvenoj stolici. Zanimalo ga je sve do najmanjih pojedinosti, osobito je li mu obiteljska kuća bila u zoni koju su držali domobrani ili partizani. Nakon nekoliko dana, kada je oficir prikupio sve informacije, pa čak i fotografije Milina sela, snimljene iz aviona, istraga je bila završena.

– Da ti je slučajno kuća bila u zoni koju su držali domobrani, a nisi se vratio na vrijeme s odmora, smatrali bi te dezertrom, a znaš kako oni završavaju. Sada idi u magazin, zaduži opremu i oružje i javi se u svoju četu – izvijesti ga na kraju, preko prevoditelja, njemački oficir čije je lice kao i na početku ispitivanja ostalo hladno i mrko.

Eto tako je završila ta avantura korištenja redovnog vojničkog odmora. Ne daju mira malom čovjeku ni jedni ni drugi, hvataju ga u svoje mreže za svoje ideale i sulude ciljeve i kao pauk uhvaćenog kukca sišu ga i koriste do smrti. Tada je Mili gotovo bilo žao što se vratio u jedinicu. Ali kamo ćeš, kakav je izbor malog čovjeka. Slijediš svoju zvijezdu u ovom nemirnom životnom moru, natopljenom mržnjom, ludosti suludih ljudskih ideologija koje su kao magnet usisale bolesne ljudske umove, koji raspaljuju najniže ljudske strasti u sebi, lišeni ikakvih osjećaja i ljubavi. E takvi isplivaju u svim ratnim događanjima. Rat im je lijek i hrana. Takvi iza sebe ostavljaju zgarišta spaljenih domova, otimaju hranu, siluju, ubijaju nevine i ne ustručavaju se nimalo dignuti ruke na stare, nemoćne, djecu.

Tako je završila ta avantura korištenja godišnjeg odmora, a Mile je sada odlučio drukčije i pametnije ...

Po hranu je odlazio svaki dan u centar Sinja, u njemačku vojnu menzu. Porcije su bile obilne pa ih je znao podijeliti s tetkom i susjedima koji su oskudijevali s namirnicama. Viđao

se tih dana s roditeljima koji su mu došli u posjet, te poznanicima, rodbinom i prijateljima koji su navraćali do viteškog grada uglavnom zbog kupnje namirnica ili posjeta liječniku.

Najteže mu je palo što nije mogao do svoje rodne kuće. Gledao bi često bijele planinske vrhove Kamešnice koja se ponosno izdizala iznad Cetinske krajine. Prisjećao se bezbrižnih dana djetinjstva koje je često provodio čuvajući stoku po obroncima te surove planine u kojoj je utočište nalazio i narodni hajduk Andrijica Šimić⁸.

Olujna bura fijukala je već nekoliko dana. Mile je sjedio uz toplu vatru i toliko se ugrijao da mu se ni po hranu nije išlo. Iznad vrhova Kamešnice dosta je bilo sivih oblaka, a to je značilo da bura neće skoro prestati.

Baš kad je razmišljao kako provesti dan, u posjet su mu stigle sestre, već po drugi put.

– Kud ste dolazile po ovakvoj buri i hladnoći?

– Nemamo nekog posla a i želimo te vidjeti prije nego oputuješ.

– Šta ima nova kod kuće – radoznalo upita Mile.

– Nema ništa dobro. Svi su po raznim vojskama, a partizani su počeli dolaziti po kućama. Odvežu i odvođe ljudima vola, kravu ili ovcu, pokupe žito i na kraju kažu da će sve platiti kada rat završi. I našu su jednu kravu prije tri dana odveli, odnio ih đava na Božić ujutro.

– Zato nisam ni otišao u partizane iako sam sada imao priliku. Što bi bilo da i mene pošalju tako po kućama da ljudima oduzimam žito ili stoku, a ni oni nemaju što ručati ni večerati.

– Znaš li da su susjeda Italu mobilizirali u partizane, pa i starije godište od njega. Nije mu se išlo, ali što možeš. Ne

8 Legendarni hrvatski hajduk Andrija (Andrijica) Šimić rodio se u selu Alagovcu-Grude 1833., a umro je 1905. godine u Runoviću-Imotski. Hajdukovao je od 1859. do 1871. godine. Priče i legende o njemu i njegovim junaštvima još žive u dalmatinskim i hercegovačkim krajevima.

zna se u ovom ratu više ništa. Sritan je ko sačuva živu glavu.

Nakon što su se ispričali, Mile je otišao do vojne kuhinje i donio dovoljno hrane, a našlo se viška i nešto kruha koji im je dao da ponesu kući.

Nakon mjesec dana boravka u Sinju, došlo je vrijeme povratka u jedinicu. Ponovno se s njemačkim vojnicima SS-divizije, koji su bili stacionirani u Sinju, uspio kamionom prebaciti do Mostara, a potom nastavio prema Rami, gdje je našao svoju postrojbu. Kako je imao još mjesec dana pošte-de zbog bolesti, zapovjedništvo je strogo poštovalo mišljenje liječnika, cijeli je idući mjesec bio raspoređen u skladišta municije i odjeće.

Borbe s četnicima

U proljeće četrdeset četvrte godine, Drugi bataljun 370. pukovnije - 369. hrvatske legionarske divizije uputio se iz mjesta Nevesinja u pravcu Gackog. Gradić Gacko malena je varošica na rubu Gatačkog polja u istočnoj Hercegovini, koji je mogao imati u ovim nemirnim ratnim vremenima tek nekoliko tisuća stanovnika. Plan je bio zauzeti mjesto što su ga pod nadzorom neko vrijeme držali četnici. U gradu su uz Srbe živjeli i muslimani, kao i u okolnim selima oko mjesta. Muslimani su na prilazu svojih sela držali oružane straže, osobito u selu Kuli, a u susjednom selu Avtovcu četnici su imali svoje postrojbe, te su često znali voditi žestoke borbe.

Put prema Gackom pod punom ratnom opremom odužio se kao vječnost. Kretali su se u koloni jedan po jedan, udaljeni jedan od drugoga po nekoliko metara kako ne bi bili laka meta čestim četničkim zasjedama i napadima. Gatačko polje nalazi na velikoj nadmorskoj visini (960 m) pa snijega još uvijek ima iako je već kalendarski započelo proljeće. Četnici su dobro znali s kakvom postrojbom imaju posla te se nisu upuštali u ozbiljnu borbu. Zato su koristili provjerenu partizansku taktiku iznenadnih napada – zapucali bi iz okolnih brda i šuma i potom nestali. Očito im je cilj bio usporiti kretanje neprijatelja prema Gackom.

Postrojba 369. legionarske divizije se i ovom prigodom, kao i obično, rasporedila tako da se jedan vod kretao cestom, drugi vod desno okolnim šumskim putovima i livadama, treći vod lijevo, izvidnica ispred, a iza njih konji i zaprege koji su

nosili ili vozili municiju, odjeću i hranu. Veza između vodova održavala se radiostanicama, od kojih je svaka bila teška dvadesetak kilograma i onaj vojnik koji ju je morao nositi nije bio baš presretan, a hodalo se isključivo pješice. Napasti ovako opremljenu, uvježbanu i u borbama prekaljenu postrojbu nije bilo lako ni bezbolno, a to su dobro znali i četnici.

Mile se kretao u koloni nekoliko metara iza starog poznanika Jerka te su putem raspravljali o svakodnevnim stvarima, a ponajviše o rodnom kraju. Nije se često događalo da su zajedno u vodu. Jerko obično vozi zaprežna kola s opremom, ali evo sada ga je dopala druga zadaća. Dobar je gonič zaprežnih kola, a i sam kaže da mu je to lakše nego hodati. A nisu bogme hodali prazni, jedan je nosio cijev lakog minobacača, a drugi njegovo postolje. Ostatak njihova voda nosio je municiju za minobacač. Osim minobacačke cijevi i postolja, nosili su i osobno naoružanje, puške, municiju, bombe, tromblonske mine, zaštitnu masku, tzv. željeznu hranu koja se mogla pojesti samo po naredbi, i to ako ne bi stigla redovita prehrana duže od tri dana.

– Jesu đavliji ljudi ovi četnici! – dobaci Jerko onako ispod glasa u hodu te malko okrenu glavu u stranu da ga Mile koji se kretao iza njega bolje čuje.

– Nema ovakve sorte ljudi nigdje na svitu, ne treba im virovat ni kada darove nose – odgovori mu Mile onako u hodu i nekako rutinski namjesti pušku u zgodniji položaj da je pripravniji ako bi četnici opet napali.

Pritiskalo ga je i bolo postolje lakog bacača, koje je imalo oko devet kilograma. Posljednjih mjesec dana zapalo ga je dužiti laki minobacač, za što je bio i osposobljen za vrijeme obuke.

– Sigurno ih ima u Gackom đava zna koliko kada već sada ovako žestoko napadaju? – priupita opet Jerko.

– Odbit će ih đava kada mi udarimo – dobaci mu Mile onako u kretanju te nastaviše obojica vući umorne noge već otežale od puta i tereta vojne opreme.

- Jesi li čuo, Mile, ima li što nova kod kuće?
- Nisam ništa, ne pamtim kada sam dobio zadnje pismo.
- Jesmo li mogli sada, ovako u najlipšin godinama, orati i kopati našu zemlju, a ne se ovde vući od borbe do borbe.
- A kakva ti je, prijatelju, korist govoriti o tome – zaključujući Mile pomalo tužnim glasom.
- Čini mi se, Jerko, da bi i magarac crka da mora vući ovoliku opremu i naoružanje ka mi – potuži se Mile iako je znao da mu od toga nema pomoći. Ali opet, nekako je čovjeku malo lakše pri duši.

– Gacko! Gacko! Budite pripravn! – poviče jedan od zapovjednika voda prema začelju kolone.

Brzo su zauzeli položaje i negdje oko dvanaest sati otpočeo je napad na Gacko. Po neprijateljskim položajima u gradu i prilazima gradu tuklo se iz sveg oružja, a posebno iz teških mitraljeza i lakih minobacača. I četnici iz grada nisu ostajali dužni, žestoko su uzvratili paljbom, a pod takvom kišom metaka teško je bilo prići bliže gradu.

Kada se napokon nekoliko vodova približilo na domak grada, brzo su postavili lake minobacače koji su precizno pogadali mitraljeska gnijezda i druge utvrđene položaje u gradu. Mile je svoj mali minobacač brzo montirao uz pomoć pomoćnika i bili su spremni za borbeno djelovanje. Svaki put su izvijestili na njemačkom jeziku zapovjednika kad je minobacač pun, a kad prazan. Takva je bila vojna praksa. Teški bacači, koji su ostali podalje, već odavno su sipali ubojiti teret po neprijatelju. Prve desetine, koje su gotovo prišle samom gradu, odmah su ispalile tromblonske mine po četničkim položajima. Snažne eksplozije potresale su cijeli kraj. Vidjevši o kakvoj se borbi radi, muslimani iz okolnih sela žestoko su napali četnike sa suprotne strane grada.

Uvidjevši da se ne mogu oduprijeti ovakvom napadu, četnici su nakon tri sata borbe počeli napuštati grad i bježati u okolna sela koja su imali pod svojim nadzorom. Po zauzimanju mjesta Njemačka komanda odmah je usposta-

vila nadzor i upravu nad gradom u kojem su živjeli uglavnom Srbi i nešto muslimana. Planiralo se u mjestu zadržati duže vrijeme, a zadaća je bila pokrivanje i osiguranje važnih cestovnih pravaca kako bi se omogućila normalna opskrba namirnicama i municijom drugih jedinica.

Prije napada na Gacko zamijenjen je i zapovjednik bataljuna. Iskusni Nijemac koji je zapovijedao bataljunom još od formiranja divizije, bio je cijenjen i po znanju i umijeću ratovanja, i po hrabrosti. Uvijek se kretao na čelu postrojbe i neposredno zapovijedao, sudjelujući u svim bitkama i ratnim događanjima u kojima je djelovala postrojba. Zbog tih vrlina dobio je promaknuće u viši čin i novi raspored u Zapovjedništvu divizije.

Novog zapovjednika bataljuna, koji je bio po nacionalnosti Čeh, nisu pak krasile ove vrline. Bio je to četrdesetogodišnjak, srednje visine i svijetloplave kose, a lice mu je ocrtavalo nježne ženske crte lica. Vojnici, kao i niži njemački i hrvatski zapovjednici, nisu ga osobito voljeli, a dobio je i nepopularan

nadimak „ženskaroš“. Svima je pomalo čudno da je taj glupan mogao napredovati razmjerno brzo u vojnoj hijerarhiji i da ga je podržavala Komanda divizije, bez obzira na njegove potpune vojne nesposobnosti. Vrijeme je brzo prolazilo. Tih mjesec dana, koliko je prošlo od osvajanja grada, proteklo je relativno mirno i bez većih borbi, čak su i četnici uspostavili kontakt s novim zapovjednikom bataljuna tražeći suradnju u borbi protiv partizana.

Hrvatskim vojnicima i časnicima ta iznenadna suradnja i prijateljevanje s četnicima nisu se sviđjeli. Nisu ni po koju cijenu željeli suradnju s mrskim neprijateljem, ali tko ih je što pitao. Većina od njih tih se dana osjećala poniženo i uvrijeđeno, ali bili su svjesni da zahvaćeni ratnim vihorom bez svoje volje i želje ratuju u tuđoj odori i za tuđe interese i ideale.

Poput većine, i Mile je tih dana razmišljao slično, te sebi često postavljao pitanja što i kako dalje: ako pobjegne kući i pritom bude uhvaćen, sigurno će biti strijeljan kao dezertter. Pobjeći u partizane nije bila razumna opcija jer gotovo svi njegovi suborci koji su pobjegli u partizane nisu dobro prošli. Većina ih je poginula ubrzo po dolasku u partizanske postrojbe budući da su morali proći „vatrena krštenja“. Partizanska ih je Komanda raspoređivala na zahtjevnije i isturenije položaje kako bi se dokazali. Kako se nije slagao s ideologijom fašizma, kojoj je, eto, kao i dobar dio drugih hrvatskih vojnika u 369. legionarskoj diviziji, služio bez svoje volje, tako se nije slagao ni s idejom komunizma i stvaranjem nove Jugoslavije. O toj temi često su znali raspravljati u uskom krugu poznanika, ali potihom da ne bi došlo do nje-mačkih zapovjednika.

Gotovo u sumrak sunčanog proljetnog dana, dok su završavali večeru koja se sastojala od graha i nekog komada mesa uz, naravno, komad kruha, posjedali su u blizini porušene zidine neke kuće. Jedući topli grah, pretresali su potihom razne teme.

Mile i Jerko sjeli su jedan pored drugog, a odmah su im se pridružili suborci i poznanici iz sela njihove krajine: Stipe

iz Otoka i njegov imenjaka Stipe iz Glavica te Mate iz Gljeva, koji je bi zadužen za skladište odjeće i oružja.

– Meni se čini da je Hitler izgubio rat, samo Bog zna što će biti s nama? – promrmlja Stipe jedući te nastavi iz porcije pažljivo grabiti topli grah, kao da ništa nije ni rekao.

– Ja sam odlučio pobjeći u partizane pa što Bog da – izvijesti ih potihom Mate, a sva ga družina gotovo u isti tren pogleda, a potom opet spusti glavu i nastavi zamišljeno jesti.

Znali su da je Mate nedavno primio tužnu vijest. Njemačke postrojbe u potrazi za partizanima po sinjskoj krajini nedaleko od njegove rodne kuće ubile su mu sestru.

– Ne mogu se više boriti u ovoj njemačkoj uniformi, a oni mi kod kuće ubiše sestru ni krivu ni dužnu.

– Neka ti je sretno, Mate, samo čuvaj se i budi oprezan – podijeliše mu uobičajeni i gotovo očekivani savjet Mile i Jerko, onako uglas.

– Mi smo odlučili ostati dalje pa ćemo vidjeti što ćemo i kako ćemo? – nastavi razgovor Jerko.

– I ja sam odlučio ostati, a najrađe bi pobiga kući i naka đava nosi Švabe i partizane – uključi se Stipe u razgovor.

– Znate, prijatelji, šta mi se jutros dogodilo: jedna mi je Srпкиnja davala deset jaja a da ja njoj dam jednu ručnu bombu, šta vi mislite o tome? – upita ih Mate.

– Ne budi lud, Mate, ne daj bombu đavlijoj ženi, bacit će je na nas kad se najmanje nadaš! – upozori ga dobronamjerno Mile, a i ostali se s tim složiše te odgovoriše Matu od toga.

– Pravo govorite, prijatelji i zemljaci. Kako mi je to opće palo na pamet, dobro su rekli naši stari da đava niti ore niti kopa, već muči čovika na razne načine.

– Šta ti se čini, Jerko, od novog zapovjednika bataljuna, onog Čeha? – upita radoznalo Stipe.

– Što će mi se činit, govno od čovika. Čim on šurjuje s četnicima nema dobra, a priča se i da sve lake žene po gradu posjećuje.

– Vidiš da je svu komandu pripustio nižim zapovjednicima, a on oda za ženskim suknjama i nije ga briga za vojsku – ljutito će Miše.

– Ko se god zavlacio pod suknje tuđih žena tome je skup račun na kraju došao. Samo se nadam da mi nećemo platiti zbog njegovog kurvarluka – oštrim će glasom Stipe.

Uskoro svi završiš s večerom, opraše vojne porcije i uredno ih po propisu spremiše, a potom svatko sa svojim mislima krene na spavanje. Kako je tih dana napravljen sporazum o zajedničkoj suradnji, četnici su se sve češće mogli viđati po Gackom.

Tako je u grad navraćao i njihov komandant – Kovačević. Obično bi dojahao na slabo uhranjenu konju. Nosio je dugu crnu bradu koju bi mu Milini suborci rado nasuho obrijali – kako su se često znali šaliti. Bio je to čovjek srednje građe i mogao je imati negdje oko pedesetak godina. Ali tko će to znati, rat tako ostari čovjeka da ga za godinu dana ponekad ni rođena mati ne bi prepoznala. Na glavi je nosio crnu šubaru na kojoj se sjajila četnička kokarda, a za pojasom na desnoj strani opasača nosio je izlisanu kožnu futrolu s pištoljem. Neki pričaju da je bio oficir stare Jugoslavije.

Zbog dolaska četnika osjećala se napetost u gradu, ali nije dolazilo do sukoba između njih i hrvatskih vojnika. Na dobre međusobne odnose posebno su pazili njemački oficiri.

Četnička komanda tih dana uspjela je sa zapovjednikom bataljuna dogovoriti i popravak oružja. Nakon što im je popravljeno oružje u njemačkoj radionici u Gackom, četnički komandant Kovačević uspio je uvjeriti Komandu 369. legionske divizije da zajednički organiziraju napad na partizane. Ovi su to odmah objeručke prihvatili, očito ne znajući s kim imaju posla.

Četnicima je zapovjednik bataljuna potom predao 11 000 komada municije, a razrađen je i zajednički plan napada na položaj udaljen dvadesetak kilometara od Gackog, na kojem se prema četničkim tvrdnjama trebala nalaziti partizanska Komanda.

Četnici su prema planu trebali napasti partizanska uporišta na jednoj uzvisini. Pomoć im je trebala pružiti Peta četa Drugog bataljuna, dok su Šesta i Sedma četa trebale direktno napasti partizanske položaje. Sama zamisao o napadu i suradnja s četnicima nije se svidjela hrvatskim vojnicima, kao ni njemačkim nižim zapovjednicima – ali zapovijed je zapovijed, ma koliko besmislena i nelogična bila.

Odmah rano ujutro Šesta i Sedma četa uputiše se pješice iz Gackog prema zadanoj lokaciji. Peta četa dobila je zadaću da napadne druga partizanska uporišta u blizini. Brdo koje je bilo cilj napada izdizalo se iznad malog krškog polja, kojemu je prilaz bio prilično nepristupačan. Nisko raslinje i kamenjar nisu bili dobar zaklon za onog tko je trebao napadati. Na vrhu brda nalazila se zidina, vjerojatno ostaci neke utvrde koja je bila idealna za postavljanje mitraljeskih gnijezda.

Napad je počeo odmah u zoru, prije sunčeva izlaska. Minobacači su nastojali dohvatiti neprijateljske položaje na vrhu, što im je samo djelomično uspijevalo, ali bez većih rezultata.

Prema vrhu se pod kišom metaka napredovalo sporo i teško, po kamenitu terenu, s tek ponekim škrtim raslinjem. Puščana zrna odbijala su se o kamenje i stvarala čudnu melodiju. Odmah na početku napada bilo je ranjenih i mrtvih, koje su sanitetske ekipe nastojale što je brže moguće izvući s mjesta borbe. Uz ovako žestoku paljbu i teren koji nije bio saveznik onom tko napada, napredovalo se sporo, doslovno metar po metar. Nakon gotovo cjelodnevne borbe, pojedine desetine Šeste i Sedme čete približile su se vrhu brda, na domak položaja s kojih je na njih otvarana žestoka paljba. Ubrzo je stigla i zapovijed da se položaji moraju osvojiti po svaku cijenu, pa je naložen i juriš. Jurnuli su pripadnici Šeste i Sedme čete kao vukovi, te su onako u pokretu zasuli neprijateljske položaje ručnim bombama. Nekoliko vojnika odmah je palo pogođeno mitraljeskim hicima.

Nakon izvršenog juriša, došlo je do borbe prsa u prsa, a vojnici Šeste i Sedme čete, koji su osvojili položaje, ostali su

iznađeni onim što su vidjeli. Umjesto partizana, na brdu su zatekli četnike, i to one iste s kojima je dogovoren tobožnji napad na partizane. Nakon završene borbe, leševi četnika, i to onih koji nisu uspjeli pobjeći ili se nisu htjeli predati, ostali su ležati u iskopanim rovovima i po okolnom kamenjaru. Sada su svi bili svjesni da je dogovor njihova zapovjednika s četnicima o zajedničkom napadu na partizane bila čista prijevara. Samo što su u ovoj prijevari izgubljeni životi njihovih suboraca, a mnogi su i ranjeni.

Ali lukavci su ti četnici, mora se priznati, uspjeli su u noći prije dogovorenog napada doći na brdo, zauzeti i dobro utvrditi položaje. Iz oružja koje su im Nijemci popravili, 11 000 komada darovane municije vratili su kroz pušćane cijevi, a pritom je poginulo pet vojnika Šeste i Sedme čete, a na desetke ih je ranjeno.

Shvativši o kakvoj se prijevari radilo, te vidjevši ranjene i poginule suborce, sve pripadnike 370. pukovnije preplavio je neizrecivi bijes i ljutnja. Pljuštale su razne psovke i uvrede po zapovjedniku bataljuna i njegovom dogovoru o suradnji s četnicima.

Iako je pobjeda bila izvojevana, hrvatski vojnici su bili revoltirani takvim ishodom. Nikako se nisu mogli pomiriti s činjenicom da su im poginuli i ranjeni suborci nastradali od metaka koje je njihov zapovjednik dao mrskom neprijatelju, kao i činjenicom da im je odobrio popravak oružja u njemačkoj radionici. Ovo je sada prelilo čašu gnjeva koji se nakupljao već duže vrijeme. Demonstrativno su odbili dalje se boriti, pa su bez zapovijedi i bilo kakve organizacije počeli povlačenje prema Gackom. U tom bijesu i nezadovoljstvu, čak su i lakše ranjene suborce ostavili.

– Nećemo se više boriti u ovakvoj vojsci – vikali su hrvatski vojnici puni bijesa i razočaranja.

Njemački zapovjednici nastojali su ih odgovoriti i smiriti, ali uzalud. Njihovo razočaranje bilo je preveliko.

– Ajmo nazad, braćo Hrvati, prema Gackom, eto njima

neka se bore i prijateljuju s četnicima – dovikivao je jedan vojnik i mahao rukom prema ostalima.

I Mile je krenuo natrag pridruživši se ostalim hrvatskim vojnicima. Na svu sreću, i u ovoj je borbi prošao bez ogrebotine, za što je uvijek zahvaljivao Bogu i Majci Božjoj.

– Šta će biti od ovog, prijatelju – upita ga Stipe zabrinuto.

– Ovo rasulo ne miriše na dobro, moj Stipane, ali ovako je moralo završiti jer tko s vragom tikve sadi, kasnije mu se o glavu razbijaju, davno su rekli naši stari.

– Dođe mi sada da bacim ovaj mitraljez – ljutito će Stipe.

– Nemoj ga bacati, prijatelju, mogao bi ti još zatribati, dug je put do Gackog, a ni četnici nisu daleko.

I zaista, nisu bili daleko. Nakon borbe pobjegli su u okolna brda i šume, gdje su se ponovno pregrupirali i organizirali. Njihovi izviđači dobro su procijenili da su Šesta i Sedma četa u rasulu i da se povlače prema Gackom bez plana i organizacije. Ovo im se činilo kao idealna prilika pa su brzo odlučili postaviti zasjedu. Kako su dobro poznavali područje, za to su iskoristili jedan usjek kojim su pripadnici 370. pukovnije - 369. legionarske divizije trebali proći na putu prema Gackom. Čim su prvi vojnici stupili u usjek, četnici su odmah otvorili žestoku vatru po vojsci koja je doslovno bila u bijegu. I Mile se našao u usjeku pod žestokom četničkom vatrom, te je nastojao iskoristiti svaki prirodni zaklon kako bi se zaštitio i molio je Boga da ne bude pogođen. Puščana zrna fijukala oko njega udarajući u zemlju i kamenje, a mnogi njegovi suborci padoše ranjeni, pogođeni četničkim mecima.

– Pomozi, brate! Pomozi!!!!!! brateeeee

– Ne ostavljajte nas! – dozivali su i zapomagali ranjeni.

Ali pomoći nije bilo, tko će ti pomoći, oni koji su mogli, bježali su i spašavali svoju kožu. Pogođen je i njegov Sinjanin i suborac Bilić. Metak je ušao u leđa, a izišao na prsa. Krv teče na ulaznu i izlaznu ranu, ali Bilić ne staje, trči tako gotovo jedan kilometar. I spašava se...

Domogavši se jedne uzvisine u blizini, preživjeli vojnici Šeste i Sedme čete su se grupirali i tu malo predahnuli, a ranjenicima je pružena pomoć.

Obje čete izgubile su u borbi više od dvadeset ljudi i bio im je ovo najveći poraz u dosadašnjem tijeku ratovanja. U izgubljeno ljudstvo računali su i ranjene koji su ostali iza četničkih položaja. Bili su uvjereni da će ih četnici sve poubijati (nitko od ranjenih vojnika nije se vratio u jedinicu niti su ikada razmijenjeni). Zapovjednik 370. pukovnije putem radio veze brzo je doznao za ovaj događaj, pa je odmah zapovjedio Šestoj i Sedmoj četi da se ukopaju na brežuljku gdje su se zaustavili i da čekaju daljnje zapovijedi.

Vojska se odmah prihvatila posla. Počeli su ukopavanje na uzvisini s koje su lako mogli kontrolirati okolno područje. U sredini brežuljka nalazila se zaravan u koju su smjestili konje i mazge koji su nosili municiju, oružje i hranu. Dobro je da su vođiči mazgi uspjeli izvući municiju, inače tko zna što bi sada bilo. Mile je, kao i drugi, nastojao sebi iskopati dobar zaklon. Udarao je u tvrdu zemlju „ašovom“ koji se lako mogao preokrenuti u lopaticu ili mašklinić.

Zapovjednik 370. pukovnije odmah se iz Gackog uputio pješice sa samo jednim vojnikom prema mjestu gdje su se ukopavale Šesta i Sedma četa. Hodali su brzim korakom, gotovo bez stajanja, a trebalo je prevaliti petnaestak kilometara. Zapovjednik je Nijemac, star oko četrdeset pet godina, srednje građe, staložen u izjavama i govoru, a čini se da mu ni hrabrosti nije nedostajalo kada se samo s jednim vojnikom uputio iz grada prema položajima gdje se nalazila postrojba kojom je on zapovijedao. Došavši do položaja, gdje su se pripadnici Šeste i Sedme čete već dobro utvrdili, odmah je ohrabrio vojnike i zapovjednike te preuzeo zapovijedanje. Kako i dolikuje svakom zapovjedniku, pozorno se raspitivao o broju poginulih i ranjenih. Dakako, posebno su ga zanimali razlozi pobune vojnika, kao i informacije o Petoj četi koja je ostala iza četničkih položaja i s kojom još uvijek nije

uspostavljena radioveza, a sudjelovala je u napadu zajedno sa Šestom i Sedmom.

Dan se polako bližio svome kraju, sunce koje je izgledalo nekako previše crveno i zamagljeno polako se skrivalo iza visokih planinskih vrhova. Vojska se već dobro ukopala. Uspjelo se nešto i na brzinu prezalogajiti, i to uglavnom konzerve. Mile, kao ni drugi iz čete, nije ništa pojeo cijeli dan. Sada, kada je čovjek umoran i gladan i ovaj stari kruh i konzerva čine se mirisnim i ukusnim. Malo su predahnuli, a jelo im je vratilo snagu. Svi su nestrpljivo iščekivali ponovni četnički napad. Bili su uvjereni da će početi čim padne prvi sumrak. Mile je na trenutak pogledao na svoje suborce. Svi su bili nestrpljivi, kao da su jedva čekali ponovnu borbu. S lica im se jasno mogla pročitati poruka: dođite samo, dođite, gadovi, pa da izravnamo dugove jer nismo naučili ostajati dužni nikome, a kamoli vama.

Kao što su i predvidjeli, na napad nisu dugo čekali. S prvim sumrakom četnici su otvorili vatru iz strojnica i pušaka, a zatim su se lagano puzeći počeli približavati uzvisini. Mile i ostali njegovi suborci neprijatelju su uzvratili istom mjerom, ciljajući onako nasumce, kako se jedino i moglo po mraku. Po jačini i žestini napada moglo se zaključiti da je neprijatelj brojan, da se njegovi vojnici kao divlje zvijeri kada osjete krv pomahnitalo žure prema njihovoj uzvisini kako bi dokrajčili pripadnike 370. pukovnije.

Jasno se u noći između pucnjave moglo čuti njihovo urlanje i dozivanje:

– Napred šubara! Napreeeee šubaraaa – vikali su četnički oficiri pozivajući na napad i hrabreći druge.

– Gotovi ste! Majku vam hrvatsku – uslijedili su drugi povici i psovke.

Zapovjednik pukovnije, stari iskusni lisac, pažljivo je slušao odakle dolazi najviše četničkih povika i iz kojeg pravca najžešće napadaju i otvaraju vatru. Pošto je procijenio udaljenost i koordinate neprijateljskih položaja, radiovezom je

zapovjedio njemačkoj artiljeriji, koja je bila smještena u blizini, da otpočne granatirati zadane položaje. I nakon samo nekoliko minuta od zapovijedi, započe granatiranje. Prve topničke granate teške artiljerije pogodile su precizno neprijateljske položaje. Zemlja se počela tresti i podrhtavati od strašnih eksplozija, koje su pritom poput munja osvjetljavale tamnu noć.

Tamo gdje su granate pogodile cilj začuli su se odmah povici i jauci pogođenih i ranjenih četnika. Čuvši jauke i povike pogođenih, zapovjednik je sada bio siguran da su granate završile tamo gdje je želio pa je naredio još žestće granatiranje. A onda se opet zaredaše eksplozija za eksplozijom, više ih ni brojiti nije bilo lako. Ovoga puta pogodile su vrlo blizu, ni tridesetak metara od hrvatskih položaja. Komadi zemlje i kamenja padali su na trenutak i po Mili, a on je samo namjestio kacigu i nastavio dalje ciljati.

Zemlja i zrak pretvarali su se u goruću buktinju, a Mile i njegovi suborci, ohrabreni ovakvom podrškom, otvorili su žestoku vatru po mrskom neprijatelju.

Stipe, koji je odmah držao položaj do Mile, nije se više mogao suzdržati te je povikao iz svega glasa.

– Đikaneeeee, triba li vam još municijeee? – a potom je stisnuo okidač svog mitraljeza ne prekidajući paljbu sve dok nije ispraznio cijeli redenik. Zaškrgutao je na trenutak zubima, izražavajući tako svu ljutnju i bijes zbog poginulih suboraca koji su izgubili život u borbi s četnicima, nakon što su ih oni onako naivno prevarili i preveli žedne preko vode.

I drugi su počeli dovikivati, a u njihovim dubokim moćkim glasovima osjećala se pomiješana ljutnja i bijes. Borba se vodila žestoko cijelu noć, a završila je tek rano u zoru kada se dio četničkih snaga povukao ili pobjegao. Dobar dio njih ostao je ležati na bojnom polju.

U svitanje zore Mile je sa suborcima došao do neprijateljskih položaja, gdje su se mogli vidjeti rezultati borbe: mrtva tijela četničkih boraca beživotno su ležala svuda po travi

i kamenjaru, izmiješana s razbacanim šubarama, odjećom i oružjem.

– Eto, sada im je naplaćen dug za naše poginule borce – poviče Stipe oporim i dubokim glasom punim samopouzdanja.

– Naplaćen im je dug, i to s dobrim kamatama – nadopuni ga Petar.

– Ne bi oni nas nikada onako dotukli da nije bilo ludog zapovjednika i naše svađe. Znate i sami: i u kući ako nema sloge propada sve, pa tako pogibamo i mi vojnici ako smo nesložni – uključi se i Mile u razgovor.

– Žao mi je jedino što smo ostavili naše ranjene dok smo se onako sebično povlačili – potuži se Stipe glasom u kojem se osjećala krivnja.

– Ma kakvi povlačili, reci bižali i spašavali svoju guzicu – odrješito će Petar.

– A što si mogao, moj Stipane, samo još i ti poginuti – pokuša ga utješiti Mile.

Nitko u Šestoj i Sedmoj četi te noći nije stradao, a uskoro su im se vratili i suborci iz Pete čete koji su bili zalutali iza četničkih položaja.

Zapovjednika bataljuna, onog „ženskarosa“, koji je dogovario ovu nesretnu suradnju s neprijateljem, nisu više vidjeli, niti je itko znao kakva mu je bila sudbina.

Ponovno okupljene sve tri čete u osvit novog ratnog dana uputiše se u pravcu Gackog, noseći sa sobom bolne uspomenne iz proteklih borbi, iz kojih su izišli još uvjereniji u ono što su i prije znali – nema pregovora ni dogovora s četnicima.

Vraćajući se tako uspojenim korakom, vukući teške i umorne noge, izleti Juri iz Muća onako spontano:

– Nema vire u četnike! Triba s njima razgovarati samo preko nišana!

Oni što su ovo čuli samo klimnuše glavama u znak odobravanja te nastaviše kretanje u susret novim ratnim događanjima koje im je priredila životna sudbina.

Začula se u jednom trenutku i pjesma, koju zapjevaše u desetini na čelu kolone:

Puško moja, ti moj vjerni ratni družo oj-la-li-oj-la-la

Na brdu zvanom Gat, po kojem je prema mišljenju mnogih i gradić Gacko dobio ime, kao kakva stara dama kočoperila se utvrda opasana zidinama, s nekoliko dobro utvrđenih bunkera. Uz te strme kamene zidine uspon je bio gotovo nemoguć. S tog mjesta se lako nadziralo cijelo okolno područje, kao i prilazni putovi. Kako bi zadržali što dalje partizane od Nevesinja i Gackog, pripadnici 369. legionarske divizije raspoređeni su na utvrdu gdje se stalno nalazio jedan vod. Smjena vojnika vršila se svakih trideset dana. Veliki problem predstavljala je dostava hrane koja je stizala tek svaki tjedan. Hranu nije bilo moguće dovoziti svakodnevno zbog čestih partizanskih napada na cesti koja je vodila do utvrde.

Negdje protkraj ožujka 1944. godine Mile i njegov vod raspoređeni su na utvrdu „Gat“. Nije bio zadovoljan tom odlukom, kao ni ostali pripadnici njegova voda. Ali tko te je pitao jesi li zadovoljan ili nisi. Kad su stigli na utvrdu i preuzeli smjenu, nisu imali problema s partizanskim napadima. Samo je vrijeme prolazilo sporo, a uz partizane, najveći neprijatelj bila je suha i neredovita prehrana. Ne mogavši više izdržati svakodnevno uzimanje suhe hrane, koje i nije bilo u izobilju, petorica vojnika rano ujutro krenu do obližnjeg sela.

Na pašnjacima ispred malenog sela pasla je stoka koju su vlasnici ostavljali obično bez nadzora, pa vojnici uhvate ili, bolje rečeno, ukradu jedno june, zavežu ga i dovedu do utvrde. Mile se zajedno sa svojim suborcima radovao što će napokon pojesti neki pristojan i obilan ručak.

Među vojnicima je bilo i vještih mesara pa je meso brzo pripremljeno za kuhanje ili pečenje.

Sunce je već polako zalazilo iza visokih planina kada su prikupili suhih drva i naložili vatru unutar utvrde. Svatko je uzeo sebi po izboru komad mesa te ga pripremao na va-

tri. Većina se odlučila peći meso na žaru, nataknuvši ga na drvene ražnjiće. Mile je svoj komad mesa stavio u metalnu porciju, nadolio malo ulja, a potom stavio porciju na žar da se meso isprži. Miris pečena mesa i dima širio se svuda po okolini, a mnogi nisi mogli ni dočekati da se meso do kraja ispeče, već su ga počeli jesti onako polupečenog.

– Šta ti se čini, Mile, oće li valjat? – upita ga Stipe dok se gurao oko vatre tražeći slobodno mjesto da stavi na žar svoje komade mesa.

– Mlado je bilo june, moglo bi biti dobro, ali ne mogu dočekat da se ispeče.

– Sve je bolje nego konzerve! – zaključi mudro Stipe dok je okretao na žaru svoju večeru.

Ni stražari u bunkerima utvrde nisu mogli odoljeti mirisu pečena mesa, koji im je ulazio u nosnice i kao kakva zavodnica opijao ih i mamio. Gladni kao vukovi nisu htjeli strpljivo čekati svoj red te su došli u utvrdu. Vani se već počelo mračiti, a kako su stražari bili zaokupljeni pečenjem mesa, stražarska mjesta ostala su prazna, a utvrda neosigurana. Partizani, koji su već duže vrijeme planirali napasti ih, iskoristili su prigodu i nepažnju straže te su oprezno prišli zidinama utvrde. Ovakvu idealnu priliku za napad nisu ni u snu očekivali pa su odmah pripremili ručne bombe te ih pobacali u utvrdu, u prostoriju gdje je bilo najviše vojnika. Ručne bombe su čim su dotaknule tlo eksplodirale, a snažne eksplozije protresle su utvrdu i obasjale tamnu noć. Od eksplozije i glera bombi ranjeno je petnaest vojnika koji su popadali po tlu i odmah počeli zapomagati i doživati. Ali nitko im u tom trenu nije mogao priskočiti jer se valjalo braniti.

Mile se odmah, čim je eksplodirala prva bomba, bacio na tlo i tako sačuvao glavu. Neozlijeđeno je bilo još petnaest vojnika, uglavnom zahvaljujući činjenici da su bombe koje su partizani bacili bile talijanske proizvodnje, koje nisu bile pouzdane i kvalitetne, pa neke od njih nisu čak niti eksplodirale. Kad su se malo pribrali, vojnici koji su ostali neozlijeđeni

jurnuše prema bunkerima kako bi se dohvatili već spremnih mitraljeza iz kojih otvoriše vatru na partizane. Ovi su bili pomalo iznenađeni jer nisu vjerovali da gore ima još preživjelih.

Ubrzo se razvila žestoka borba i razmjena vatre. Mitraljesci u bunkerima gotovo da i nisu skidali prst s okidača. Prazne čahure letjele su posvuda po unutrašnjosti bunkera, odbijajući se od kamenih zidova. Municija se nije štedjela ni s jedne strane. Usprkos žestokoj paljbi, partizani su se i dalje približavali utvrđi, a tamna noć bila im je dobar saveznik. Mile je nekoliko puta u zrak ispalio svjetleće rakete koje su rasvijetlile noć i otkrivale neprijateljske položaje.

Njemački zapovjednik neprestano je dovikivao da se štedi municija, ali ga nitko nije slušao.

– Budala! – što će nam municija ako nas partizani poubijaju ili zarobe – promrmljao je Mile u sebi i nastavio puniti spremnik puške.

Potegao je zatvarač prema sebi, potom gurnuo rutinski naprijed, ubacio metak u cijev i nastavio ciljati prema partizanima koji su sve žešće napadali i približavali se utvrđi. Onih petnaest suboraca koje su ranili geleri partizanskih bombi, smjestili su u unutrašnjost bunara koji se nalazio u zadnjoj prostoriji unutar utvrde i u kojem već odavno nije bilo vode.

Ranjenici su tako bili relativno na sigurnom, a oni nisu više morali slušati njihovo zapomaganje koje ih je demoraliziralo u borbi, a neprijatelju je davalo poticaj za još žešće napade. Njemačkog zapovjednika počela je pomalo hvatati panika. Još kada je vidio, nakon što je posljednja svjetleća raketa osvijetlila noć, da su partizani prišli gotovo na petnaest metara od zidina utvrde, potpuno ga je svladao strah.

Među petnaest preživjelih vojnika 369. legionarske divizije koji su pružali žestok otpor partizanima, boreći se za goli život, bio je i vojnik Budimir iz Tomislav Grada. Borio se taj i na Istočnoj fronti (Staljingrad) u sastavu 369. (dobrovoljačke)pojačane pješačke pukovnije, a u 369. legionarsku diviziju pristupio je od samog osnutka. Bio je to hrabar,

iskusan i prekaljen borac, koji je odmah vidio u kakvoj se teškoj situaciji nalaze. Usprkos protivljenju i naredbi njemačkog zapovjednika, otišao je do malog skladišta u utvrdi i uzeo „panzerfauste“ – oružje namijenjeno za uništavanje tenkova i oklopnih vozila. Uzevši desetak „panzerfausta“, Budimir se vješto prebacivao od bunkera do bunkera te s različitih mjesta ispaljivao granate na neprijateljske položaje. Znali su da su ispaljene granate precizno pogodile cilj jer se začulo zapomaganje i jauk ranjenih i pogođenih. Mile je ležao iza debelog kamenog zida utvrde te je zbunjeno promatrao Budimira i divio se njegovoj hrabrosti. Vidjevši da Budimir i dalje ispaljuje granate iz „panzerfausa“, i on je uzeo dvije ručne bombe koje su mu visjele o opasaču, potegao osigurač i bacio ih jednu za drugom prema partizanskim položajima. Eksplozije su nakon nekoliko sekundi zatresle zemlju i osvjetlile noć.

Ponukani Budimirovom hrabrošću, koji je i dalje neumorno trčao i preskakao s jednog dijela utvrde na drugi ispaljujući granate s preostalih „panzerfausta“, i ostali njegovi suborci otvorili su žestoku paljbu i neprestano bacali ručne bombe prema neprijateljskim položajima. Počelo se već polako razdanjivati i bivalo je sve jasnije i vidljivije. Partizani su uvidjeli da ne mogu osvojiti utvrdu te su se odlučili povući prije svitanja, znajući da bi po danu bili laka meta. Čim je pucnjava prestala, većina vojnika je nakon iscrpljujuće noćne borbe zaspala onako na položaju gdje se tko zatekao. Mile nije mogao na spavanje. Određen je za prvu smjenu straže. Umor i san bili su mu neprijatelji s kojima se neprestano borio, kao i mnogo puta do tada. Nastojao je hodati u mjestu i razgibavati se kako ne bi zaspao.

Sa stražarskog mjesta pucao je dobar pogled prema cijeloj okolini. Iako su se partizani povukli i napustili položaje s kojih su napadali cijelu noć, nije bilo mjesta opuštanju. Već se prilično razdanilo kad je u jednom trenutku primijetio kako mu se iz smjera partizanskih položaja približava neka osoba i ide ravno prema utvrdi. Uzeo je mitraljez MG-42, naslonio

se na zid i naciljao. Pričekao je još neko vrijeme i pustio da mu se približi još bliže. Sada je već mogao razaznati da se radi o partizanu koji je imao na glavi kapu s velikom zvijezdom petokrakom, a pušku je nekako nespretno nosio na ramenu.

– Stoj! – povikao je Mile iz svega glasa prema partizanu koji je prišao na nekih dvadesetak metara.

– Baci oružje na zemlju!

Partizan je ostao skamenjen kada je ugledao Milu s uperenim mitraljezom u njemačkoj odori i šljemom na glavi. Onako zbunjen i uplašen odmah je odbacio pušku i podigao ruke.

– Priđi bliže! – zapovjedi mu.

Partizan je bez oklijevanja prišao na nekih pet metara. Sada je Mile ispred sebe jasno vidio visoka mršava mladića od kojih dvadesetak godina u partizanskoj odori sastavljenoj od nekoliko različitih dijelova.

– Odakle si? – upita ga oštro.

– Iz Dubrovnika! – odgovori ovaj prestrašeno.

Kad je rekao da je iz Dubrovnika, Mile se odmah nekako sažali nad njim. Pomisli u sebi – ovo je naš Hrvat iz Dubrovnika, moram mu nekako pomoći da izvuče živu glavu.

– Reci mi kako si zalutao?

– Kada smo sinoć napadali, zaspao sam od umora iza jednog grma. Sada sam se probudio misleći da smo osvojili utvrdu i uputio sam se ovamo – odgovori mu iskreno.

Mile bi ga sada najradije pustio, ali već su prilazili i ostali njegovi suborci koje je razbudio povik.

– Slušaj me dobro: reci da su te partizani prisilno regrutirali iz gimnazije i da si sada pobjegao u namjeri da se predaš, a ja ću to potvrditi – savjetovao ga je Mile nastojeći mu pomoći u ovim okolnostima što najviše može.

Kada su ušli u utvrdu, odmah im priđe zapovjednik voda (Nijemac) te partizanu udari šamar, vičući i galameći na njega.

Mile se odmah umiješa, nastojeći smiriti situaciju, i pokušao objasniti zapovjedniku da se partizan sam predao, te da su ga partizani prisilno mobilizirali. U razgovor su se uključili-

li i još neki hrvatski vojnici koji su dobro poznavali njemački jezik te su počeli objašnjavati što se zapravo dogodilo. Nakon nekoliko minuta Nijemac je konačno shvatio što mu govore.

– Dobro, dobro – progovorio je na hrvatskom, naravno, s iskrivljenim naglaskom, i lagano potapšao mladog partizana po ramenu.

I Mile je bio zadovoljan ovakvim raspletom.

Uskoro im je stiglo pojačanje pa je izvršena smjena postrojbe, a i ranjenicima je pružena pomoć, te su potom prevezeni do prve vojne bolnice. Kako život često piše čudne priče, tako se malo poigrao i s mladim partizanom iz Dubrovnika. Mobilizirali su ga u 370. pukovnicu „Vražje divizije“ pa je nastavio služiti kao pisar pri Zapovjedništvu pukovnije. Eto što ti je rat. Za male ljude koji nisu zadojeni mržnjom, ni bilo kojom vrstom ideologije, najvažnije je bilo preživjeti još jedan ratni dan.

Izdaja i zarobljeništvo

Potkraj ljeta četrdeset četvrte godine dio postrojbi 369. legionarske divizije iz Nevesinja se uputio prema poluo-toku Pelješcu, koji su pod nadzorom držali partizani. Sunce je upravo izišlo iza kamenih vrhova kada su tri čete 370. pukovnije ulazile u gradić Ston. Mile je punim plućima udisao svježi miris mora promatrajući kamene utvrde i kuće povi-jesnog mjesta, uživajuću u prvim zrakama sunca. Ostao je zadivljen Stonskim zidinama, dugim više od pet kilometara, nekad od velike važnosti za obranu Pelješca, koje počinju ili završavaju dvjema velikim tvrđavama „Veliki Kaštio“ u Stonu i „Koruna“ u Malom Stonu.

Mještani (oni što nisu pobjegli u izbjeglištvo u El Šat u Egipat), izišli su iz kuća kako bi otkrili što se u selu događa. Vidjevši da se radi o Hrvatima u njemačkim odorama, odmah im je strah nestajao s lica. Brzo su uspostavili kontakt s voj-skom, a osobito žene. Muškaraca se, istina, u mjestu nije puno ni viđalo. Vjerojatno su bili u nekoj od vojnih formacija.

– Kuda ćete, moji momci, svi ćete izginuti, tamo ima partizana ni broja im se ne zna – dovikivale su im žene, vje-rojatno da ih zaplaše.

– Ma da ih ima koliko i đavli, neće ostat kada mi sada udarimo – odgovorio im je oštro jedan vojnik koji se kretao u koloni ispred Mile, ali više onako u šali.

– Sve je to partizanska propaganda – dobaci desetar.

Na borbu se nije dugo čekalo, štoviše bilo im je čudno da ih partizani nisu dočekali u Stonu. Odmah nakon nekoliko

kilometara po izlasku iz gradića partizani su s jednog brežuljka otvorili mitraljesku vatru. Kako se držao veliki međusobni razmak, a i napad se očekivao, nitko u pucnjava nije stradao. Neprijatelj je odmah dobio odgovor. Minobacači su vješto i rutinski stavljeni u funkciju pa su ubrzo prve granate počele pogađati neprijateljske položaje. Milin vod uspio je doći u podnožje brda, gdje su bili prilično zaklonjeni i nisu više bili laka meta. Druge dvije čete udarile su s bokova na neprijateljske položaje.

Kada su se približili dovoljno blizu partizanima, pripremili su tromblonske mine kojih su ponijeli pune ruksake (po desetak svaki vojnik, osim mitraljezaca i onih koji su nosili minobacače) te su ih s pušaka uputili prema partizanskim položajima. Snažne eksplozije potresale su zemlju, a kamenje je letjelo i pljuštalo po cijeloj okolini. Uskoro je pristigao i Drugi vod koji se odmah uključio u borbu. Ali drugovi se nisu predavali, otvarali su i dalje žestoku vatru, a dva mitraljeza nisu prestajala štekati i rigati vatru. U tom trenutku u borbu su se uključile i druge dvije čete koje su partizane napale s bokova. Vidjevši da su se našli u nezavidnoj situaciji, počeli su bježati i napuštati položaje. Petorica partizana nisu se uspjela na vrijeme izvuci i ostali su u okruženju. Vidjevši da nemaju više nikakve šanse, podigli su ruke i predali se.

– Ne pucaj, ne pucaj, predajemo se – dovikivali su vidljivo uplašeni.

– Ustajte i podignite ruke – glasila je zapovijed.

Partizani su ustali i zbunjeno ostali stajati. Odmah su im prišli vojnici 370. pukovnije, pregledali ih, pokupili oružje i odveli dalje prema Stonu. Borbe su trajale sve do sunčeva zalaska. Partizani su uvidjeli da su ovu borbu izgubili te su posjedali u već pripremljene čamce i krenuli prema otoku Korčuli. Nekoliko mitraljezaca otvorilo je vatru prema čamcima, ali bez učinka, ovi su već odmakli prilično daleko. Kao što su i partizani nestali u daljini, tako je i sunce polako nestajalo utapajući se u morskome plavetnilu. Završavao je još jedan ratni dan.

Idućih dana pripadnici 370. pukovnije utvrđivali su položaje po otoku, jer je zapovjedništvo predviđalo nove partizanske upade, ali su se prevarili u procjeni. Milina četa smještena je oko mjesta Janjine, dok su druge dvije čete držale pod nadzorom ostale dijelove poluotoka.

Odavno je već sunce izišlo kada je jedna četa upućena prema Stocu – gradiću smještenom uz rijeku Bregavu u jugoistočnom dijelu Hercegovine, gdje se vodila žestoka borba s partizanima. Mile tog dana nije određen za borbu, ali je s dvojicom vojnika raspoređen da vodi mazge natovarene municijom, hranom i drugom vojnom opremom. Uputili su se iz Stona kasno poslijepodne. Bio je prilično zadovoljan ovakvim ishodom, računajući kao i većina drugih vojnika da je sve bolje od borbe. S njim su bili Marko iz Bjelovara i Ivan koji se hvalio da je prije rata živio u Splitu. Svatko je vodio svoju mazgu, udubljen u vlastite misli.

– Čuje se pucnjava, brzo ćemo stići – dovikne im Ivan koji je bio na čelu kolone.

– Kuda se žuriš, kao da ćeš u svatove? – dobaci mu Mile.

Ivan mu nije bio previše simpatičan, a nisu ga voljeli ni drugi vojnici. Kada su osvojili Pelješac, nije bilo kuće u koju se taj nije uvukao i pokupio što je vrijedilo. Imao je po pet ukradenih prstena na rukama, kojima se često znao hvaliti. Da ga je netko od vojnika prijavio njemačkim zapovjednicima, sigurno ne bi dobro prošao. Ali nije se htio nitko zamjerati. Njemačka je komanda inače strogo pazila da vojnici ne krađu. Kazna za ukradenu kokoš, na primjer, bila je šest dana strogog zatvora samo o vodi.

Kad su napokon stigli, smjestili su mazge u jednom šumarku, oko tristo metara udaljenom od borbene linije, i čekali daljnje zapovijedi.

– Ajde, Mile, pridrži mi mazgu, a ja ću do prve linije da malo vidim borbu.

– Ma di te đava nosi, kao da nemaš borbi svaki dan. Mazgu ti neću pridržati, a što da mi pobjegne s municijom, ode ja pred vojni sud, briga tebe za to.

– Dat ću ti dva prstena za uslugu.

– Neću da mi ih daš sto. Sve je to ukradeno, a u ukradenom nema sriće ni blagoslova. Što sa đavlom dođe, sa njim i ode.

– Drži se ti, Mile, toga, daleko ćeš dogurati.

– Ajde ti je pridrži, Marko, evo ti dva prstena i dvije kutije cigareta.

Marko se nećkao, ali nakon dužeg pregovaranja i šaputanja napokon pristade. Ivan je skinuo pušku s ramena, ubacio metak u cijev i lagano otrčao prema prvoj borbenoj liniji. Ali nažalost, nije daleko stigao. Dok se približavao mjestu borbe pogodi ga metak ravno u čelo. Pao je kao pokošen na zemlju i ostao nepomično ležati. Na ispruženoj ruci obasjanoj suncem svjetlucalo je ukradeno prstenje. Bolničari su brzo prišli, ali nije bilo pomoći. Mogli su samo konstatirati smrt.

– Jesi li vidio, Mile, kako pogine? – tužnim glasom upita Marko.

– Vidio sam. A jesi li ti vidio kako đava muči čovika i goni ga tamo di ne mora biti.

– Ostadoše svi prsteni što ih je pokrao. Nisam znao da je takav lopov! – opet će Marko.

– Sa mnom je bio od početka u četi, poznajem ga kao svoj džep. Ne znaš ti koji je to đava bio. On bi ti, pajdašu moj, kad bi osvojili koji grad ili selo odmah u svoju akciju. U krađu po kućama. Ma taj bi i iz crkve ukrao.

– Nisam znao da je bio takav. Da mu nisam pričuvao mazgu, možda bi još bio živ – samokritično će opet Marko.

– Sam je išao, nisi ga ti poslao.

– Sudbina je to, moj Mile.

– Je sudbina, ali je ne valja izazivati ako ne moraš.

Mile i Marko predadoše municiju zapovjedniku čete, a potom se zaputiše opet natrag prema Stonu. Nisu se više raspitivali o Ivanu vjerujući da će ga pokopati njihovi suborci negdje u blizini.

Kako je vrijeme prolazilo, vojska se pomalo i udomaćila na Pelješcu. Kontakti s mještanima poluotoka su bili svakod-

nevnii. Tako su pripadnici Pete čete uspostavili i kontakte s partizanima. Svi su već dobro znali da Njemačka gubi rat te su se mnogi odlučili pobjeći na drugu stranu. Dogovorili su se s partizanima da će razoružati njemačke zapovjednike, a vojska koju su činili uglavnom Hrvati trebala bi prijeći u partizanske postrojbe sa svom opremom i naoružanjem. U Milinom vodu nitko nije znao za takve dogovore. Partizanska komanda obećala je da će sve pripadnike 370. pukovnije prihvatiti u svoje redove bez ikakvih posljedica.

Ujutro rano, još prije sunčeva izlaska partizani su napali položaje koje je držala Peta četa negdje ispred Janjine. Kako je i bilo dogovoreno, pripadnici Pete čete zarobili su njemačke zapovjednike i predali se odmah partizanima. Međutim, kao i uvijek u životu, nije teklo sve glatko kako je bilo planirano. Neki zapovjednici nisu se htjeli predati i zapucali su prema partizanima iz strojnica, bježeći prema položajima koje su držale Treća i Sedma četa. Nastala je prava pomutnja i više nitko nije znao tko je na kojoj strani. Milina četa nije se predala te su otvorili vatru prema partizanima.

U jednom trenutku vidjeli su da prema njima trči dio pripadnika Treće čete koji nisu prešli na partizansku stranu. Među njima prepoznao je Mile i svog sumještanina Jerka koji je u jednoj ruci nosio mitraljez MG-34, a u drugoj kacigu.

– Trči, Jerko, trči brže – dovikivao mu je Mile.

– Jerko je uspio nekako doći do položaja te sav zadihan legao na zemlju odloživši mitraljez pored sebe.

– Odnio đava i Nijemce i partizane, i ko zna u ovom ratu ko je ko, evo jedva sam izvukao živu glavu – potuži se Jerko.

– Šta se dogodilo? Jesi li možda ranjen? – upita zabrinuto Mile.

– Naši su se iz čete predali partizanima, a mi koji nismo znali ništa o tom, pobjegli smo.

Ova čudna borba uskoro je završila i partizani su se povukli. Njemačka komanda je radiovezom brzo izvijestila druge postrojbe te je jedna veća njemačka jedinica stigla na Pelješac.

Odmah se uključila u borbu s partizanima. Bili su to uglavnom stariji vojnici od kojih četrdesetak i pedesetak godina.

– Šta rade ove stare prdonje ovde ? – priupitao je znatiželjno Jerko.

– Ne sluti ovo na dobro, sigurno su Nijemci javili Komandi o izdaji – zaključio je Mile.

Svi su se povlačili dalje prema Stonu, a dio novopristigle njemačke jedinice ostao je na položaju, što je svima bilo čudno.

– A moj Mile, neka bude šta mora bit, ali ja ovaj mitraljez neću više nosit – odlučio je Jerko i dok su prolazili pored mora baci ga između dvije stijene u morsku dubinu.

– Možda bi bilo bolje da smo i mi prešli u partizane.

– A ko će znat, moj Jerko, u ovom ratu šta je bolje ili gore, nego ajmo sada naprid pa što Bog da.

– Dobro si rekao, tko zna kako će i ovi naši proći u partizanima.

– Odredit će ih u prve redove i u najgore borbe da se dokažu – prokomentira Mile.

Nakon sati pješačenja oko sto pedeset pripadnika 370. pukovnije stiglo je u Ston, dok ih je još toliko pobjeglo u partizane s opremom, oružjem i nekoliko zarobljenih njemačkih zapovjednika. Odmah po dolasku naredeno je hitno postrojavanje, te su izdane zapovijedi.

– U dvije vrste zbor! – pala je zapovijed.

– Nadesnooooo!.....

– Oružje u kupe!

– Tri koraka naprijed!

U trenutku kada je vojska izvršila zapovijedi, a oružje se našlo izvan dohvata, pojaviše se njemački vojnici iz postrojbe koja je stigla naknadno na Pelješac, te u njih uperiše automate i mitraljeze. Nitko nije pružao otpor, koji više ionako ne bi imao smisla. Svi Hrvati iz 370. pukovnije zatvoreni su u nekakve objekte koje su Talijani doradili i koristili za vojne svrhe davno prije kapitulacije.

Slijedila su ispitivanja tko je i kako organizirao predaju. Milu cijelo vrijeme nitko ništa nije pitao. Njemački zapovjednici popisali su one koji su odbili za vrijeme borbe pucati na partizane. Takvih je bilo točno petnaest. Njemačka komanda odlučila ih je oštro kazniti, a kazna je glasila – smrt strijeljanjem. Dvojica vojnika koji su bili na tom crnom popisu odmah su počeli gubiti zdravi razum. Kopali su prstima po zidovima uvjereni da će pobjeći. Ostali su ili šutjeli ili plakali. Nikome nije bilo do razgovora. Samo su se nijemo gledali, nadajući se da bi se presuda mogla promijeniti. Ali nažalost, nije se promijenila.

Ubrzo je petnaest vojnika izvedeno iz objekta te postrojeno uza zid. Mile je posljednji put pogledao prema suborcicu Čoji iz Lovreća koji je navodno odbio za vrijeme borbe pucati iz minobacača. Nakon nekoliko minuta začuli su se mitraljeski rafali, a potom je nastupila sablasna tišina. Mrtva tijela vojnika ostala su beživotno ležati. Izgubiše mlade živote samo zato što se nisu htjeli boriti u bitkama koje više ionako nisu imale smisla ni svrhe.

Pojedini njemački zapovjednici 370. pukovnije – 369. legionarske divizije nisu skrivali suze koje su tekle niz njihova lica. Samo su vrtjeli glavama i pitali se na njemačkom jeziku: – Zašto?

Neki od njih odmah su ušili u objekt gdje je bio i Mile zatvoren, ne skrivajući svoju žalost i razočaranje. Kako su i sami često govorili, bili su po oružju braća, prošavši zajedno mnoge borbe i ratne nevolje, spašavajući jedni drugima život.

– Zašto su to napravili? – Ako su htjeli pobjeći u partizane, zašto su morali zarobiti njemačke oficire koje će partizani sigurno ustrijeliti, a mnogi su i poginuli u borbi prilikom dogovorene predaje – pitali su se njemački časnici 369. legionarske divizije.

Pomoći više nije bilo.

Uskoro su stigli kamioni u koje su ukrcani ostali razoružani vojnici 370. pukovnije, njih oko 150, te su krenuli put

Sarajeva. Po lošim cestama putovali su gotovo cijeli dan, a tek predvečer stigli su u Sarajevo. Smjestili su ih u „Filipovića lager“, zapravo u vojarnu koja je bila ograđena žicom. Idućih dana nitko ih ništa nije pitao. Mogli su slobodno šetati u krugu vojarne, samo nisu mogli van. Komad suhog kruha, točnije sedam deka, i vode koliko su htjeli bila je svakodnevna hrana. Mile je znao da je u blizini vojarna u kojoj služi kao domobranski dočasnik njegov brat Ante. Uspio je nekako stupiti u kontakt s njim i jednog dana ugledao je brata na ulazu u vojarnu – zapravo logor. Odmah mu je potrčao u susret. Nakon što su se pozdravili, upita ga brat.

– Što se dogodilo? Što ti ovdje radiš?

– Ništa me ne pitaj, ovdje sam i za sada sam dobro – odgovori mu Mile, a pritom mu malo namignu da ne opazi njemački vojnik koji je stajao tik do njih.

Mile nije htio ništa govoriti računajući da njemački vojnik možda razumije hrvatski jezik te da je tu namjerno postavljen. Nije htio sebi otežavati ionako tešku situaciju. Brat mu je pružio komad kruha, a stražar mu ga ljutito otrgne, izvadi potom nož i isječe ga na sitne komadiće kako bi bio siguran da u kruhu nije ništa skriveno. Mile je pokupio komadiće kruha koji su mu dobro došli budući da je svaki dan dobivao samo sedam deka starog kruha.

– Hvala ti, brate, ali nemoj više donositi, znam da ti to otkidaš od svojih usta.

– Imam nekoga poznatog u kuhinji pa uspijem dobiti koji komad kruha više, tako često znam odnijeti nešto kruha u logor u kojem drže zarobljene partizane. Znaš za onog partizana i partizanku iz našeg sela?

– Čuo sam za njih – odgovori Mile.

– E, tome sam partizanu donosio gotovo svaki dan po kvarat kruha. A onda su me njegovi poznanici iz logora pitali zašto mu donosim kruh jer kada ja odem, on više po logoru da me treba ubiti. Od tada odnesem samo onoj našoj partizanki.

– Ne tribaš se ništa čuditi u ovom ratu, susjed bi te prvi ubio – zaključio Mile na kraju.

Brat Ante i idućih je dana dolazio do logora i spašavao Milu od gladi sa svojim komadima kruha, kojeg bi kasnije podijelio sa suborcima, a posebno sa svojim sumještanimom Jerkom.

Nakon trideset dana takvog života u logor su stigli zapovjednici njihove 369. legionarske divizije, a među njima i zapovjednik čete Granić iz Dubrovnika. Svi su ga suborci cijenili kao prekaljenog i odvažnog borca. Bio je i ranjen u trbuh u bitki za Staljingrad kao pripadnik 369. pojačane pješake pukovnije, od koje je formirana 369. legionarska divizija. Ponudili su im da se, ako žele, vrate u jedinicu ili ostanu ovdje u logoru, s tim da se moraju dokazati u borbi i tako iskupiti grijeh. Svi su se bez oklijevanja odlučili vratiti u jedinicu, ionako druge alternative nije bilo. Ostati u logoru i preživljavati sa sedam deka kruha svaki dan nitko nije više želio. S poručnikom Granićem stigao je i kapetan Sajler, koji ih je trebao pripremiti za ponovno vraćanje u postrojbu. Kapetana, koji je navodno po nacionalnosti bio Srbin, svi su vojnici cijenili kao dobra čovjeka. Dobronamjerno je na kraju savjetovao:

– Lijepo vas molim nemojte bježati barem do Širokog Brijega da ja ne bih nastradao, a poslije neka svatko radi kako misli da će mu biti korisnije.

– Bolje je poginut u borbi nego umrit od gladi u logoru! Što ti misliš, Mile? – upita ga Jerko.

– Sve je bolje nego ovo. Tamo se u postrojbi imamo čemu nadat, a što ćemo ovdje dočekat – složi se Mile s njim.

– Meni se čini da je Hitler izgubio rat. Jesi li vidio kako američki avioni ovih dana bombardiraju Sarajevo. Ni broja im se ne zna – raspriča se Jerko.

– Vidio sam, kako ne bi vidio, a i meni se čini da je brzo gotovo.

– Bit ćemo i mi sada na kušnji kada se vratimo u našu jedinicu – prokomentira Jerko.

– Đavliji je ovo rat, moj Jerko. Uzdamo se u Boga, pa što bude.

Dvojica sumještana brzo su se priključila ostatku kolone. Slijedilo je zaduženje odore i naoružanja, a potom su odmah upućeni prema Širokom Brijegu, gradiću u južnom dijelu Hercegovine, smještenom na rijeci Lištici i udaljenom nekih dvadeset kilometara zapadno od Mostara, gdje se nalazio najveći dio njihove 370. pukovnije. Oko Širokog Brijega baš u to vrijeme vodile su se žestoke borbe s partizanima.

Nakon dolaska u mjesto nije bilo odmora. Tek što su predahnuli od dugog pješaćenja, zapovjeden je napad na jednu uzvisinu udaljenu nekoliko kilometara od Širokog, na kojoj su se nalazili partizanski položaji.

Mile i njegova četa, predvođeni zapovjednikom Granićom, napali su predvečer neprijateljske položaje. Ovi su odmah otvorili žestoku vatru, naročito iz mitraljeza. Uporni i iskusni borci koji su se još i morali dokazati izvršili su silovit napad, iako naoružani samo puškama budući da im Njemačka komanda nije htjela zadužiti drugo naoružanje jer su bili na „kušnji“. Partizani su, iako bolje naoružani, brzo uvidjeli da neće moći odoljeti ovakvom napadu pa su se povukli.

– Jesi li vidio, Mile, kako pobjegoše – dobaci pobjedonosno Jerko.

– Nemoj se radovati, doći će brzo, neće proći puno vremena.

– Znam i ja da će doći i da je gotovo, ali neka smo ih isprašili.

– Izgleda da nitko iz naše čete nije poginuo, a samo je jedan vojnik ranjen – uključi se u razgovor i Stipe.

– Sada smo valjda zadobili i izgubljeno povjerenje Njemačke komande – opet će s podsmjehom Jerko.

– Mene više od povjerenja zanima hoće li nas dočekat topla večera – sa smiješkom će Stipe.

– To je bolja tema od politike i rata – složi se na kraju i Mile.

Bitka za Široki Brijeg i ranjavanje

Bliži se kraj četrdeset četvrte godine, a s fronte već odavno ne stižu dobre vijesti. Mile, kao i većina njegovih suboraca osjeća skori kraj rata. Bio je gotovo uvjeren da strana na kojoj se bori neće biti pobjednička. Proširile su se tih dana i glasine o stradavanju njihovih suboraca iz 369. pukovnije u Vukovu klancu u borbi s partizanima. Dolaze samo šture informacije o stanju na ratištima, ali vojsci je već sve jasno. Italija je već odavno kapitulirala, Rumunjska i Bugarska prešle su na stranu saveznika. U Mađarskoj je u posljednjem trenutku spriječen pokušaj promjene vlasti. Partizana je sve više i više, svakim danom su sve opremljeniji i naoružaniji, a njihova jedinica svakim je danom sve lošije opremljena – razmišljao je često Mile o ovoj temi. Stigla je vijest kako su u cetinskom kraju, pa i njegovu selu njemačke postrojbe 7. SS-divizije „Prinz Eugen“ napravile stravičan pokolj nedužnih civila. Čak se spominjalo da su i dijelovi njihove 369. pukovnije sudjelovali u ovim operacijama, ali nitko ne daje informacije običnom vojniku. Ova ga je vijest potresla, kao i sve Cetinjane u postrojbi. Vojska čiju odoru nose izvršila je pokolj u njihovu kraju. Partizani su navodno poubijali neke pripadnike te SS-postrojbe, a onda su podvili rep i zavukli se u mišje rupe po vrljetima Kamešnice i Dinare. Nastradali su opet nevini. Mnogi su potom iz njegove 370. pukovnije pobjegli tijekom 1944. godine u partizane. Borbe su bivale sve žešće i teže, a opskrba jedinice hranom, ratnom opremom, oružjem i ljudstvom sve slabija i neredovita. Nijemci pak još

vjeruju u neko razarajuće oružje (atomsku bombu) koje će preokrenuti tijekom rata u njihovu korist. Ali Mile već odavno ne vjeruje u te priče. Mrtvi se više ne dižu doli o sudnjem danu za koji se ne zna kada će biti.

Sljedećih dana gotovo svakodnevno odlazilo se na položaje gdje su se vodile žestoke borbe s neprijateljem. Krenuli bi obično u noćnim satima, a vraćali se u zoru, naravno, oni koji su preživjeli borbu. Već su nekoliko puta zauzimali mjesto Čitluk, ali nisu imali dovoljno snaga da ga drže pod nadzorom. Čim bi napustili mjesto, partizani su se ponovno vraćali.

Nije se tog dana ni mrak spustio kada se jedan bataljun 370. pukovnije uputio pod punom ratnom opremom prema Čapljini, gradu smještenom na desnoj obali rijeke Neretve, važnom raskrižju putova prema moru, a time i, s vojnog gledišta, važnoj strateškoj točki.

Bilo je rano ujutro kada su stigli na odredište. Još se nije dobro ni razdanilo, a već su se počeli utvrđivati položaji iznad mjesta. S uzvisine na kojoj je raspoređena cijela četa moglo se dobro kontrolirati široko područje. Mile je lopatom u tvrdoj zemlji nastojao sebi iskopati dobar zaklon. Bilo je naporno, lopata zemlje, malo kamenja pa opet zemlja. Trud će se isplatiti kasnije kada počne borba, znao je to dobro iz svog ratnog iskustva. Kopali su i drugi pored njega, a možda bi netko bio i rado preskočio taj naporni rad da njemački zapovjednici nisu obilazili položaje i podsjećali vojnike na nužnost dobrog zaklona. Ispod položaja kao na dlanu prostiralo se cijelo mjesto, a što je još važnije, i most preko rijeke Neretve. Svi su znali da će borba biti teška, posebno kada moraš spriječiti partizanske tenkove da prijeđu preko mosta.

Najgore su prošli vojnici iz posebnog protuoklopnog bataljuna koji su s „panzerfaustima“ morali dočekati tenkove i pokušati ih uništiti. „Panzerfaust“ (ili, kako su ga popularno zvali, „tenkovski vrug“) bio je pravi njemački izum, jednostavne konstrukcije, pouzdan, učinkovit i lagan za transport.

Oružje se sastojalo od čelične cijevi promjera desetak centimetara pomoću koje su se mogle ispaljivati kumulativne granate. Eksplozivna patrona koja je služila za lansiranje granate tvornički je već bila montirana u lansirnoj cijevi. Vrlo kratki domet ovog oružja od samo tridesetak metara bio mu je veliki taktički nedostatak. Bolje rečeno, trebalo je prići neprijateljskim tenkovima na smrtonosno malu udaljenost. Usprkos opasnosti kojom se izlagao strijelac, oružje je među vojnicima postalo popularno zbog učinkovitosti i velike probojne moći kojoj na udaljenosti od dvadeset do trideset metara nije odolijevao ni jedan oklop tenka. Rukovanje „panzerfaustom“ bilo je jednostavno: lansirnu cijev trebalo je držati objema rukama i stisnuti jako ispod pazuha, a ciljanje se obavljalo vizualnim uzdužnim poravnavanjem mete i jednostavnog ciljnika. Prva inačica ovog oružja ušla je u masovnu proizvodnju i raspoređena je postrojbama njemačkog pješništva u prvoj polovici 1943. godine.

Petorica vojnika iz Protuoklopnog voda skrila su se u grmlju na izlazu s mosta. Dobro su se maskirali, nisi ih mogao zapaziti iako si znao da su tu skriveni.

– Ne bi im, Mile, volio biti u koži, a bogme niti partizanskim tenkistima – dobaci Stipe dok je namještao redenike na mitraljezu MG-42.

– Neće im se biti lako izvući – složi se Mile pa odmah potom upita.

– Ima li koga od poznatih, znaš li, Stipe?

– Ne znam nikog poznatog u Protuoklopnom bataljunu.

– Muči, muči, izgleda da se čuju tenkovi – prekine ga Mile i zagleda se u daljinu.

– Što misliš, Stipe, jesu li ruski ili engleski? Oni T-34 znaju biti nezgodni.

– Pomažu im jedni i drugi, tko bi ga znao, ali mislim da su engleski, a kako se naoružavaju, izgleda da ćemo brzo izgubiti ovaj rat. Ma zapravo rat naš nije ni bio, nego nećemo živu glavu doniti kući – iznese Stipe svoju kratku analizu rata.

– Uzdamo se u Boga moj Stipane a što drugo možemo.

– Pitam se ja, Mile, jesmo li mi na pravoj strani?

– Na pravoj ili krivoj, nismo je birali, ali ne da mi se ni u „đavlije kolo“. Jesi li čuo, Stipane, koliko je naših što su prešli u partizane poginulo. A zamisli da si u partizanima i da te pošalju da odvodiš ljudima krave iz staja, ovce ili uzimaš žito, a i oni nemaju što jesti. Vidio si prošli tjedan kada smo zarobili one partizane kod Blagaja, polovica ih je bila iz naše divizije.

– Đavliji je to posao, moj Mile, kao i ovaj rat. A i Hitler namio pokorit cili svit. Nije nikom to uspilo pa neće ni njemu.

– Neka on pokori koga oće, samo da đavliji čovik nije i nas utrpa u sve ovo. Jesam li se moga na miru oženit i obrađivat svoju zemlju – uključi se u razgovor i Jure, Stipin pomoćnik na mitraljezu.

– A i Ante je proda pola Dalmacije Talijanima, odma sam vidio da tu nema sriće. Ne znam ni što misli ovaj Tito, oće čovik komunizam. Odnija ti đava komunizam i ko ga je izmislio. Sve će biti zajedničko, tako kažu: njive, stoka, šume – potom malo zastade pa u šali nadoda – mogli su reći i žene. Šta ti misliš o tome, Mile?

– Nema u zajednici sriće, moj Stipane, ka što nema sriće ni Hrvatima bez njegove vlastite države.

– Najbolje bi bilo da Pavelić raspusti vojsku, ionako je gotovo – prokomentira Jure.

– Uzda se u novo njemačko oružje – opet će Mile.

– Ja u te bajke ne virujem – iznese svoje uvjerenje Stipe.

Tenkovi su se već približili mostu i nije više bilo mjesta ni vremena priči starih drugara. Odmah je po zapovijedi otvorena vatra po pješastvu koje je bilo u tenkovskoj pratnji. Na čistini ispred mosta partizansko pješastvo nije imalo nikakve šanse. Odmah su se skrili iza sigurnih zaklona.

Pucalo se i po tenkovima, više onako da im se odvрати pozornost nego da ih se stvarno ugrozi. Ispalili su i tenkovi nekoliko granata, ali bez učinka. Nisu mogli pogoditi položaje na vrhu brda. Ili su prebacili ili podbacili.

Pod žestokom paljbom tenkovi krenuše naprijed na most.

– Ima ih šest, Mile, čini mi se tako – izvijesti Stipe dok su mijenjali on i pomoćnik užarenu cijev na mitraljezu za onu hladnu rezervnu.

– Sedam Stipe, sedam, eno još jednog – ispravi ga Mile.

– Biti će danas đavlijeg posla, šta ti kažeš, Mile!

Prvi partizanski tenk bez problema je stigao blizu izlazu s mosta. Ali nije dalje nastavio. U tom trenutku poleti prva granata s „panzerfausta“ i pogodi ga u prednji dio. Gotovo istodobno pogodena su i druga dva tenka koja su stigla na most iza prvog. Snažne eksplozije potresle su cijeli kraj. S tenkova su poletjeli razni metalni dijelovi, a iz ostatka ratnog stroja kovitlao se crni dim iz kojeg su povremeno izvirivali crveni plameni jezici. Posada nije imala šanse preživjeti ovaj udar. Ostala četiri tenka bila su izvan dometa „panzerfausta“, ali nisu mogla dalje preko mosta. Partizani su pokušali odgurati tri uništena tenka na mostu koji su zatvorili prolaz, ali im nije uspijevalo. Vidjevši da ne mogu dalje, otvorili su žestoku topovsku i mitraljesku vatru. Borbi se uskoro priključilo i partizansko pješništvo. Nastala je žestoka izmjena vatre. Mile je ponovno repetirao pušku i naciljao prema mitraljescu na tenku koji ih je neprestano gađao. Ali bez uspjeha. Bio je dobro zaštićen metalnim oklopom. Najgore su u ovoj razmjeni vatre prolazili vojnici iz Protuoklopnog voda koji su ostali iza mosta i nisu se mogli povući.

Nakon nekoliko sati borbe stigla je zapovijed da se napuštaju položaji i povlači dalje prema Širokom Brijegu. Ostao je samo jedan vod da zadržava vatru dok se glavnina ne povuče.

– Nisam vidio, Mile, da su se naši iz Protuoklopnog voda izvukli – upita ga zabrinuto Stipe.

– Bojim se da su poginuli. Preko one čistine i pod onom mitraljeskom vatrom teško se povlačiti.

Potom se obojica priključiše začelju čete i nastaviše dalje prema Širokom Brijegu. Nisu računali je li ovo bila ratna pobjeda ili poraz. Možda ipak pobjeda: sačuvali su živu glavu

u još jednoj borbi, a što bi drugo htio vojnik koji iz dna duše mrzi velike ideologije koje se nemilosrdno poigravaju njihovim životima.

Proteklih dana nije se odlazilo u borbu u udaljenija mjesta. Nije bilo ni potrebe ni mogućnosti jer su partizanski napadi na Široki Brijeg bili gotovo svakodnevni. U obranu mjesta uključili su se i slabo naoružani mještani, s čijih se lica jasno mogla pročitati zabrinutost zbog dolaska novih „oslobodilaca“.

Mile se sa svojom četom utaborio nedaleko od samostana u kojem su bili fratri. Kao i većina Hrvata iz njegove čete, rado bi svratio do crkve pomoliti se Ocu nebeskom i Majci Božjoj da ga sačuvaju u ovom vihoru rata, uzdajući se u Božju dobrotu i providnost. I fratri u samostanu su nekako zamišljeni i povučeni, kao da duboko u sebi slute zlo vrijeme koje će doći. Idućih je dana Milina četa prebačena na položaje u Knešpolje. Često se tih dana sastajao s Jerkom. Raspravljali su uglavnom o tome što dalje poduzeti jer su uvidjeli da je rat izgubljen. Trebalo je sada spašavati glavu.

– Mate i Stipe su pobjegli u partizane, a šta ćemo nas dvojica, pajdašu? Kako bi bilo da i mi pobjegnemo? – predloži Jerko.

– Ajmo danas malo u izviđanje po okolnim brdima pa ćemo vidjeti!

– Đava će ga znati šta je dobro, moj Mile! Ajmo gledat pobjeći, pa što bude!

– Ako nas Nijemci sada uhvate u bijegu, strijeljat će nas ka one naše na Pelješcu – zamisli se Mile. Ali moralo se riskirati.

Malo potom neprimjetno se uputiše do okolnog brda. Nitko ih nije pitao kamo će, ali su oni za svaki slučaj pripremili odgovore. Kada su već odmakli podalje od mjesta, nasloniše se na jedan kameni zid osluškujući i izviđajući. Da su u tom trenutku odnekud naišli partizani, odmah bi se predali.

– Nema partizana kad ih tribaš! Odnija ih đava zajedno s Titom! – pobuni se nekako Jerko.

– Poslušaj puca li se u blizini! Ako je, tu su oni, ne boj se! – pouči ga Mile.

I dok su tako stajali naslonjeni na kameni zid neke ograde, Jerko odjednom padne na zemlju, uhvati se za nogu i stade zapomagati.

– Pomozi, Mile, ranjen sam!

– Ma kako si ranjen kada u blizini nije pukla puška! – upita ga Mile misleći da se možda šali.

– Ne znam ni ja, samo sam osjetio bol u nozi.

Mile mu odmah skinu cipelu i pogleda ranu – metak je ušao u skočni zglobov i tamo ostao.

– Ma kako ga je pogodilo kada se nigdje u blizini nije čuo pucanj, sigurno je neki zalutali metak – čudio se Mile ovom nadasve neobičnom ranjavanju.

Nije dalje želio gubiti vrijeme u iščuđavanju, već je odmah u blizini odrezao jasenov štap kojim se Jerko pomagao u hodanju, a drugom rukom pridržavao se za Milu te su se tako uputili natrag prema bazi. Kretali su se sporo, odmarajući se gotovo svakih dvadeset koraka. Jerka je noga sve više boljela i oticala, a zavoj što su ga stavili na ranu potpuno se natopio krvlju koja je kapajući ostavljala iza njih krvavi trag. Kad su se napokon, nakon dosta truda i muke, približili mjestu s kojeg su krenuli u ovu avanturu, odmah su pozvali u pomoć bolničare koji su Jerka odveli do ambulante. Svojim zapovjednicima ispričali su priču kako su se i dogovorili: da je Jerko ranjen u blizini mjesta dok su išli malo prošetati. Iako je njihovim zapovjednicima pomalo čudno zvučala ova priča o ranjavanju u kojem se nije čuo pucanj, nisu postavljali dodatna pitanja, niti je događaj pobuđivao posebnu sumnju.

Čuvši vijest o ranjavanju vojnika, žurno je do ambulante stigao i vojni kapelan.

– Hvaljen budi Bog – pozdravi lijepo kapelan.

– Navijek budi – odgovori Mile dok je stajao uz Jerka i čekao što dalje.

– Jeste li za ispovijed, vojnice – upita tihim glasom kapelan Jerka.

– Kud si prije doletio, nisam još za umiranje – oštro će mu Jerko, napravivši pritom bolnu grimasu. Vidjelo se da trpi bolove od te rane na nozi.

– Boli ga, kapelane, možda će kasnije – nastojao je Mile nekako opravdati svog suborca.

Žao mu je kapelana koji je bio zadužen za cijelu 370. pukovniciju. Stalno je bio s vojskom na prvoj liniji. Dijelio je svete sakramente umirućima da ih pripremi na odlazak u vječnost, izlažući pritom često i svoj život. Trebala je vojniku kršćaninu duhovna okrepa, a valjalo se i ispovjediti jer vremena su bila teška i surova. Smrt je vrebala svaki dan i valjalo je uvijek biti spreman. U svakoj borbi gotovo bi uvijek netko bio na samrti. Kapelan je zato i bio u blizini i ako bi stigao na vrijeme, valjalo je vojnika pripremiti da se pomiri sa svojim Bogom i miran otputuje prema vječnosti. Prisjetio se Mile na trenutak i prigode kada je negdje početkom 1943. godine oko Drvara poginuo njihov kapelan.

Jerko je nakon prve obrade upućen u bolnicu gdje je ostao nekoliko mjeseci. (Bez većih posljedica oporavio se od ranjavanja te se potom ponovno vratio u Široki Brijeg).

U Širokom Brijegu dočekali su Božić i božićne blagdane koji nisu protjecali u blagdanskim ozračju. Partizani, prihvaćajući komunističku ideologiju, ionako nisu slavili božićne blagdane pa su njihovi napadi bivali sve češći i žešći. Neprijateljska artiljerija neprestano je tukla mjesto ne birajući ciljeve. Snopovi crnih gustih dimova dizali su se prema nebu i negdje visoko spajali u jednu debelu crtu koja bi nakon nekog vremena postajala nekako siva i prozirna.

Obrana mjesta izdržala je samo do početka veljače 1943. godine. Kombinirani topničko-pješački napad započeo je još prije sunčeva zalaska. Partizani su pod okriljem noći napali i položaje u Knešpolju, koje je držala Milina četa. Odmah se razvila žestoka i neizvjesna borba, a kako je oko mjesta bilo

mnogo obradivih vrtova ograđenih visokim kamenim zidovima, u kojima su mještani znali posaditi duhan ili neke druge poljoprivredne kulture, vojnici su se u noći u tim vrtovima tijekom borbe izmiješali. U jednom vrtu našli su se partizani, u drugom domobrani, u trećem opet partizani, u četvrtom pripadnici „Vražje divizije“, i nitko nije bio siguran tko je u susjednom vrtu. Zapovjednici 370. pukovnije s uzvisine iznad mjesta uspjeli su donekle vidjeti razmještaj snaga na terenu, pa su brzo zapovjedili povlačenje na zadane lokacije. Povlačenje je uspjelo uz manje gubitke (nekoliko ranjenih i poginulih).

Mile je ponovno iz borbe uspio izići neozlijeđen i brzo se priključio svojoj četi iznad mjesta. Da se ovako nesretno nisu izmiješali tijekom noći po tim vrtovima, ne bi lako partizani zauzeli ove položaje koje je držala Sedma četa 370. pukovnije – siguran je Mile u to.

Plan je bio daljnje povlačenje prema Mostaru, ali trebalo je pričekati da pristignu i druge desetine i vodovi koji se nisu uspjeli izvući iz borbe na vrijeme. U blizini mjesta gdje su se okupili, kojih sto metara udaljena nalazila se pokretna poljska kuhinja. Mile je za tu kuhinju, za razliku od drugih vojnika, dobro znao. Uočio ju je proteklih dana i nije imao namjeru o tome nikom govoriti. Zbog neravna terena i niskog raslinja, kuhinja se nije vidjela s mjesta na kojem su se trenutačno nalazili. Bio je u velikoj dvojbi: otrčati do kuhinje i zgrabiti nešto za pojesti i pritom se izvrgnuti mogućoj opasnosti, ili nastaviti put gladan.

Prazan želudac i snažni osjećaj gladi ipak su prevagnuli nad razumom i odlučio je otrčati do kuhinje. Računao je, kao i svaki čovjek koji donosi sulude odluke – napunit će brzo porciju i odmah se vratiti, tako da nitko neće ni primijetiti. O svojoj namjeri nije nikog obavijestio, a nije nikog osobito ni zanimalo kuda ide, pogotovo što su borbe svuda u blizini još bile u tijeku. Odluku je brzo donio pa kad je vidio da na njega nitko od njegovih suboraca ne obraća pozornost,

krenuo je u svoju malu avanturu. Na putu do poljske kuhinje koristio je svaki raspoloživi zaklon: grmlje, kamenje, kamene zidove, te plastove sijena kojih je bilo dosta. Osjećao je umor i pospanost od borbe protekle noći tijekom koje nije ni trenutka oka sklopio. Ali nesnosna glad tjerala ga je naprijed. Nekako je u sebi donio plan: skoknut će do kuhinje, napuniti porciju onako na brzinu, ako dohvati i koji komad mesa, neće biti na odmet, i odmah će nazad da ne bi njegovi iz jedinice otišli bez njega. Razmišljao je tako i planirao, a nekako ga je pritom i strah hvatao kad bi pomislio da u blizini može biti i partizana.

Približivši se napokon mjestu gdje bi se po njegovoj procjeni i sjećanju trebala nalaziti poljska kuhinja, legao je iza jednog hrastovog grma koji mu je pružao dobar zaklon. Pušku je odmah stavio do sebe, zlu ne trebalo, skinuo je kacigu s glave i stavio kapu koju je nosio zataknutu za opasač. Podigao je malo glavu i onako zaklonjen pogledom tražio kuhinju. Bila je na istom mjestu gdje je bila i prije neki dan, ali prizor koji je potom ugledao sledio mu je krv u žilama.

Ispred neke porušene i zapaljene kamene kuće nalazila se na kolima pokretna kuhinja, a oko nje se naguralo desetak partizana koji su rukama vadili hranu iz velikog kazana i trpali je onako žurno u usta kao gladni vukovi.

– E ovi nisu jeli mjesec dana – pomislio je Mile.

Kako su partizani bili zaokupljeni uzimanjem hrane, nisu ga primijetili. Valjalo se što prije izvući iz ove nezavidne situacije pa se odmah počeo lagano povlačiti prema mjestu gdje je ostavio svoju četu, nastojeći biti što tiši. Nesvjesno se uhvatio rukom za dvije ručne bombe koje je imao za pojasom. Mogao ih je baciti na partizane, ali je odustao od te pomisli znajući da ništa time ne bi postigao, a na kraju bi i svoj život bez razloga stavio na kocku. Požalio je odmah što je krenuo u ovaj pothvat i što je zbog gladne guzice mogao izgubiti glavu. Ali vremena za žaljenje nije bilo, takav je čovjek i gotovo. Sad se trebalo što prije povući natrag, a da ga

pritom ne primijete. Povlačio se tiho i nečujno istim putem kojim je i došao. U neposrednoj blizini, kao i svuda okolo još se čuje pucnjava. Borbe se još uvijek vode. Stigao je do zidina neke kamene kuće koja već odavno nije imala krova. Nešto ga je snažno vuklo da pogleda unutra iako za to nije imao nikakav valjani razlog. Pušku je držao uz bok, a prst na okidaču, krećući se lagano na prstima. Pogledao je oprezno kroz otvorena vrata kuće. Na trenutak je ostao iznenađen pa brzo pripremi pušku za paljbu. Pred sobom ugleda čovjeka u domobranskoj odori kako sjedi uza zid kuće. Primijetio je da mu je odjeća oko bokova natopljena krvlju i odmah je zaključio da je teško ranjen. Domobran je sjedio pognut, spuštene glave prema koljenima i činilo se kao da spava.

– Što ti je, prijatelju? – dovikne mu Mile odmah s vrata.

Domobran lagano podigne glavu i pogleda prema njemu, prvo da se uvjeri da nije partizan.

– Ranjen sam u borbi, a metak mi je prošao kroz kukove! – odgovori mu ovaj slabim glasom i s velikim naporom.

– Kada si ranjen? – upita ga ponovno.

– Još sinoć, pa sam se nekako dovukao do ove kuće. Ne znam ni di je moja jedinica, nikoga nisam vidio.

– A gdje su tvoji, kako su te ostavili samog?

– Ne znam ni ja.

– Odakle si? – upita opet Mile.

– Ja sam Vuleta iz sela Otoka kod Sinja!

– Iz Otoka, kažeš.

– Ja sam iz Gale! Ne boj se, naći ću nekog pa ćemo ti pomoći.

Domobran malo podigne glavu da vidi pozna li Milu budući da su bili iz susjednih sela. Vidjelo se da je teško ranjen i da je izgubio dosta krvi.

Mile odmah iziđe iz porušene kuće, osvrnu se uokolo te opazi na četrdesetak metara odatle grupu domobranskih časnika.

– Eeeeeee, ljuuudi! – prodere se iz svega glasa prema grupi domobrana, a potom nastavi – imate ovde jednog ranjenog vojnika!

Ovi se odmah okrenuše i požuriše prema njemu. Kad su mu se malo približili, odmah ih oštro ukori.

– Kako ste ga mogli ostaviti ovako sama?

– Nismo znali za njega! – ispriča se nekako jedan od domobranskih časnika te odmah zapovjedi dvojici vojnika da uzmu nosila i odnesu ga do štapske ambulante. (Ranjeni domobran Vuleta preživio je ranjavanje i rat te su se kasnije on i Mile rado susretali).

Kada se oprostio od Vulete, odmah je otrčao do mjesta gdje je bila njegova četa, ali povratak nije bezopasan. Partizani su ga primijetili i odmah otvorili mitraljesku vatru po njemu. Usprkos opasnosti, odlučio je nastaviti trčati, ponajviše iz straha da se njegova četa ne udalji. Opet je morao riskirati kao i mnogo puta do sada te se vješto poput vjeverice prebacivao iz zaklona u zaklon. Mitraljezac je bio uporan pa su mitraljeska zrna počela pogađati blizu njega. Tako trčeći, opazi u blizini plast sijena i odmah se baci na zemlju iza njega. Plast sijena bio je dobar zaklon od partizanskih strijelaca, a Mile se onako ležeći odmah dao u izviđanje da provjeri gdje je njegova četa. U jednom trenutku, na samo petnaestak metara od njega eksplodirala je minobacačka granata, a jedan geler, udarajući i skakućući onako po zemlji i kamenju, udari mu u potpeticu desne čizme i zabije se u nju. Udarac mu samo malo pomaknu desnu nogu. Vidjevši da nema posljedica, odmah ga je nožem (bajunetom) izvadio iz čizme i bacio u stranu te nastavio trčati i prebacivati se od zaklona do zaklona. U daljini je ugledao svoju četvu i suborce koji su već bili u pokretu. Poput vjetra trčao je prema njima, sretan što ih je sustigao, istina, praznog želudca kao i onda kada se uputio u ovu malu avanturu koja ga je mogla stajati života.

Borbe oko Širokog Brijega trajale su još cijelu noć. Ne da se obrana mjesta, još se odupire neprijatelju koji je brojao i dobro naoružan.

Negdje pred zoru cijeli Drugi bataljun 370. pukovnije uputio se u pravcu Mostara. Hodali su laganim korakom,

ali gotovo bez stajanja i odmora. Negdje u noći, netom što su prešli most preko neke male rječice stigla je zapovijed radiovezom da zauzmu položaje u blizini mosta i dočekaju u zasjedi partizane, kako bi im se usporilo kretanje i tako dalo vremena drugim jedinicama koje sudjeluju u obrani Širokog da se povuku prema Mostaru. Nisu bili oduševljeni ovom odlukom, pretpostavljajući da ih čeka teška borba u kojoj će mnogi izgubiti život. Brzo su se vratili do mosta ispod kojeg je tekla mala bistra rječica, koja bi se bez problema mogla pregaziti, a odraslu čovjeku bi pritom voda bila tek nešto iznad koljena. Odmah su zauzeli položaje dvadesetak metara dalje od mosta i ceste, a nisko grmlje hrasta i graba koje je pokrivalo okolno područje lako je u noći moglo skriti stotinjak vojnika. Razmjestili su se po vodovima, a posebno su razmjestili i utvrdili mitraljeze, kojih je bilo petnaestak, uglavnom MG-42 i nešto MG-34. Noć je bila mrkla, bez traga mjesečine i nije se vidjelo ni prsta pred nosom. Oblaci su nečujno, poput nekog zastora prekrili nebo, tako da se ni zvijezde ne naziru. Ali vrijeme kao da je stalo i minute protječu sporo i u neizvjesnosti. U zraku se osjećala napetost, a kod mnogih neka nervoza, iako su sve to bili prekaljeni borci s dugogodišnjim ratnim iskustvom. Nikome nije bilo do priče. Uz šum vjetra noćnu tišinu narušio bi samo poneki udarac metalnih dijelova oružja o kamenje, koje su neki još uvijek nespretno namještali. Negdje u noći zapuhao je sjeverac, koji se u ovom trenutku pojavio kao dobar saveznik jer je svojim fijukanjem pokrivaio druge zvukove.

Nakon gotovo dva sata čekanja primijetili su kako se cestom prema Mostaru približava neprijateljska izvidnica, koja je brojila oko desetak boraca, koliko se moglo u noći točno procijeniti. Hodali su i lijevom i desnom stranom ceste u koloni po jedan, a u rukama su držali spremne strojnice i puške.

Zapovjednik čete već je prije zapovjedio da se ne puca bez izričite zapovijedi, i da se po mogućnosti propusti izvidnica ako ništa ne primijete. Svi su se pridržavali zapovijedi,

nastojeći pritom biti što tiši, gotovo sustežući disanje. Što zbog tamne noći, što zbog fujukanja vjetra, izvidnica ništa sumnjivo nije primijetila, pa su nastavili hodati dalje cestom. Tako su sebi zasigurno spasili život. Kada je izvidnica prošla, znali su da će uskoro naići veća partizanska jedinica. I bili su u pravu: na njihov dolazak nije se dugo čekalo. Negdje oko stotinu partizana, koliko se u tamnoj noći moglo točno procijeniti, kretalo se cestom prema mostu. Njihov razgovor mogao se jasno čuti, kao i zveket vojnih čizama.

Marširali su u koloni po dva, a po „komotnosti“ kojom su se kretali, moglo se zaključiti da nisu očekivali probleme na putu ili su mislili da su već dobili rat. Mile je pogledao prema Juri koji je nestrpljivo držao prst na okidaču mitraljeza. Pogled mu se na trenutak zaustavio na cijevi mitraljeza MG-42 iz kojeg će uskoro biti posijana smrt. Bit će ugašeni ljudski životi. Kako li je život samo okrutan. Čelo partizanske kolone prešlo je most, a tada je po zapovjedi iz sveg oružja započela pjesma smrti. Mitraljeski rafali razbili su noćnu tišinu, kao i eksplozije ručnih bombi pobacanih prema partizanima. S pušaka su poletjele već pripremljene tromblonske mine, kao i rakete koje su osvijetlile teren. Žučkastocrveni plameni jezici bljeskali su u noći iz užarenih cijevi. Borba je kratko trajala, preživjeli partizani dali su se u bijeg, dok je dobar dio ostao ležati na mostu i prilazu mostu. Zapovjednik čete odmah nakon završene paljbe zapovjedio je brzo povlačenje prema Mostaru. Mile, kao i većina hrvatskih vojnika u 369. legionarskog diviziji, nije se osobito radovao ovoj pobjedi. Znao je dobro da je ratna sreća ovoga puta bila naklonjena njima, a već sutra možda partizanima, i da ginu obični mali ljudi, seljačka djeca, kao što je i on sam, i tko zna za koje ciljeve i ideale.

Već je izvjesno da se rat bliži kraju. Borbe su sve teže i žešće, a preživjeti svaki idući dan veliki je uspjeh. Dok je tako razmišljao marširajući prema Mostaru, počelo je svitati i već su se nazirale prve kuće. Zapovjednik je zaustavio četu i svi

su odmah posjedali ili se izvalili po zemlji i travi, a neki su vojnici gotovo u trenu zaspali, iscrpljeni proteklim borbama i dugim nespavanjem. Na licima im se jasno vidio umor. Ali ni ovaj odmor nije dugo trajao. Uskoro je stigla zapovijed da se ponovno vrate natrag prema Širokom Brijegu i zaustave partizane u napredovanju prema Mostaru. Svi su u četi znali da ih je zapala teška zadaća i nerado su primili ovu zapovijed. Uz manje negodovanje, krenuli su odmah natrag. Već je bilo jutro kada su zauzeli nove položaje u podnožju jednog brda. Sunce je stidljivo izvirilo i obasjalo hercegovačka brda i kamenjar. Brdo u čijem su podnožju zauzeli položaj izgledalo je gotovo golo i na njemu nije bilo nikakvog raslinja. Mili i njegovim suborcima ovaj položaj nije se nimalo svidio, jednostavno je imao loš predosjećaj. U slučaju povlačenja morali bi trčati do vrha brda oko stotinjak metara bez ikakva zaklona. Nije bilo vremena za posebno ukopavanje te je Mile, kao i ostali, zauzeo najbolji položaj što je mogao. Negdje oko devet sati partizani su krenuli u napad. Najprije je počela tući teška artiljerija, a nedugo zatim počeli su i pješачki napad. Potporu su im davali i tenkovi.

Mile se ukopao između nekoliko stijena čiji su vrhovi provirivali iz zemlje, nastojeći se tako zaštititi od partizanskoga granatiranja i metaka. U jednom trenutku jedna minobacačka granata pogodi desetara – Nijemca koji je ležao nekoliko koraka od Mile.

– Ženo moja! Djeco moja! – povikao je (na njemačkom jeziku) pogodeni desetar i odmah izdahnuo.

Sreća u nesreći da je minobacačka granata pogodila desetara u ruksak koji mu je bio na leđima pa nije eksplodirala, inače bi bilo još mrtvih i ranjenih. Mile i još trojica vojnika odmah su prišli mrtvom desetaru, položili su ga na šatorsko krilo i pod kišom metaka pokušali ga izvući izvan borbenih položaja. Iako su znali da je mrtav, nosili su ga i dalje jer je sve bilo bolje nego ostati na položaju u ovoj nemilosrdnoj borbi.

Nakon što su mrtvog suborca predali bolničarima, morali su

se vratiti ponovno u borbu, ali su odahnuli barem pola sata. Mile je na trenutak pomislio na djecu i ženu poginulog desetara koji negdje u Njemačkoj čekaju oca i supruga. Sigurno će uskoro primiti dopisnicu šablonizirana sadržaja, kakve se u zadnje vrijeme često upućuju:

Desetar, (ime i prezime), pripadnik, 370. pukovnije, 369. legionarske divizije poginuo je 07. 02. 1945. godine, boreći se hrabro za Führera i domovinu. Njegova žrtva i hrabrost nikada neće biti zaboravljeni.

Na kraju će još stajati nekakav nečitki potpis zapovjednika pukovnije ili divizije i stvar je riješena. U početku su takve dopisnice bile puno dulje i ljepše ukrašene, ali sada na kraju rata nije više nitko mario za takve procedure. Gdje si bio, čovječe – nigdje, za što si dao život – ni za što.

Mile se, zaokupljen crnim mislima, vratio na gotovo isto mjesto gdje je bio prije pogibije desetara. Polegao je onako po travi i kamenju, jer nije bilo puno izbora u žestokoj razmjeni vatre. Odmah do njega je Jure iz Muća koji je upravo punio svoj mitraljez.

– Je li desetar preživio? – upita Jure.

– Mrtav je, mrtav, a ni nama se dobro ne piše! – dobaci mu Mile.

– Dobro govoriš, ako odavde izvučemo živu glavu, bit će to velika stvar – zaključio je Jure razgovor i nastavi pucati iz mitraljeza.

Mitraljeska i puščana zrna zabijala su se svuda oko njih, a i partizanska artiljerija neprekidno je tukla njihove položaje. Njemačka artiljerija, koja je bila nedaleko od njih, nije već odavno djelovala. Partizanski artiljerci otkrili su je i uništili. Mile je onako ležeći skupljao veće kamenje koje bi napipao u blizini i nastojao ispred sebe podići mali kameni zidić. Mitraljezac na partizanskom tenku, koji je bio udaljen nekih sto pedeset metara odatle, vjerojatno je primijetio to utvrđivanje položaja te je neprestano ciljao prema Mili. I upravo kad je

na svoju malu građevinu htio postaviti još jedan kamen, pogodi ga neprijateljsko zrno u podlakticu lijeve ruke. Osjetio je strašnu bol u ruci, a na oči mu se navukla neka čudna crna maglica. Činilo mu se kao da lebdi u nekom bezdanu. Kad se malo pribrao, osjetio je kako mu krv teče niz ruku i natapa odjeću. Lijevom rukom više nije mogao micati. Osvrnuo se da vidi gdje je Jure i povikao.

– Jureeee, Jure, pomози, ranjen sam! – Jure se okrene prema njemu vičući:

– Biži, Mile, uzbrdo ako možeš!

– Što ću s puškom? – upita ga Mile sav uplašen i blijed.

– Ja ću je uzeti, biži samo uzbrdo! Spašavaj se ako možeš! – zadere se jače Jure kako bi ga mogao čuti od pucnjave i eksplozija.

(Mile više nikada nije vidio Juru iz Muća, niti je saznao je li preživio tu borbu i rat).

Mile je desnom rukom uhvatio ranjenu lijevu i odlučio potrcati do vrha brda pa što Bog da. Do vrha je moglo biti nekih pedesetak metara, ali sve sama čistina i golet, nigdje nekog prirodnog zaklona. Samo ljuta nevolja i potreba može natjerati čovjeka na ovakav luđački čin. Svatko tko bi se podigao i krenuo prema vrhu bio je prilično laka meta za partizanske strijelce koji su bili udaljeni kojih sto pedeset metara. Partizani su sve žestće napadali, bolničara nije bilo da pruže prvu pomoć i jedina šansa da preživi bila je da potrči i domogne se vrha brda iznad položaja. Nije imao više ni prvog zavoja, a krv neprestano teče.

– Uz Božju pomoć i u Njegove ruke! – rekao je u sebi, prekrizio se i potrčao snažno, što su ga noge nosile.

Partizani su ga odmah primijetili i otvorili vatru po njemu. Dok je trčao, osjećao je kako se puščana i mitraljeska zrna zabijaju oko njega, lome kamene ploče, a jedno mu je zrno prošlo tik uz kacigu koju je imao na glavi. Osjetio je neku čudnu slabost i mučninu, ali je nastavio trčati mijenjajući pravac trčanja lijevo-desno. Bol u ruci je bila sve jača,

gotovo neizdrživa, izgubio je dosta krvi pa mu je nestajalo i daha, ali znao je da ne smije stati jer bi to značilo sigurnu smrt. Uz Božju pomoć, nekim čudom uspio je umaknuti toj kiši metaka i kada je već stigao iza vrha brda, pao je na travu i više nije mogao dalje.

Krv je neprestano tekla iz ranjene ruke, a počela ga je hvatati i nesvjestica. U tom trenutku vidio je jednog vojnika iz svoje čete kako bježi istim putem kao i on, noseći na leđima postolje minobacača.

– Daj pomozi, ako Boga znaš! – povikao je prema njemu.

– Bježi, Mile, svi ćemo izginuti! Ko zna oće li se itko izvući? – odgovori mu ovaj i nastavi dalje sebično bježati, a da mu nije pomogao.

– Spašava svoju guzicu – reče Mile.

Nakon što se malo pribrao i prikupio snagu nastavio se kretati dalje cestom prema Mostaru.

Kad je napokon teškom mukom, da ni sam ne zna kako, stigao do Mostara, odmah je otišao do ambulante gdje mu je liječnik previo i obradio ranu, ali mitraljesko zrno nije mogao izvaditi. (Mitraljesko zrno još se nalazi u Milinoj ruci, a po svemu sudeći, tu će i ostati).

Iz Mostara je kamionom upućen za Sarajevo, a potom vlakom za Zagreb. Zbog čestih partizanskih napada, do Zagreba je putovao osam dana. Kad je napokon stigao, smješten je u bolnicu na Šalati, a rana na ruci gotovo je zarasla. U bolnici je sreo časnu Smoljo iz susjednog mu sela Otoka, te medicinsku sestru Anu iz njegove rodne Gale. One su mu pomagale raznim savjetima i intervencijama kod liječnika da ostane što duže u bolnici. Mile je po njihovu savjetu stavljao i šećer na ranu kako bi što kasnije zacijelila. Cilj mu je bio što duže ostati u bolnici. Na frontu i u postrojbu nije mu se više vraćalo, bližio se kraj rata, a partizani su bili gotovo na domak Zagreba. Nakon mjesec dana u bolnicu je primljen i njegov ratni drug Jerko Mravak koji je ponovno bio ranjen u borbi negdje oko Zenice. Odmah se srčano pozdraviše dva ratna suborca.

– Jesi li teško ranjen – upita ga Mile.

– Dobro je, nije tako strašno – a onda tišim glasom nastavi – negdje oko Zenice išao sam obaviti nuždu kada me pogodi metak u rame i iziđe na prsa.

– Kako si ti?

– Dobro sam, mogao bi već i u postrojbu da malo ne zabušajem raznim varkama koje su me ovdje naučili.

Ispriča mu Mile potom o tim metodama koje koristi kako bi ostao što duže u bolnici na liječenju.

– Onda ću i ja koristiti tu terapiju, samo da me ne vrate u jedinicu – našali se Jerko.

Dani su brzo prolazili i već su prošla dva mjeseca od kada je Mile primljen u bolnicu. Često su dva suborca raspravljala što i kako će dalje. U jedinicu im se nije vraćalo, a u bolnici više nisu mogli ostati. Bilo je i pitanje dana kada će u Zagreb ući partizani. Bojali su se pobjeći jer ako ih uhvati policija, bit će proglašeni dezerterima i strijeljani, a Jerku ni rana još nije zacijelila. Napokon su odlučili otići iz bolnice. Sklonili su se u kuću kod Jerkove sestre koja je živjela u Zagrebu. Mile se takvim rješenjem nije mirio. Morao je gledati kako svakog dana Jerkova sestra teško dolazi do komada kruha, oduzima ga sebi i djeci od usta i daje njima. Na kraju je odlučio da im više ne otežava situaciju. Nakon pomnog razmišljanja, zaključio je da se najbolje prijaviti u jedinicu, ali nije znao gdje se nalazi. Pronašao je Zapovjedništvo 369. legionarske divizije u blizini željezničkog kolodvora u Zagrebu. Izvijestili su ga da se njegova jedinica nalazi u Kutini i da se tamo uputi. Naravno, trebalo je pješaćiti.

Zvonimirova linija

Početak je travnja četrdeset pete godine i samo je pitanje dana kada će rat završiti. Čim je svanulo Mile se pješice iz Zagreba uputio prema Kutini, gradiću smještenom na južnim obroncima šumovite Moslavačke gore na samom rubu Lonjskog polja, udaljenom oko osamdeset kilometara od Zagreba. Nakon dugog i iscrpljujućeg pješaćenja uspio je pronaći svoj bataljun, odnosno ono što je od njega ostalo. Dobar dio njegovih suboraca s kojima je prošao gotovo cijeli rat liječio se po bolnicama, dio je poginuo, a dio prebjegao u partizane. Pozdravio se srdačno sa starim suborcima u bataljunu koje je poznao, a odmah potom zadužio opremu i naoružanje. Partizanske jedinice i snage Crvene armije već su stigle na domak Kutine. Žestoke borbe vodile su se u samoj blizini mjesta.

Već se počela spuštati noć kad je stigla zapovijed da se počnu kopati rovovi i utvrđivati položaj na jednoj uzvisini u blizini Kutine. Dok je iskapao meku zemlju i stvarao sebi zaklon, Milu su stalno mučile i izjedale misli je li ispravno postupio vrativši se u jedinicu. Njegov suborac i sumještani Jerko ostao je u Zagrebu, a mnogi su pobjegli u partizane. Stipe je nakon ranjavanja završio u bolnici u Njemačkoj. Tko zna gdje li je sada? – pitao se Mile. Ali i sam Stipe je donekle kriv, vrug mu nije dao mira. Kad je bio lakše ranjen u borbama negdje u Crnoj Gori, stavio je na ranu listove neke biljke po savjetu lokalnog travara, naravno, ne da zaliječi ranu nego da pogorša stvar i da se dokopa bolnice. I uspio je. Ali je stvar na kraju izmakla

kontroli pa mu je cijela ruka natekla. Liječnici nisu mogli ništa učiniti pa su ga poslali na liječenje u Njemačku. Stari iskusni liječnik mu je na kraju pomogao, ali tek nakon što mu je Stipe rekao istinu. (Nakon završetka rata Stipe se vratio u domovinu izbjegavši tako Bleiburg i „križni put“). A sad, što je, tu je, sve je u Božjim rukama! – zaključio je na kraju razmišljanja dok je nabacivao posljednje lopate zemlje ispred sebe i tako završio utvrđivati položaj. Lako se kopa ova slavonska zemlja, nije tvrda i suha kao ona u njegovoj Dalmatinskoj zagori. Sigurno je rodna i obilno rađa, samo što je sada seljaci ne kopaju i ne siju kako bi prehranili obitelji.

I drugi su vojnici užurbano kopali rovove i utvrđivali zaklon jer su znali da će Crvena armija uskoro napasti. Bilo je već kasno u noć kada su završili utvrđivanje položaja. Suprotno predviđanju, ostatak noći protjecao je mirno, a kome je san dolazio na oči taj je mogao i malo zaspati. Mile je u iskopani rov prostro deku koju je svaki vojnik nosio sa sobom, a pod glavu stavio ruksak. Svladan umorom, odmah je zaspao. Probudio ga je žamor vojnika te punjenje i zveckanje oružja.

Obasjale su ih i prve zrake sunca koje se pomaljalo iza brežuljka i stidljivo zavirivalo po slavonskoj ravnici. Položaj za obranu izgledao je više nego dobar. Ispred njih prostirala se ravnica obrasla zelenom travom, a nešto dalje protjecala je mala rječica preko koje su vojnici Crvene armije morali prijeći. Na napad se nije još dugo čekalo. S druge strane rječice, udaljena kojih četiri stotine metara, pojavila se konjica Crvene armije. Odmah se vidjelo da se spremaju za napad. Oko sto pedeset konjanika počelo je prelaziti rječicu, a za njima navirala je pješadija.

Mile i njegovi suborci bili su već odavno spremni za ovakav napad. Tijekom noći dobro su se ukopali i utvrdili, a municije je bilo dovoljno. Kada je konjica prešla rijeku, naglo su potjerali konje prema položajima koje je držala 370. pukovnija. Pješadija koja se kretala iza konjice onako u pokretu zapucala je iz strojnica i pušaka. Nitko od pripadnika

bataljuna 370. pukovnije nije još otvarao vatru. Čekala se zapovijed. Brzi konji letjeli su kao munje te su se gotovo u tren oka približili na jedva dvjestotinjak metara, a vješte jahače koji su polegli po konjima gotovo i nisi mogao zamijetiti. Iz takvih položaja pucali su iz strojnica, a od konjskih kopita i zemlja je počela polako podrhtavati. Ali iskusni i prekaljeni borci 370. pukovnije nisu pokazivali nimalo straha. U ovoj borbi borili su se za svoj goli život. Njemačka je bila pred kapitulacijom, što je značilo da su gubitnici, a gubitnička strana nikada ne prolazi dobro.

– Čekati! Čekati! – dovikivali su zapovjednici četa, vodova i desetina.

Kad se konjica približila na nekih stotinjak metara, otvorili su paljbu iz sveg raspoloživog oružja. Teški mitraljezi i puško-mitraljezi sijali su ubojita zrna prema napadačima. Prvi redovi konja i konjanika odmah su popadali po zelenoj travi, pokošeni rafalima iz mitraljeza i strojnica. Mile je punio spremnik puške po drugi put. Ponovno je naciljao i pogodio konja koji se beživotno srušio u travu, ali je jahač vješto doskočio i legao iza mrtvog konja koji mu je služio kao dobar zaklon.

– Ovo je čisto samoubojstvo! Sigurno je neka umišljena budala željna slave poslala jadne ljude ovako u čistu smrt! – prokomentira Mile u sebi.

Nakon desetak minuta borbe gotovo svi konji i konjanici ostadoše beživotno ležati raspršeni po zelenoj travi. Pješadija, koja je jurišala iza konjanika, vidjevši kako su ovi prošli, podigla je bijelu zastavu, odložila oružje i podigla ruke u znak predaje. Bilo ih je oko četiristo, većinom su bili Bugari stavljeni pod zapovjedništvo Crvene armije.

Zapovjednik Drugog bataljuna 370. pukovnije nije znao što bi sa zarobljenim neprijateljskim vojnicima. Rat je ionako gotov i uz to izgubljen. Odlučili su na kraju povesti ih do Kutine gdje su ih zatvorili u jedan ograđeni prostor. Tu su ih i ostavili nakon što su se počeli povlačiti prema Čazmi, mjestu smještenom na obroncima Moslavačke gore, udaljenom ne-

kih 60 km jugoistočno od Zagreba. Čim su došli u Čazmu, odmah su počele pripreme za obranu. Pričalo se među vojnicima da se formira Zvonimirova linija za obranu Zagreba. Mili i njegovim suborcima već je bilo svejedno, po svemu se moglo naslutiti da je rat izgubljen – Njemačka je već kapitulirala. Sada su se borbe vodile samo za goli život. Još prije podneva žurno su raspoređeni na liniju ispred Čazme, gdje su trebali dočekati i spriječiti napredovanje neprijateljskih snaga. Dio pripadnika 370. pukovnije, uglavnom pozadina, i to nekih tridesetak vojnika, ostao je u mjestu gdje su osiguravali zaprežna kola u kojima su bili municija, odjeća i hrana. U Čazmi je izgledalo sve mirno i zapovjednik je ocijenio da nije potrebno ostavljati više snaga.

Vremena za posebno ukopavanje i utvrđivanje položaja nije bilo, ali je brdovito i šumovito područje pružalo dobre uvjete za obranu. Polijegali su onako po zemlji, travi, iza stabala, koristeći sve prirodne zaklone, kako se tko snašao, ovisno o tome gdje su koji vod ili desetina raspoređeni. Snage Crvene armije i partizanske jedinice bile su u blizini i vrlo brzo počela je žestoka borba i razmjena vatre. Osim 369. legionarske divizije, obrambenu liniju držale su ustaške i domobranske jedinice. Nakon sati i sati žestoke borbe zaustavljeno je napredovanje neprijateljskih snaga, a u snažnom protunapadu uspjelo ih se odbaciti i nekoliko kilometara natrag. Izvršeni kontranapad nije se pokazao kao najbolje rješenje. U jednom trenutku artiljerija Crvene armije počela je tući položaje. Mile se prebacio do jednog udubljenja u zemlji, stavio pušku pored sebe, pritegao uzicu šljema na glavi i prstima začepio uši. Rakete ispaljene s „kaćuša“⁹ neprestano su gađale položaje, a snažne eksplozije potresale su tlo i stvarale nepod-

9 Višecijevni bacači raketa BM-8 (82 mm) i BM-13 (132 mm) prvo su raketno topničko oružje. Crvena armija ih je prvi put uporabila tijekom 1942.g. u borbama oko Moskve. Rakete su se ispaljivale s vodilica (lanse-
ra) postavljenih na kamione. Ovo oružje korišteno je isključivo kao podrška pješstvu i oklopno-mehaniziranim postrojbama.

nošljiv pritisak u glavi. U jednom trenutku činilo mu se da će mu od snažnih eksplozija popucati bubnjići u ušima. Baš u nezgodno vrijeme radiovezom stigla je i loša vijest iz Čazme. Partizani su u Čazmi (vjerojatno presvučeni u civile ili su bili prikriveni u kućama u mjestu) iznenadili i napali njihovu pozadinu koja je ostala čuvati zaprežna kola s opremom i sve su ih poubijali. Iako su bili pod snažnim granatiranjem, odmah je zapovjedbena hitno povlačenje prema Čazmi.

– Povlači seeee ... ! Povlači se! – dovikivali su iz sveg glasa zapovjednici vodova jer ih od snažnih eksplozija raketa svi vojnici nisu odmah čuli.

Mile je odmah čuo poziv o povlačenju i jedva ga je dočekao. Hitro se prebacivao od zaklona do zaklona kako bi se najbolje zaštitio od eksplozija i gelera.

– Hvala Bogu, opet sam izvukao živu glavu i ostao neozlijeđen! – odahnuo je kada je izašao s bojnog polja i izvan dometa artiljerije.

Nažalost, nisu svi imali tu sreću, bilo je u ovoj borbi dosta poginulih i ranjenih.

Odmah je započelo povlačenje prema Čazmi, a gotovo cijelim putem hodalo se brzim korakom i u žestokom ritmu. Kasno poslijepodne teških koraka stigoše u mjesto. Nigdje žive duše, gledaju samo mrtva tijela svojih suboraca kako leže beživotno pored ili na zaprežnim kolima. Mržnja i bijes zavladaše su njihovim osjećajima zbog tog pokolja.

– Zapalimo cijelo mjesto! – povikivali su neki vojnici.

– Ni govora, ovdje žive naši ljudi, Hrvati! – suprotstavili su se odmah drugi ovoj suludoj i bolesnoj zamisli.

– A što ćeš paliti, vidiš da je gotovo, tko izvuče živu glavu, sretan je – uključi se u razgovor i zapovjednik voda kako bi primirio neke žestoke naravi.

Za dužu prepirku i raspravu nije bilo više vremena, počelo je granatiranje mjesta. Eksplozije su žestoko zatresle zemlju i odmah su se u plamenu našle dvije prizemnice i jedna štala koje su granate gotovo spravile sa zemljom. Drvena oplata i komadi crijepa letjeli su zrakom.

Zapovjednik bataljuna zabranio je povlačenje.

– Treba pokopati mrtve! Nema povlačenja dok se ne pokopaju mrtvi suborci! – stizale su zapovjedi od zapovjednika vodova i desetina.

Mile je s jednim suborcem odmah sa zaprežnih kola skinuo jedno mrtvo tijelo poginulog te su ga odnijeli do obližnje mjesne crkve. Tamo se počeli kopati grobove odmah ispred crkve. Granate su i dalje pogadale mjesto, a Mile je sa suborcem užurbano ašovom kopao tvrdu zemlju obraslu travom. Trebalo je ukopati tridesetak mrtvih vojnika.

Rukavom desne ruke brisao je znoj s lica kad je začuo neke korake. Prišao im je jedan mještanim.

– Molim vas, bi li mi pomogli iznijeti mrtvu kravicu iz štale? (štalu je pogodila partizanska granata) Nema nikog da mi pomogne.

Vojnici koji nisu imali dovoljno vremena ukopati ni svoje mrtve mrko su ga pogledali, a odmah su uslijedile i psovke.

– Da mu pas mater ... budali blesavoj – povikali su neki vojnici, a seljak je vidjevši da je vrag odnio šalu, brzo pobjegao.

Osim eksplozija granata, sada su se začuli i pucnjevi iz pješackog naoružanja. To je bio znak da su neprijateljske snage stigle na domak mjesta. Vojnici 370. pukovnije koji nisu ukapali poginule suborce pokušavali su zaustaviti njihovo napredovanje barem dok se ne ukopaju svi mrtvi. Mile i njegov suborac uspjeli su iskopati rupu duboku nekih dvadesetak centimetara kad su se našli pod mitraljeskom vatrom. Svi su brzo pobacali mrtva tijela u one rupe što su iskopali i na brzinu ih pokrili zemljom. Iz nekih grobova mrtvim vojnicima su i noge izvirivale iz zemlje, ali vremena za daljnje kopanje više nije bilo. Morali su se brzo povlačiti.

– Povlači se! Povlači seee... ili ćemo i mi ovdje ostati – vikali su vojnici jedni drugima.

Mile je bacio lopaticu, stavio kacigu na glavu, brzo uzeo pušku koju je bio odložio pored sebe i potrčao prema suborcima iz čete. Povlačili su se kroz jednu dolinu okruženu

brdima te su tako bili zaštićeni od daljnjih napada. Nastavili su žustro marširati prema mjestu Sv.Ivanu Žabnu, a kada su u sumrak stigli na domak jednog mosta, domobrani koji su tu držali položaje mahali su im i požurivali ih.

– Požurite se, gdje ste više, samo što nismo minirali most!
– dovikivao im je domobranski časnik.

Nitko ništa nije govorio, samo su brzo prešli most i nastavili dalje. Noć se već počela spuštati kada su stigli u selo Sv.Ivan Žabno. Tu su planirali prenoćiti i malo odahnuti od cjelodnevnne borbe.

Završio je i na ovim prostorima jedan od posljednjih ratnih dana, kao i sukob moćnih ideologija. Ratnički ples smrti započela je ideologija odjevena kao dama u svečanu crnu haljinu, a potom joj se pridružila i dama u crvenoj haljini, ljepuška lica, ali zla i opaka, kao i ova dama u crnoj haljini. Povukle su za sobom mnogo, mnogo plesača, svirača i zabavljača, a potom su, kao i poslije svake cijelonoćne pijanke, ostavile za sobom kaos i nered. Samo ova dama u crvenom, koja se nekoć predstavljala kao lijepa i blaga, opijena pobjedom nastavila je i dalje svoj ples..., ples smrti.

Umornu vojsku put je dalje vodio prema *Bleiburgu* ...

...učini, učini, Državo moja, da konačno stavimo točku na našu mukotrpnu povijest koja se dogodila u dvadesetom stoljeću ...

*Iz propovijedi biskupa Slobodana Štambuka
Bleiburg, svibanj 2008.godine*

Drugi dio

Devedeset dana od Bleiburga

Dotovo svakom vojniku 369. legionarske divizije na prvoj crti bojišnice već je bilo jasno da pokušaj zaustavljanja partizana i snaga Crvene armije ispred Zagreba tzv. Zvonimirovom linijom nije uspio. Glasine o kojima je Mile često slušao u svojoj četi o novom „razornom“ njemačkom oružju koje bi trebalo izvesti preokret na ratištima, sada su se činile besmislenima. Odnedavno se proširila vijest da je Njemačka kapitulirala i da je rat završen svuda osim na ovim prostorima. Rat je, istina, bio izgubljen, ali ne i završen, valjalo se još boriti za gole živote. Stizale su i informacije o razgovorima i obećanjima Engleza da će prihvatiti ratne zarobljenike pozivom na Ženevske konvencije kojima je NDH pristupila 1943. godine.

Bilo je i onih koji su zagovarali ideju: idemo u šume nastaviti borbu, partizani su ostavili šume, a mi ulazimo. Mnogi su hrvatski vojnici bili ljuti i na poglavnika kad se pročuo glas da je pobjegao i ostavio narod na cjedilu, napustivši vojsku, a spašavajući sebe i svoju obitelj. Neki su pak smatrali da je Pavelić mogao raspustiti vojsku i prije nego je uvidio da je rat izgubljen pa su vojnici mogli pobjeći kućama, u šumu ili pak na vrijeme se povući prema Italiji i Njemačkoj. Treći mu opet zamjeraju tvrdoglavost i vjernost Hitleru do zadnjih dana, umjesto da je na vrijeme napravio politički zaokret pa poput Bugarske i Rumunjske prešao na stranu saveznika i tako spasio opstojnost države i naroda. Tako su iz 369. hrvatske legionarske divizije mnogi vojnici pobjegli dok su bili

na području Kutine i Čazme, posebno oni koji su bili iz tih krajeva. Vjerojatno bi i Mile uspio pobjeći kući u Širokom Brijegu da nije bilo onog nesretnog ranjavanja njegova prijatelja Jerka. Možda bi ga partizani ubili i kod kuće, ali bi njegovi barem znali gdje mu je grob. Sve te crne misli i slutnje prolazile su mu glavom dok se s ostatkom jedinice povlačio iz Čazme prema slovenskoj i austrijskoj granici. Kada su napustili Hrvatsku i ušli u Sloveniju, borbi gotovo više nije ni bilo, ali se Milina četa odlučila držati na okupu.

Na cesti koja vodi od hrvatske granice prema Celju priključili su se beskonačnoj koloni vojnika u gotovo svim vrstama odora. Koloni se nije mogao nazrijeti početak ni kraj i činilo se kao da se cijeli svijet uputio na put baš ovom cestom. Bila je tu masa civila, cijele obitelji, djeca, starci, žene, koji su se pridružili vojsci bježeći prema Austriji u strahu od partizana. Dok su putovali cestom prema Celju, prestigla ih je u putu i jedna kolona od deset tenkova koji su pripadali 369. legionarskoj diviziji. Mahnuli su rukom jedni drugima, a tenkovi su nastavili dalje uz veliku buku probijajući se između mase vojnika, zaprežnih kola i kamiona. Uz cestu su se svako malo mogli vidjeti kamion ostavljen zbog kakvog kvara ili neispravna zaprežna kola. Nailazili su često i na leševe vojnika u raznim odorama, stradalih u partizanskim zasjedama ili u zračnim napadima. Nažalost, mrtvace nije nitko pokapao, ostali su zaboravljeni ležati uz cestu. Mile se i dalje držao svoga voda i desetine nastojeći se ne miješati s pripadnicima drugih postrojbi, a i vjerovali su da će se tako lakše i bolje obraniti od partizanskih zasjeda i napada. Nastojeći izbjеći gužve na cesti, koristili bi poneki obilazni put i pritom su bili posebno oprezni da ne bi upali u kakvu partizansku zasjedu. Najveći je problem što više nije bilo hrane koja je ostala u Čazmi u zaprežnim kolima kada su partizani pobijali njihove suborce. Kretali su se isključivo pješice. Takvo putovanje je najbrže jer su se lakše mogle izbjеći partizanske zasjede. Zbog mnoštva zaprežnih kola i kamiona na cesti

su zastoji bili sasvim normalna stvar. Mile je počeo osjećati umor od dugog pješaćenja, te je odlučio odbaciti dio opreme koja ga je žuljala i sputavala u kretanju. Bacio je uz cestu kacigu, zaštitnu masku, ašov, čizme. Pritom je mislio u sebi: da je to učinio prije nekoliko mjeseci, gadno bi ga kaznili u njegovoj jedinici, ali sada nitko nije mario niti na to obraćao pozornost.

Posebno je s velikim užitkom bacio tu prokletu zaštitnu masku koja ga je žuljala i sputavala gotovo cijeli rat, a nijednom je nije upotrijebio. Znao je da državi koja ga je zadužila za tu opremu ne mora vratiti ništa jer je prije nekoliko dana kapitulirala i potpisala predaju.

Dok je putovao, često je razmišljao o rodnom kraju, roditeljima, rodbini i prijateljima pitajući se hoće li ih ikada više vidjeti. Mnogi njegovi poznanici iz sela s kojima je odra-

stao, prema zadnjim informacijama koje je dobio od kuće, bili su u partizanima. Što će reći jedni drugima ako se sretnu? Možda mu se neće niti javiti ili će mu nastojati zagorčati normalan život, ta poznato je da vlast i ideologija mijenjaju i kvare ljude. „Daj čovjeku vlast i vidjet ćeš kakav je“, stara je uzrečica.

Razmišljanja i zle slutnje koje su ga opsjedale prekinulo je klepetanje desetak zaprežnih kola koja su prevozila žene i djecu, zapravo čitave obitelji koje su bježale pred partizanima na put u nepoznato. Pogledavao je često i na vojnike koje je sretao na putu ne bi li među njima prepoznao nekog svog, bilo iz njegove jedinice ili možda iz Cetinske krajine. Ali nije mogao uočiti nikog. Svibanjsko sunce već je dobro pržilo umornu vojsku na putu prema njezinoj „Kalvariji“. Gotovo na svim vojničkim licima, bez razlike bilo ono ustaško, domobransko, njemačko ili neko drugo, vidjela se zabrinutost i malodušnost. Ono malo kruha i jednu konzervu, što ih je imao u ruksaku, Mile je pojeo mnogo prije Celja. Uz cestu je na jednom malom izvoru natočio čaturicu bistre vode da bar ne bude žedan putem, ako već nije sit.

Ostale su mu još dvije konzerve, a njih je odlučio spremi ti za „crne dane“ koje je nekako u sebi naslućivao.

– Hvala Bogu da nismo naletjeli ni na jednu partizansku zasjedu – dobaci Mile desetaru.

– Samo da se dokopamo Austrije, pa što bude!

– Gdje smo sada, znaš li? – upita ga Mile.

– Po karti blizu Celja – nesigurno će desetar. I bio je u pravu.

Upravo su stigli negdje pred Celje kad se začula žestoka mitraljeska paljba. Partizani su očito imali namjeru zapriječiti im prolaz prema Austriji. Ali mnoge jedinice nisu marile za malobrojne snage slovenskih partizana, te su hrabro jurišale i probijale se prema naprijed. Na cesti je nepregledna kolona opet bila u zastoju. Jedni su čekali, drugi išli naprijed. Neke njemačke jedinice već su se predale u Celju. Ustaške elitne je-

dinice nisu se namjeravale nikom predati, one su se probijale naprijed. Na jednoj uzvisini naiđoše na mnoštvo pobijenih vojnika u nepoznatim im odorama.

– Upali su sigurno u partizansku zasjedu – komentiraju Milini suborci.

– To su sigurno Čerkezi ili Kozaci koji su se borili na njemačkoj strani – zaključio zapovjednik voda.

– Ovo je i nama opomena da držimo oprez – komentira drugi zapovjednik voda.

Milini zapovjednici pomno gledaju kartu i traže najbolje rješenje.

– Nećemo u Celje. Idemo obilazno preko šuma – izvješćuje ih zapovjednik čete.

– Spremite oružje, ako nas napadnu partizani, nećemo se predati, idemo prema Austriji, tamo su Englezi.

– Idemo! Idemo! – složilo se svi.

Krenuše odmah zaobići Celje, a priključilo im se i još neke domobranske postrojbe.

Nakon nekoliko sati pješaćenja kroz guste šume uspjeli su zaobići Celje i nastaviti dalje prema austrijskoj granici. Zapravo, više i ne znaju kamo idu. Ne dolaze im nikakve informacije. Iza Celja opet se pridružuju većoj koloni naoružanih vojnika u raznim odorama. Doznaše da su partizani i bugarske jedinice u sastavu Crvene armije već u Dravogradu pa skreću južnije.

– Izdržite još malo, blizu je Austrija – hrabre se vojnici međusobno.

I eto ih sasvim blizu Austrije, ali evo i problema.

Partizani su zauzeli položaj na vrhu jednog brda, odakle iz teških mitraljeza gađaju most preko malene rječice u kojoj voda nije ni do koljena. Most se moralo prijeći da bi se nastavilo prema austrijskoj granici. Nekoliko kamiona pokušalo je prijeći most, ali bez uspjeha. Kamioni su se zabili u ogradu, a vozači, smrtno pogođeni, nepomično su ležali prevaljeni preko upravljača. Ako se nije moglo prijeći preko mosta, moglo

se prijeći ispod bedema koji je bio odmah do mosta, što je Milina četa i učinila. Ali kamioni i zaprežna kola nisu mogli naprijed. Milini su borci svladali uspješno i ovu zadnju prepreku i nastavili dalje marširati prema Bleiburgu. Na putu se gotovo i nije odmaralo, stalno se išlo naprijed: nekako su svi podsvjesno vjerovali da su spašeni ako se što prije predaju Englezima. Iako se već spuštala noć, nastavili su marširati uz manje odmore.

Već je svitalo kada su umorni i iscrpljeni ispred sebe ugledali Bleiburško polje. Ubrzo je i svibanjsko sunce počelo obasjavati visoke vrhove Alpa. Na polju se već smjestila nepregledna masa vojnika u svim vrstama odora, koji su se međusobno izmiješali i činilo mu se kao da ispred sebe vidi veliki mravinjak. S vojnicima se izmiješalo i mnoštvo civila. Kamioni, zaprežna kola i autobusi rasuli su se po cijelom polju. Mile nikada u životu nije vidio više ljudi na jednom mjestu. Pogled mu se na trenutak zaustavio na kraju polja gdje su bili razmješteni engleski tenkovi, koji su bili poredani u liniji jedan do drugog duž cijelog polja, a bilo ih je toliko da bi ih se teško moglo izbrojiti. Dalje od Bleiburga nije se moglo, Englezi su zabranili svaki pristup.

Ovo ne miriše na dobro, zaključio je Mile pogledavši pritom prema svojim suborcima na čijim je licima jasno mogao pročitati iste misli. U toj masi vojnika i civila nije mogao nikoga prepoznati, što ga je pomalo činilo i nervoznim te se i dalje odlučio držati svoje desetine.

– Mile! Jesi li to ti, Mile?

Mile se okrenu oko sebe da vidi tko ga to iz te nepregledne mase zove.

– Mile, dođi ovamo! – ponovno mu netko dovikne.

U tom trenutku ugleda vojnika na zaprežnim kolima u ustaškoj odori. I odmah ga prepozna. Bio je to Iđa Mravak iz njegova sela .

– Jesi li to ti, Iđa? – dovikne mu radostan što je napokon sreo nekog iz svoga rodnog kraja.

Odmah priđe zaprežnim kolima te stisnuše srdačno jedan drugom ruku.

– Kako si, moj Iđa?

– Nemam ti se čime pohvaliti, moj Mile, ali evo, hvala Bogu, glava je još na ramenu.

– Kada si doša ovde? – upita ga Mile.

– Ima već dva dana.

– Jesi li gladan, Mile? Evo vozim puna kola kruva pa uzmi koliko ti treba, dobro će ti doći. Ima ovde već gladnih – reče Iđa.

– Šta ćemo dalje, Iđa, šta ti se čini?

– Ne znan ni ja, moj Mile, ko zna di ćemo ostavit glavu? Moji se nisu voljni pridat partizanima pa sad očemo li se probijati priko Alpa, ne znan ni ja. Vidit ćemo još.

Mile uzme nekoliko komada kruha iz kola, brzo ih spremi u ruksak i odluči krenuti za svojom desetinom pa što bude.

– Kuda ćeš ti, Mile, što ste odlučili?

– Ne znam ni ja, ostat ću sa svojom jedinicom pa kud krenu oni, i ja ću s njima.

– Ako se ne vidimo, neka ti je sritno.

– Zbogom, Iđa! Hvala ti za krv i neka je i tebi sa srićom.

– Zbogom i tebi, moj Mile, Bog zna očemo li se više vidjeti.

I tako se tužna srca rastadoše dva znanca iz iste krajine.

Mile se sa svojom desetinom smjestio ispod visokih jela koje su im pružale dobar hlad od dosta jakog svibanjskog sunca. Od jelovih grana namjestili su si ležajeve, a potom umorni od duga puta i pješačenja odmah zaspali. Kad su se probudili, Mile je izvadio ono malo kruha što mu je dao poznanik Iđa, skupili su i nešto konzervi, razdijelili među sobom i nakon dugo vremena nekako su na miru objedovali. Odlučili su tu i dalje čekati rasplet događaja.

Tijekom dana na Bleiburško polje neprestano su stizale nove kolone vojnika i civila. Grupe vojnika, posebno ustaše, uzimali su odbačeno oružje, uglavnom mitraljeze i lake stroj-

nice (većina postrojbi odbacila je oružje na Bleiburškom polju) te su odlazili prema planinama nastojeći se probiti dalje.

– U njihove ruke nećemo, bolje je poginuti nego da nas muče i pobiju partizani! – govorili su vojnici na odlasku prema planinskim vrhovima.

Gore visoko u planinama činilo se kao da sve „gori“ od mitraljeskih rafala i paljbe iz strojnica. Nije bilo lako protivničkim snagama zaustaviti takve borce koje su po cijenu života željeli proći dalje.

I Milina grupa odlučila je nešto pokušati. Bilo je raznoraznih prijedloga.

– Hajdemo i mi pokušati proboj preko Alpa – predlagao je Milin suborac.

– Ma neće proći od sto jedan. Ja bi se radije uputio kući – nadodao je Petar.

– Daleko bi dogurao, moj Petre – uključi se u razgovor i Mile.

– Vidiš da ni naši njemački zapovjednici ne znaju što će. Ostanimo ovdje, mi smo samo mali vojnici, veliki su sigurno već odlučili o nama – zaključi Marko nekako tužno ovaj razgovor.

– Govorite što hoćete, ali ja se želim boriti za svoju sudbinu – hrabro će opet Stipe.

Na kraju rasprave odlučili su krenuti prema engleskim tenkovima i pokušati se predati. Nakon pola sata laganog pješaćenja stigli su do mjesta gdje su tenkovi bili postrojeni tako gusto da bi između njih čovjek jedva prošao. Ali nije bilo sreće. Englezi su bezuvjetno tražili da se vrate natrag ili će u protivnom otvoriti vatru. Kako nije bilo druge, ponovno su se vratili na isto mjesto gdje su i bili. Tu su odlučili čekati dalji razvoj događaja. Proširila se vijest da se vode pregovori o predaji. Bližio se kraj još jednog dana. Noćna zavjesa počela se spuštati na umornu vojsku i civile razmještene po Bleiburškom polju. Iako je polovica svibnja, noći su poprilično hladne. Mile je uspio još po danu po napuštenim kolima

pokupiti nekoliko deka i vojnih šinjela koje je rasprostro po prilično vlažnoj zemlji i travi i legao na njih. Iako je bio umoran, san mu nekako nije dolazio na oči. Zle slutnje i misli o neizvjesnoj sudbini rojile su mu se glavom poput pčela i nisu mu davale mira. Negdje u daljini začuo se i plač djece, a dopirao je i stalni žamor vojnika koji su sjedili uz vatre, grijali se i raspravljali o mnogočemu. Osim žestoke pucnjave koja je dopirala odozgo, s planinskih vrhova, noć je protjecala relativno mirno. Uspjelo se čak i odspavati nekoliko sati.

U zoru je i dalje bilo hladno, a sunce je nekako sporo izlazilo iza alpskih vrhova. Mile se dobro umotao u deke, a i da je još poneku imao, ne bi mu bila viška. Pogledao je tužno na nepreglednu masu vojnika i civila razmještenu po Bleiburškom polju. Ležali su svakojako: po goljoj zemlji, raznim improviziranim šatorima, kolima i kamionima. Vjetar je odnekud donio miris pečene slanine na žaru. Mile i njegovi suborci rado bi pristali na takav doručak. Ono malo kruha što su imali odmah su na brzinu smazali i više ničeg nije bilo.

Tijekom dana stizale su škrte informacije o vođenju pregovora s Englezima i mogućoj predaji. Vladala je opća anarhija, ali sukoba među vojnicima nije bilo i svi su se nekako držali svojih grupa i postrojbi. Mnogi su već odbacili oružje i odlučili krenuti natrag prema slovenskoj granici. Pojedine grupe vojnika i dalje su skupljale odbačeno oružje, osobito ono automatsko, te su kretali prema planinama, uvjereni da će se uspjeti probiti prema zapadu. Prema žestini pucnjave koja je dopirala s planina Mile je odmah zaključio da se vode žestoke borbe. Jedino mu nije bilo jasno tko je na suprotnoj strani: Crvena armija, Englezi ili partizani.

– Hajdemo i mi u planine pa u proboj! – predlagao je jedan suborac iz Miline grupe .

– Ma ako i prođemo kroz Alpe, kada dođemo da naselja, zarobit će nas Englezi i Amerikanci pa opet predati partizanima. Tako su u vagonima vratili jednu tisuću ustaša koje

su partizani odmah poubijali – usprotivi se drugi vojnik iz Miline grupe.

Noć se već počela spuštati navješćujući tako završetak još jednog bleiburškog dana. Ponovno su polijekali po zemlji, umotani u deke, i zaspali. Nisu zapravo ni slutili da je to za većinu njih zadnja ovozemaljska noć.

Mile se probudio već rano u zoru, čim je počelo svitati. Iako se dobro umotao u deke, činilo mu se da je ovo jutro hladnije od prošlog. Dok je bio u jedinici, mogao je računati svaki dan na bilo kakav obrok, ali sada više nije imao ništa. Najradije bi pokušao proboj kroz Alpe kada bi njegova četa ili barem vod bili na okupu. Ali sam Bog zna gdje su sada njegovi suborci iz jedinice. Mnogi možda nisu ni došli do Bleiburga, a siguran je da tenkisti i artiljerija nisu prošli ni Celje.

Još od jutra pojedini vojnici i civili počeli su napuštati Bleiburg i vraćati se natrag prema Zagrebu. Barem su tako vjerovali. Partizani su širili propagandu da je rat gotov i da se svi mogu vratiti svojim kućama bez posljedica. Engleski vojnici također su počeli vršiti pritisak da se mora krenuti natrag i predati partizanima jer je to međunarodni dogovor. Neki vojnici pokušali su na silu proći između engleskih tenkova, ali su energično u tome spriječeni. Tijekom popodneva stigla je vijest da je potpisana bezuvjetna kapitulacija i da sva vojska mora položiti oružje i predati se partizanima. Nepregledna rijeka vojnika u raznim odorama i civila počela se kretati natrag prema slovenskoj granici. Nisu ni bili svjesni da su krenuli s prve postaje „križnog puta“. Pilat tuđeg naroda ih je izručio, a Herod njihova naroda spremio je za njih tešku presudu. Mile i njegova grupa odlučili su se također za povratak „kući“, bar su tako mislili.

U blizini mjesta gdje su prenoćili nalazio se napušteni autobus koji je zastao u blatu i tu ostao. Kako su imali dobrog vozača, odlučili su izgurati autobus. Uz malo napora, autobus je odmah upalio, a kada ga je pogurala složna družina, izišao je brzo iz blata.

Odmah su uskočili i posjedali i njih petnaestak krenulo je prema slovenskoj granici. Autobus je bez problema svladao lošu cestu punu rupa i neravnina probijajući se između mase vojnika i civila koji su se također kretali u istom pravcu. Ova pustolovina i ugodna vožnja nisu dugo trajale. Već nakon nekoliko kilometara po ulasku u Sloveniju zaustavila ih je partizanska patrola na cesti. Svi su bili naoružani automatskim oružjem.

– Ajmo bre, izlazite van i nastavite pešice! Nama autobus treba za važnije poslove! – proderao se na njih jedan partizanski oficir na tečnom srpskom jeziku.

– Druže, mislili smo... – htio je nešto nadodati vozač, ali ga partizanski oficir odmah oštro presiječe.

– Niste vi drugovi, da ste to mislili biti, davno biste se pridružili Narodnooslobodilačkom pokretu! Ajmo, izlazi brže van – poviče jedan od partizana s uperenim automatom MP-40.

Odmah su svi bez razmišljanja i pogovora izišli iz autobusa. Nakon što su ih temeljito pregledali, pustili su ih da nastave dalje pešice. Samo su zadržali vozača koji im je bio potreban, budući da su imali manjak vozača u svojim redovima. Što su se više približavali Dravogradu, partizanske opходnje i osiguranje bile su sve brojnije i gušće raspoređene. Ali na sreću još uvijek nisu pravili probleme. Moglo se uz cestu odmarati kada se kome htjelo, a i hodati tempom koji je svatko sam odabrao. Na putu prema Dravogradu stvorila se nepregledna kolona vojnika koji su položili oružje na Bleiburškom polju. Kad su se približili na nekoliko kilometara od Dravograda, primijetio je Mile jednu grupu od desetak vojnika u plavim odorama zrakoplovstva NDH kako sjede uz cestu.

Što ovi tu rade, a svi ostali žure prema Dravogradu i ne silaze s ceste – razmišljao je i pitao se u sebi. Možda nekog čekaju? Ili je možda netko od njih ranjen ili bolestan? – množila su se sama od sebe pitanja.

Stao je nekako izvan ceste da ga vojnici u koloni ne bi odgurali i zamišljeno gledao prema njima. Njegovi suborci s kojima je došao autobusom otišli su naprijed i više ih u mnoštvu vojnika nije mogao vidjeti. Činilo mu se kao da ga neka nevidljiva ruka zaustavlja i upućuje da im priđe i upita ih što čekaju.

Napokon se odlučio i uputio prema njima. Bili su udaljeni kojih desetak metara od ceste.

– Prijatelji, recite mi koga vi ovdje čekate i što ne idete dalje? – upita radoznalo.

– Čekamo zapovjednika! – odgovori mu nezainteresirano jedan od njih.

– Ma kako nisi skinuo tu njemačku uniformu sa sebe? – upita ga drugi.

– Obuci nešto drugo jer ako te partizani vide u toj uniformi, loše ti se piše – opet će dobronamjerno jedan od njih.

– Nemam ništa od odjeće osim ovog – nadoda Mile pomalo tužnim glasom.

– A odakle si? – upitaše ga opet.

– Iz sinjske krajine.

– I naš zapovjednik je iz Sinja.

U tom trenutku podigne se jedan od vojnika i ode po zapovjednika koji je bio u blizini.

Zapovjednik je odmah prišao Mili i dao mu ruku.

– Ja sam i Donjih Glavica, a odakle si ti? – upita ga s nekakvim izvještačenim osmijehom na licu.

– Ja sam iz Gale – nadoda Mile.

– Ma kako nisi skinuo tu uniformu? – upita ga i zapovjednik i odmah naloži jednom od vojnika da mu donese novu plavu odoru koju su imali u pričuvi.

Mile se brzo presvukao i za nekoliko minuta na sebi je imao plavu odoru. Svoju je smotao u klupko i bacio u travu.

– Slušaj me sada, zemljače, dobro! – reče mu zapovjednik. Mi imamo potvrdu od nekog generala da smo surađivali

s partizanima, a ti se drži naše grupe i svi će potvrditi da si tijekom rata bio u našoj postrojbi.

– Dobro ako je tako – složi se Mile bez razmišljanja, odlučivši se prepustiti rijeci sudbine pa što bude.

Potom svi nastaviše put prema Dravogradu. Priključili su se nepreglednoj masi vojnika i civila u koloni kojoj se nije mogao nazrijeti ni kraj ni početak. Pješačenje prema Dravogradu teklo je bez problema. Mile se držao grupe zrakoplovaca, a i sam je sada bio u plavoj odori. Pomalo mu je bilo neobično i nelagodno u toj uniformi jer se od 1942. godine navikao na onu njemačku, u kojoj se, istina, bolje osjećao nego u ovoj plavoj.

Osim zapovjednika, koji je bio iz njegove sinjske krajinne, za druge iz grupe Mile se nije previše raspitivao. Znao je samo da su tijekom rata bili raspoređeni u zračnoj bazi u Banjoj Luci. Ono što je najvažnije, bilo je to da su ga primili rado u svoju grupu i htjeli su mu pomoći koliko su mogli. Kada su stigli u Dravograd moglo je biti negdje oko dvanaest sati. Bilo je to zadnji put da su oni koji su ih imali mogli na svojim satovima pogledati koliko je sati. Poslije Dravograda partizani su počeli oduzimati sve vrijednosti, a posebno su im bili dragi satovi. Na mostu u Dravogradu počeli su problemi. Jedan vod partizana zaustavio je kolonu na mostu. Odmah se skupilo nekoliko tisuća vojnika i civila. Partizani su htjeli na silu razdvojiti civile, tako da su muševce razvrstavali u jednu kolonu, a žene i djecu u drugu. Žene su se žestoko usprotivile tom postupku jer su znale što znači to razdvajanje. U najboljem slučaju, u toj masi izbjeglih vojnika i civila teško bi se više mogli pronaći, a bile su i same svjedoci kako su partizani lako donosili smrtne presude.

Civili su izbjegli prema Bleiburgu u strahu pred partizanima, i nisu sudjelovali u ratu i vojnim postrojbama. Sada, nakon što se nisu uspjeli dokopati Zapada, samo su se očajnički htjeli vratiti svojim domovima.

U jednom trenutku na silu su probili partizanski kordon i pokušali prijeći most. Partizani su ih počeli udarati kun-

dacima pušaka, a kada su uvidjeli da neće uspjeti zaustaviti masu, brzo su se povukli prema izlazu s mosta, a potom su iz strojnica otvorili vatru prema čelu kolone, u kojoj je bilo dosta žena i djece, pomiješanih s vojnicima koji su stigli sa začelja. Odmah je nastao jauk i plač ranjenih, a kolona se počela povlačiti prema natrag. Na mostu su ostala ležati tijela žena, djece, muškaraca u civilnim odijelima te vojnika u raznim odorama, koji su na svoju nesreću bili stigli do čela kolone. Bilo je tu više od stotinu mrtvih. Kad su partizani vidjeli da se kolona vratila natrag, počeli su kupiti mrtva tijela i bacati ih s mosta u Dravu, kako bi omogućili prolaz koloni prema Mariboru. Iako je među mrtvim tijelima na mostu bilo i ranjenih, partizani su ih istim postupkom pobacali u hladnu i mutnu rijeku koja ih je brzo prekrila i odnijela nizvodno, a njihovi vapaji i krici usjekli su se u sjećanje onom mnoštvu koje je čekalo na prijelaz preko mosta.

– Majko moja, majko moja – plakao je ranjeni dječak od nepunih sedam godina.

Ubrzo su stigla dvojica partizana, jedan ga je od njih uhvatio za noge, a drugi ispod pazuha i bacili su ga nemilosrdno u hladnu rijeku kao i njegovu mrtvu majku prije njega. Mile je promatrao cijeli događaj kojih pedesetak metara dalje prije ulaza na most. Imao je sreću da je zaostao i da nije stigao među prvima.

– Što će biti od nas kada ovako ubijaju žene i djecu? – reče zabrinuto jedan vojnik iz Miline grupe.

– Izgleda da su ovo sve uvozni partizani – prokomentira visoki i krupni mladić u domobranskoj odori koji je stajao ispred Mile.

– Nismo trebali baciti oružje – uključiše se i drugi u razgovor, očito pogođeni ovim krvavim prizorom.

Kolona je uskoro krenula naprijed. Partizani koji su sada imali brojno pojačanje vršili su kontrolu na mostu, oduzimali su stvari, predmete i izdvajali vojnike, osobito one u ustaškim odorama. Mile je s grupom zrakoplovaca uspio proći kontrolu

na mostu bez problema, budući da je zapovjednik predočio potvrdu o suradnji s Narodnooslobodilačkim pokretom. Nakon što su prešli most, svrstani su u kolonu prema Mariboru. Mile je iz džepa oprezno izvadio svoju vojnu knjižicu i neprijetno je bacio s mosta u Dravu. Pomislio je u sebi: ako mu partizani nađu vojnu knjižicu i u njoj vide da je bio pripadnik 369. legionarske divizije i da je sudjelovao u važnim ratnim događanjima i borbama, neće mu biti spasa. Pogledavao je prema naprijed i natrag i nigdje nije mogao uočiti početak ni kraj kolone. Cesta prema Mariboru, koja je bila nekih pet-šest metara široka, bila je puna vojnika i civila. S obje strane ceste na udaljenosti ne većoj od deset metara raspoređeni su partizani naoružani uglavnom ruskim strojnica PPSH-41.

Odmah do njih, također s obje strane ceste, ali udaljena dvadesetak metara, osiguranje kolone vršila je konjica. Bili su to uglavnom partizanski oficiri i podoficiri, što se moglo vidjeti po tome kako su izdavali zapovijedi. I oni su bili naoružani automatskim oružjem. Na cesti su hrvatski vojnici, vojnici drugih naroda i civili u koloni smrti bili zbijeni jedan uz drugog tako gusto da nisi mogao pasti na cestu i da si htio. Ritam je bio ubitačan. Više se trčalo nego hodalo. S obje strane ceste partizani su udarali kundacima strojnica i pušaka kako su koga dohvatili. A koga će udariti nego one koji su zaostajali i bili najslabiji.

– Brže, Brže, da vam majku ustašku! – psovali su i derali se kao bikovi uz cestu.

Onaj tko se usudio samo jedan metar izići iz kolone izvan ceste odmah je bez milosti bio ustrijeljen. Mile je na sreću bio mlad, zdrav te u dobroj fizičkoj kondiciji pa je mogao izdržavati ritam kojim su partizani tjerovali ratne zarobljenike i civile prema Mariboru.

– Idem se probijati prema čelu kolone, na začelju više ubijaju i izdvajaju! – reče u sebi i brzo krene prema naprijed.

Brzi se ritam nekako mogao i izdržati, ali najveći problem je bila žeđ. Vode je rijetko tko imao. Izići iz kolone i

pokušati se napiti vode na nekom izvoru uz cestu značilo je sigurnu smrt. Bilo je i onih koji nisu više mogli trpjeti žeđ te su se odlučivali na hrabri potez, otrčati do izvora, ako je bio u blizini puta, zagrabiti na brzinu nešto vode i vratiti se u kolonu. U većini slučajeva ovakvi pothvati nisu uspijevali, partizanske strojnice bile su brže.

Mile je odlučio stisnuti zube i nastaviti dalje, ta ionako su bile samo dvije mogućnosti: kretati se naprijed ili čekati smrt. Vode se zadnji put napio prije Dravograda dok je imao čaturicu koju je natiočio još u Austriji. Bilo je u njoj još malo vode koju je čuvao za crne dane, ali su mu je prilikom pregleda oduzeli i sad bi se mogao zakleti da iz nje vjerojatno piju kakve „oslobodilačke gubice“.

Nažalost, u koloni nisu bili svi mladi i u dobroj kondiciji kao Mile. Mnogo je lakše ranjenih, žena, djece, starijih vojnika i civila, bolesnih i onih koji iscrpljeni glađu i žeđu jednostavno nisu mogli dalje izdržati nametnuti ritam kretanja. Takvi su obično posjedali uz cestu i čekali. A dočekati su mogli samo jedno – smrt koja je za mnoge bila bolje rješenje nego daljnja patnja na hrvatskom „križnom putu“. Oni su jednostavno pali pod teretom križa koji su im nametnuli njihovi mučitelji.

Mile i ostali u koloni nastavljali su dalje prema životnoj Kalvariji koju je svatko proživljavao na svoj osobni način. Onima koji su padali u koloni od iznemoglosti drugi su pokušali pomoći, a kada ih više nisu mogli nositi, izvukli bi ih iz kolone da ne bi bili pregaženi i ostavljali uz cestu. Za takve su se pobrinuli partizani na svoj način. Dok se probijao prema čelu kolone koristeći sam rub ceste, jer se kroz sredinu nije moglo, primijetio je uz desnu stranu ceste jednu grupu domobrana kako sjede na livadi. Neki od njih imali su oko glave i ruku zavoje pa je Mile pretpostavio da su ranjeni ili bolesni. Izgleda da su se neki partizani umorili od ubijanja pa su dali pištolje dvojici dječaka koji su mogli imati najviše desetak godina. Dječaci su prišli grupi domobrana i u

njih ispalili cijeli spremnik iz pištolja. Tijela ubijenih ostala su beživotno ležati na zelenoj travi. Umrli su bez otpora, a smrt je došla kao spasiteljica koja je prekinula njihovu patnju. Nekoliko je domobrana iz grupe preživjelo budući da je dječacima nestalo municije u spremniku pištolja. Ali ne za dugo. „Osloboditelji“ su ponovno napunili pištolje i dječaci su se vratili dovršiti posao.

– Tko ne može dalje, neka ostane čekati sanitet! – dovikivali su oficiri koji su uz cestu jahali na konjima.

O kakvom se sanitetu i pomoći radi, svi su već dobro znali.

Partizani koji su uz cestu osiguravali kolonu, kad bi vidjeli nekog u ustaškoj ili njemačkoj uniformi, grubo bi ga izvukli i odmah potom ustrijelili.

– Hvala Bogu na providnosti da sam zamijenio njemačku odoru ovom plavom, inače ne bi dogurao daleko – zaključio je Mile.

Mnogi su u koloni odbacili satove, prstenje i razni nakit kada su shvatili da takve najviše izdvajaju. Bila je česta partizanska praksa da kada oduzmu nekom vojniku ono što ih je zanimalo, nagrade ga metkom u čelo ili zatiljak. Iz kolone su se izdvajali ratni zarobljenici i zbog uniforme. Takvima bi naredili da se skinu, obukli bi njihovu odjeću, a potom ih polugole i bose vraćali u kolonu ili ustrijelili. Dok se kretao dalje, primijetio je Mile da uz cestu gotovo i nema mjesta gdje ne leži mrtvo tijelo. Pucnji, uglavnom iz strojnice, bili su jedina glazba koja je pratila kolonu smrti. Jedna žena sjedila je uz cestu s djetetom u ruci, koje je moglo imati tri do četiri godine. Sirota, vjerojatno više ne može s djetetom izdržati ovaj ritam hodanja – pretpostavio je.

Jedan čovjek u civilnoj odjeći suznih joj je očiju mahao iz kolone smrti. Žena je samo sjedila pognuta prema zemlji, privinuvši snažno dijete uz sebe. U tom trenutku začuo se rafal iz strojnice, a žena i dijete ostali su beživotno ležati uz cestu. Partizan je samo hladno potjerao konja prema naprijed, vičući kao kakav izbezumljeni luđak.

– Bržeeee, brže marvo ustaška!

Po govoru se moglo zaključiti da nisu Hrvati. Prije su ih mogli prepoznati i po odjeći, ali su sada već obukli nove uniforme (uglavnom domobranske) koje su poskidali s vojnika iz kolone. Da pripadaju Narodnooslobodilačkoj vojsci moglo se jedino razaznati po crvenoj zvijezdi na kapi, kao i po strojnicama ruske (sovjetske) proizvodnje. Vjerojatno bahato ljudstvo u osiguranju misli da može činiti zlo, a da nema teških posljedica za njih. Ali grdno se varaju. Nemoguće je izbjeći sudu vlastite savjesti, sudu naroda i konačnom sudu Boga. Svaka vlast koja započinje tlačanjem i ubijanjem drugih nije dugovječna. Jedna mračna ideologija upravo je završila svoj ples smrti, a nastupila je druga, gotovo jednako zla kao i ova prva. Pobjeći iz kolone gotovo je nemoguće. Osiguranje naoružano strojnicama gusto je raspoređeno s obje strane ceste, kao i konjica, strojnice su na gotovs, a pomno odabrano ljudstvo brzo je na okidaču. Rafal se začuje svako malo. S kakvom samo hladnoćom i mržnjom ubijaju te ljudske zvijeri na konjima. E baš ti na konjima su najviše ubijali, primijetio je Mile.

Od svojih bivših ratnih suboraca iz 369. legionarske divizije nije mogao nikog vidjeti ni prepoznati. Ako se nisu presvukli u drugu uniformu ili civilnu odjeću, sigurno nisu dobro prošli.

– Ej bre, ti u plavom! Dolazi ovamo! – poviče prema Mili jedan partizan uz cestu s uperenom strojnicom, uhvati ga snažno za odjeću i povuče prema sebi.

Mile nekako protrnu u sebi bojeći se da ovo neće dobro završiti.

– Skidaj bre tu uniformu, šta se misliš! – poviče oštro partizan.

Mile odmah bez pogovora skine uniformu i cipele. Na njemu ostade samo košulja. Partizan brzo obuče na sebe uniformu i cipele, a Mili dobaci svoje hlače (tradicionalne srpske) koje su imale bezbroj rupa na koljenima. Najviše mu

je bilo žao dobrih njemačkih cipela umjesto kojih je dobio neke gumenjake. Ovo je, znači, ta njihova socijalistička vlast radnika i seljaka u kojoj će svi biti jednaki. Kada je prisilna zamjena završena, Mile se vratio u kolonu. Iako je ostao bez vojne uniforme, bio je nekako i zadovoljan. Dobro je prošao, nije naišao na previše zloga, jer obično znaju nakon što oduzmu uniformu i obuku se, ispaliti metak u glavu onom kojem su je oduzeli. Bili su to prizori koji su se viđali svako malo uz cestu. Opet nije svako zlo za zlo, često u životu providnost događaje i situacije koje nam sada izgledaju nerazumljive okreće na dobro.

Umorna kolona nastavila se kretati u istom napornom ritmu prema Mariboru. Mile se hitro dalje probijao prema čelu kolone. Tamo je bilo lakše hodati jer kolona na čelu nije bila toliko zgusnuta. Grupu zrakoplovaca kojima se priključio prije Dravograda nije više mogao pronaći.

Izmoreni žeđu i napornim brzim hodanjem sve je više onih koji posustaju i izlaze iz kolone čekajući smrt. Takvima su partizani brzo presudili. Sa obje strane ceste leže mrtva tijela ubijenih žena, djece i vojnika u raznim odorama.

– Majko Božja, zar ni komadića zemlje uz cestu od Dravograda do Maribora neće biti koja nije natopljena Hrvatskom krvi – povikao je u nevjerici jedan vojnik u domobranskoj odori.

Kosi nemilosrdno «crvena kuga» Hrvatsku mladost koja je položila oružje.

Uz samu cestu prema Mariboru do rijeke Drave nalazila se livada (pašnjak) na koju su partizani počeli skretati čelo kolone.

– Čelo kolone skreni, čelo kolone skreni na livadu tu ćemo se svi odmoriti i napiti vode – dovikivali su se partizani između sebe.

– Hvala bogu napokon odmor – prokomentirali su mnogi.

Kako je Mile bio gotovo na samom čelu kada su skrenuli na livadu odmah je nakon desetak metara zalegao na travu,

pomaknuvši se malo u stranu da ne smeta onima koji su dolazili. Odlučio je ne ići dalje računajući da će se tako lakše ponovno uključiti na čelo kolone kada nastave dalje. Dok se livada i dalje popunjavala vojnicima i civilima, pogled mu se zaustavio na partizanskim mitraljezima kojih je moglo biti više od sto. Poredani su na jednoj uzvisini odmah do ceste i usmjereni prema livadi.

– Neće valjda pucati po nama, ima ovdje djece i žena? – upitao se Mile ne vjerujući da bi to mogli učiniti jer su na livadu od ceste do rijeke Drave nagurali više od dvije tisuće ljudi.

Vidjevši da je livada napunjena zaustavili su kolonu na cesti nekih stotinjak metara dalje tako da je cesta od livade do zaustavljene kolone bila prazna. Mile je i dalje ostao ležati na travi nastojeći se odmoriti i predahnuti. Ali odmor nije dugo trajao. U jednom trenutku partizani su iz već pripremljenih mitraljeza otvorili vatru po civilima i ratnim zarobljenicima smještenim po livadi. Od smrtonosne pucnjave nisu se mogli čuti niti jauci pogođenih i ranjenih. Mitraljeska zrna pogađala su od jednom i po trojicu. Mile je na sreću već ležao na travi kad je započela pucnjava. Samo je stavio ruke na glavu i ostao ležati. Oko njega su popadali vojnici pokošeni rafalima, tako su mu svojim mrtvim tijelima stvorili zaklon. Dok je ležao osjećao je kako mitraljeska zrna pogađaju oko njega i zaustavljaju se u zemlji i mrtvim tijelima. Svuda se osjećao miris svježeg ljudske krvi. Pucnjava je trajala dvije do tri minute a poznato je da mitraljez samo u jednoj minuti izbacilo preko 800 komada streljiva. Kad je smrtonosna paljba prestala nastao je stravičan jauk i plač ranjenih od kojeg je odzvanjao cijeli kraj. Jedni su dozivali djecu, drugi roditelje, treći Majku Božju ili svece. Bilo je i onih teško ranjenih koji nisu mogli niti dozivati, ležali su nepomično trpeći bolove od ranjavanja i čekali smrt.

– Majko Božja pomози mi da umrem! – dovikivao je ranjenik u blizini.

Vidjevši da nije ranjen Mile je ostao ležati, pitajući se što dalje. Pretpostavljao je da će partizani uskoro doći i pobiti

ranjenike. A možda i neće? – pustiti će ih da umiru polako kako bi više patili. Bilo bi bolje da je i njega pogodilo smrtonosno zrno tako bi sve bilo riješeno. Kada barem ne bi morao slušati ove užasne povike ranjenih i umirućih. Sada ni smrt ne izgleda tako strašno. Ona će napokon odnijeti bol i patnju, osloboditi će duh iz ovih umurnih i napaćenih ljudskih tjelesa. Još od Bleiburga u ovoj koloni smrti malo je nade, smrt je odavno u njima nastanjena, priželjkuju je kao svoju otkupiteljicu. I Mile vjeruje da je smrt samo rastanak do vječnosti. Ali ipak neće se predati, mladenački duh snažno se opire smrti i tjera naprijed dajući novu snagu da se izdrži. Budi se u njemu snažni nagon za preživljavanjem. Lagano je podigao glavu i odmah uočio da su zaustavljenu kolonu vojnika na cesti partizani ponovno potjerali naprijed. Odlučio je pokušati ponovno priključiti se koloni prema Mariboru. Strah ga je da partizani iz osiguranja ne otvore paljbu prema njemu dok bude pretrčavao. Da je barem bio kraj dana, ostao bi tako čekati večer pa bi pobjegao u šumu i vidio što dalje. Ali tek su bila četiri sata popodne, koliko je mogao procijeniti ravnajući se prema suncu. Pogled mu se na trenutak zaustavio na ručicama djevojčice koje su provirivale ispod mrtvih tijela. Mogla je imati najviše sedam - osam godina.

Čekati da kolona priđe što bliže prema njemu bilo je najbolje rješenje, a kako je bio udaljen od ceste samo petnaestak metara, pretpostavio je da će uspjeti brzo pretrčati. Čelo kolone stiglo je nasuprot Mili i tu se zaustavilo. Nije se moglo dalje. Po cesti su ležala mrtva tijela jedne čete domobrana koju partizani nisu uspjeli ugurati na livadu. Kako su bili nagurani jedan do drugog preko cijele širine ceste, pokošeni mitraljeskim zrnima popadali su kao klasje žita i stvorili bedem visok i do metra, a dug gotovo dvadesetak metara. Krv koja je tekla iz njih topila je zemlju, pretvarajući se u potočić crvene boje. Konjanici su pokušali preko leševa izbiti na čelo kolone, ali bez uspjeha. Konji su osjetili miris krvi i poplašeni

tolikim mrtvacima počeli su rzati, udarati kopitima i propinjati se. Neki su se jahači brzo našli na zemlji.

Mile je iskoristio taj trenutak pomutnje i potrčao kao vihor prema koloni. Tih petnaestak metara do ceste morao je pretrčati preko leševa koji su prekrili cijelu livadu. Pazio je samo da ne stane na nekog ranjenika i tako mu nanese još boli. Znao je da mu mrtvi suborci ovo ne bi zamjerali. Dok je trčao, instinktivno se na trenutak okrenuo i primijetio da još trojica ili četvorica preživjelih trče prema cesti. Odmah je zaključio da je to sve što je preživjelo od oko dvije tisuće vojnika i civila.

Kada je napokon utrčao u kolonu, odahnuo je znajući da je spašen barem za neko vrijeme.

– Napred, bando ustaška, ili pucamo! Što čekate? – vikali su partizani puni bijesa nastojeći natjerati ratne zarobljenike da prelaze preko mrtvih domobrana koji su ležali po cesti.

Cestom se dalje nije moglo osim preko leševa. Istina, moglo se prijeći sa suprotne strane, gdje nije bilo mrtvih, ali partizani nisu dozvoljavali. Činilo se kao da neki od njih uživaju u svom krvničkom poslu. Oni koji su pokušali zaobići mrtve suborce uz cestu bili su odmah pokošeni rafalima iz strojnica.

– Napred ili pucamo! – riknuo je kao bik partizan s lijeve strane ceste prijeteći strojnicom.

– Gazi, gubo, preko gube! – vikao je bijesno kao u ludilu partizanski komandant jašući na konju.

– Gazi gubu! – ponovno se proderao pun bijesa i mržnje, lica crvena kao krv.

Kolona je krenula naprijed preko mrtvih tjelesa svojih suboraca – domobrana, a i Mile s njom nastavljajući dalje prema Mariboru. Ubojstva su se i dalje nastavila, posebno su laka meta bili oni koji se nisu mogli kretati. Takvi bi posjedali uz cestu i čekali smrt. Preživjeti sve te patnje, i to uz dosta sreće i Božje providnosti, mogli su samo oni poput Mile koji su bili mladi, zdravi i u dobroj kondiciji stečenoj u ratu, gdje je naporno hodanje pod opremom bilo svakodnevno. Ali i

Milu je povremeno vukla želja da sjedne uz cestu i čeka smrt koja bi riješila sve njegove patnje. Bio je umoran i gladan, žed ga je mučila već satima, a najgora je bila ta malodušnost koja se uvukla u njega i sve oko njega, posebno nakon ove masovne likvidacije koju je nekim čudom preživio. Pita se duboko u sebi postoji li još nada, ona najmanja nada, malena kao pšenično zrno, ta nada koja umire zadnja. Ma kakva nada, sve je izgubljeno, nema se više čemu nadati doli brzom smrti – opsjedale su ga sve žešće crne misli. Najbolje bi bilo da ga je ubilo na onoj livadi uz Dravu, tada bi sve bilo riješeno. Ali opet, tjera ga neka čudna snaga naprijed. Mora naprijed, donio je odluku u sebi. Kršćanin se uvijek mora nadati, pa i kad je to protiv svakog ljudskog predviđanja, kad sve izgleda nepopravljivo i izgubljeno. Čak i sada, kada sve izgleda crno, budi se nešto prkosno u čovjeku, neka skrivena energija u njemu daje mu nevidljivu snagu. „Izdrži još malo, izdrži, brzo će i kraj dana“, počeo je tješiti i hrabriti sam sebe. Opet se Mile nadao i svu svoju snagu stavio u Boga. Osvrnuo se načas oko sebe i uočio da je sve više onih koji ne mogu dalje pa sjedaju pored ceste. Teška je ova patnja koja jednostavno nadilazi njihovu snagu, ali zbog toga ne može biti uzaludna i besmislena, jednostavno mora postojati nešto više i pravednije od ovog svijeta, siguran je sada u to. Uskoro nailaze na autobus koji je pun partizana jurnuo s ceste ravno u Dravu. Još izvlače preživjele, ali se čini da ih nema mnogo. Vozaču domobranu kojeg su prisilno angažirali, pao je mrak na oči kada je vidio tisuće mrtvih na onoj livadi uz Dravu. Odvezao je svjesno u smrt sebe i partizane koje je vozio.

Sunce se već polako primiče zalasku, a kolona izmučenih hrvatskih vojnika, uz vrlo malo civila stiže u Maribor. Mile se putem uspio probiti na čelo kolone i sada je među prvima čekao na razmještaj za logore koji su bili organizirani oko grada. Već na mostu počelo je razvrstavanje ratnih zarobljenika i upućivanje u logore koji su označeni s brojevima od jedan do osam. Partizani su određivali tko će u koji logor onako po

vlastitoj prosudbi i uglavnom prema uniformi. Ako je netko bio u ustaškoj ili njemačkoj uniformi, slan je u logor broj jedan. (Iz tog logora nitko živ nije izašao). Svi zarobljenici i civili morali su podići ruke kako bi osiguranje moglo pregledati njihove nadlaktice. Tamo su navodno imali oznake (tetovaže) pripadnici elitnih SS-jedinica.

Milu su pogledala dva partizanska podoficira mrkim pogledom koji se zaustavio na njegovoj poderanoj odjeći koju mu je dao u zamjenu onaj partizan. Nakon što su utvrdili da nema nikakvih oznaka ispod nadlaktice, u trenu su donijeli odluku:

– Logor broj osam – oštrim se glasom proderao podoficir.

Odmah je priključen grupi koja je upućena u logor broj osam. U tom logoru postojale su kakve-takve šanse za preživljavanje. Opet je zahvalio Božjoj providnosti što mu je onaj partizan skinuo plavu odoru i dao mu iskidane srpske hlače i jaknu. Vidjevši ga tako odjevena, odmah su ga rasporedili u logor broj osam, kamo su obično raspoređivani civili, oni koji su uspjeli doći do Maribora. Da, oni koji su uspjeli doći, jer takvih nije bilo mnogo. Većina žena, djece i bolesnih nije dogurala ni do pola puta od Dravograda do Maribora. Žena koja je nosila u naručju dijete nije imala nikakve šanse preživjeti. Ako je pak bilo više članova iste obitelji, mijenjali su se u nošenju djeteta, što je bio jedini način da prežive kolonu smrti. Koliko god se trudio vratiti mislima malo unatrag, Mile se nije mogao sjetiti niti jedne majke ili oca koji su ostavili dijete. Nosili bi ga do iznemoglosti, a kada više nisu mogli dalje, sjeli bi uz cestu i zajedno čekali smrt.

Logor broj osam bio je prolazni logor, opasan bodljikavom žicom i dobro osiguran da ni ptica iz njega ne bi živa izletjela. Na samom rubu logora nalazilo se nekoliko objekata. Teško je bilo procijeniti koliko je u logoru moglo biti ratnih zarobljenika i civila – možda desetak tisuća. Neprestano su jedne odvodili, a druge dovodili.

Svibanjska noć u Mariboru prilično je prohladna. Spavalo se na zemlji i pod vedrim nebom. Mile je na vlažnu zemlju stavio maleni ruksak koji mu na sreću nisu oduzeli i legao na njega. Na sebi je imao poderanu jaknu što mu je dao onaj partizan u prisilnoj razmjeni za njegovu odoru. Ta poderana jakna sada mu je zlata vrijedila, štitila ga je u hladnoj noći od studeni. Kada bi barem imao nešto pojesti ili toplo popiti, ali to su bili pusti snovi. U logoru je bilo dosta onih koji nisu na sebi imali gotovo nikakve odjeće ili su imali samo košulju. Gledao ih je kako dršću od hladnoće. Uspio je te noći nešto i odspavati nakon što mu je san svladao umorno tijelo. U cik zore ustao je s vlažne i hladne zemlje i počeo tražiti vodu po logoru. Na sreću, naišao je na grupu zrakoplovaca koje je upoznao prije Dravograda. Odmah su ga prepoznali i pozvali da im se pridruži. Primijetio je da ih dosta nedostaje, a među njima nije bilo ni zapovjednika koji je bio iz njegove Cetinske krajine. Nisu svi na sebi više imali ni plave odore. Partizani zaduženi sa osiguranje kolone nisu puno marili za njihove potvrde o suradnji s Narodnooslobodilačkim pokretom. „Sigurno su s uniformom prošli kao i ja, a možda i gore“, zaključio je odmah.

– Puno nas je, prijatelju, izginulo putem, ali evo, mi smo nekako preživjeli! Čuješ, sutra možda krenemo prema Zagrebu, nabavili smo neke dozvole na osnovi one potvrde o suradnji s partizanima. Ne bi bilo loše da i ti kreneš s nama. Potvrdit ćemo da si jedan od nas – izvjesti Milu jedan iz grupe zrakoplovaca.

– Ako je tako, onda bi i ja krenuo prema Zagrebu, ionako nemam šta izgubiti. Ostat ću s vama pa šta Bog da – složi se Mile i sjedne među njih.

Najbolje je bilo sjediti ili ležati jer se tako racionalno čuvala snaga. Osjećao je kako ga stežu glad i žeđ. Počelo mu se i vrtjeti u glavi. Zadnji put je pojeo nešto tamo na Bleiburgu i to je bilo sve. Po logoru su bili razmješteni deseci bačava napunjenih do vrha njemačkim konzerviranim krumpirom ili grizom. Oni što su prošlu noć jeli tu hranu, koja je bila ili

otrovana ili pokvarena, nisu živi dočekali jutro. Umirali su u gadnim mukama.

– Ne jedite te krumpire! – upozoravali su suborci one koji su odlučili uzeti malo te hrane.

Ali bilo je i onih tvrdoglavih koji su jeli usprkos upozorenjima.

Na kraju logora Mile je primijetio nekoliko baraka te odlučio poći onamo i raspitati se da možda nemaju vode. Kada je stigao, ugledao je na ulazu dvije žene odjevene kao bolničarke (nisu bile partizanke). Mogle su imati, procijenio je, između trideset i trideset pet godina.

– Oprostite, da nemate možda malo vode? – upita ih.

– Ti si sigurno po naglasku negdje iz Dalmacije? – radoznalo će jedna od njih.

– Iz sinjske krajine.

– Ima jedan ovdje s nama iz Sinja, možda se poznajete, idem odmah po njega – nadopuni ga druga bolničarka i nestade u jednoj od baraka.

Bolničarka mu potom donese u jednoj konzervi malo vode, a Mile je popije u jednom gutljaju. Prošla je kroz grlo kao u suhi klak.

– Mi smo svi iz „Filipović lagersa“ iz Sarajeva. Zarobili su nas partizani prije Maribora i sada smo ovdje – započne razgovor bolničarka.

U tom trenutku pojavi se na vratima barake poznat mu lik. Mile nije mogao vjerovati. Bio je to njegov brat Ante. Odmah potrče u susret jedan drugom, zagrlje se, a suze potekoše same od sebe. Sjedoše potom ispred barake i počеше pričati kako su stigli do logora .

– Ostani sa mnom ovdje, Mile, tu su svi visoki domobranski časnici, liječnici i pravnici, svi smo školovani ljudi.

– Neću, brate, odlučio sam sutra, ako sve bude kako planiramo, poći s jednom grupom hrvatskih zrakoplovaca prema Zagrebu, pa što bude. Da mi je doći do Hrvatske pa da umrem i da me pokopaju u mojoj zemlji, ne bi mi bilo žao.

– Mi smo ovdje odlučili pobjeći iz logora!

– Ma kako ćete pobjeći, ni ptica odavde ne može odletiti. A i da uspijete, kuda ćete dalje, sve je puno partizana. I ja sam se vratio s Bleiburškog polja, dalje se nije moglo.

Još su dugo sjedili i raspravljali o mnogočemu. Dan je već bio na izmaku kada su se rastali pa je Mile je krenuo na drugi kraj logora gdje je bila smještena grupa zrakoplovaca.

Brzo ih je pronašao na istom mjestu gdje ih je i ostavio. Odlučio je leći i čekati. Stavio je kao i obično ispod sebe omaleni ruksak da ga štiti od vlage. Prehladiti se ili, još gore, dobiti neku upalu ovdje je značilo sigurnu smrt. Noć se već odavno spustila nad logorom, a Mile je gledao u vedro nebo i zvijezde. Sklopio je na trenutak oči i uplovio u svijet snova zamišljajući da se nalazi na pašnjacima uz bistru rijeku Cetinu. Prisjećao se kao na filmu svih onih sretnih i bezbrižnih dana dječastva i mladosti.

– E da mi je sada leći ispod kamenog zida moje rodne kuće, nadisati se mirisa smilja i vriska pa umrijeti, ne bi mi bilo žao – prepustio se Mile na trenutak mislima i svijetu koji je izgledao puno ljepši od ovog stvarnog.

Moglo je biti negdje oko ponoći kada je u logor stigao jedan vod partizana koji nisu bili na redovnom osiguranju. Možda je bilo i više sati, ali tko će znati kada su partizani pokupili sve satove. Oni kojima ih nisu oduzeli, sami su ih bacili ili ukopali u zemlju kako ih ne bi pronašli. Većina je to isto učinila i s prstenjem i nakitom koji su imali. Nitko se više nije želio kockati budući da su znali za praksu partizana da onog kome oduzmu sat ili nakit na kraju nagrade metkom.

Partizani koji su upravo stigli u logor u jednom su trenutku izvadili pištolje i počeli pucati po ratnim zarobljenicima i civilima koji su uglavnom sjedili ili ležali po logoru. Žrtve su odabirali onako nasumce, bez posebnog redosljeda, samo da se ubija. Nitko od zarobljenih vojnika i civila nije pružao nikakav otpor. Sjedili su na zemlji ili plegli po travi, a neki su čak i spavali. Oni koji su bili budni, če-

kali su i strepili hoće li oni biti sljedeći. Mnogima od njih bilo je već svejedno, smrt je ionako donosila izbavljenje od svih muka i boli koje su morali trpjeti. Jedna grupica od pet partizana počela se približavati mjestu gdje je i Mile ležao. Ostao je i dalje mirno ležati pretvarajući se da spava. Odmah do njega partizani su hicima iz pištolja ubili dva domobrana, a jedan od njih pride mu i udari ga snažno nogom u glavu. Udarac ga je strašno zabolio i učinilo mu se da će izgubiti svijest.

– Diži se! Šta imaš kod sebe? – prodere se razbojnik grubim glasom punim mržnje i bijesa.

– Nemam ništa, samo ovaj mali ruksačić koji je prazan. Već su nas pregledali desetak puta – odgovori Mile držeći se rukom za glavu gdje je dobio udarac.

Partizan brzo pregleda ruksak, a pošto ništa nije pronašao, grubo odgurne Milu koji padne na zemlju i nastavi dalje odrađivati svoj krvnički posao. Osim njemačke žlice koju je zatakao za pojas još u Dravogradu, ništa drugo nije imao, pa mu tako osim gola života nisu ništa mogli ni oduzeti. Kada su partizani otišli, tu noć san mu nije htio na oči, uspio je odspavati tek sat-dva pred zoru. Prije nego je zaspao, poslušao je molitvu što ju je čitao tihim glasom jedan domobran u njegovoj blizini iz nekog malenog molitvenika:

...daleko od svijeta, moj pogled na Raspetog pada.

*U danima izobilja i sreće ne htjedoh gledati taj križ
bola i muke, ali muka i bol zemna nam je kob.*

*Uprem li u Njega pogled svoj, na pola pada teret moj,
jer ne trpim više sam, trpimo dva:*

moj trnjem okrunjen Brat i ja...

Probudila ga je bol u glavi od udarca koji mu je zadao onaj razbojnik i nasilnik. Sunce je već bilo izišlo i gotovo svi logoraši okretali su se prema istoku, poput suncokreta koji skupljaju tople sunčave zrake da ih barem malo ugriju poslije hladne noći. Mrtve što su ih prošlu noć onako podmuklo poubijali nitko nije pokupio ni odnio, njihova tijela ležala

su beživotno po cijelom logoru. Mili se nije nikamo žurilo. Zahvalio je Bogu što je ponovno njegovom providnošću proživio još jednu mračnu noć. Što će biti danas, nije previše razmišljao. Kada bi nekako uspio doći do Zagreba pa da umre u svojoj Hrvatskoj, manje bi mu bilo žao. Odlučio je ustati i poći ponovno do brata. Našao ga je na istom mjestu kao i proteklog dana.

Odmah su sjeli na zemlju i počeli razgovor:

– Sinoć su ih pobili više od tisuću!

– Vidio sam sve – dopuni ga Mile ne govoreći kako je i on umalo izbjegao smrt da ga dodatno ne žalosti, pa nastavi:

– Poslijepodne, kao što sam ti jučer i rekao, idem za Zagreb s grupom zrakoplovaca pa što Bog da. Tako sam odlučio – izvijesti ga Mile o svojim planovima.

Još su tako dugo raspravljali, a potom se odlučio opet vratiti među zrakoplovce da vidi hoće li tokom dana krenuti za Zagreb. U logor nije dolazila nikakva hrana ni voda. Logoraši su uglavnom i dalje ležali ili sjedili. Iscrpljeni napornim maršem te glađu i žeđu, mnogi od njih više nisu ni mogli stajati na nogama.

Bilo je već kasno poslijepodne kada je stigla dobra vijest da grupa zrakoplovaca kojima se pridružio i Mile kreće prema Zagrebu. Odmah je potrčao do baraka na kraju logora kako bi pronašao brata i pozdravio se s njim prije polaska. Dok je hodao stalno se okretao kako bi držao na oku svoju grupu bojeći se da ne krenu bez njega. Brzo je došao pred baraku i odmah upitao neke logoraše ispred ulaza poznaju li njegova brata. Nažalost, nisu mu mogli pomoći, a nikog drugog nije bilo da ga upita. Pogledao je na brzinu oko sebe ne bi li uočio nekoga poznatog, ali nije bilo sreće. Kada se okrenuo, vidio je da je grupa zrakoplovaca već stigla do izlaza iz logora. Počela ga je hvatati panika. Vidjevši da ne može pronaći brata, snažno je potrčao prema izlazu logora kako bi im se pridružio. I jedva je uspio. Priključio se začelju kolone, koja samo što nije izišla iz logora. Zapovjednik je potvrdio

strogom osiguranju na izlazu da je Mile jedan od njih te su ga bez problema pustili.

Kolona od šezdesetak logoraša, među kojima i Mile, pod partizanskom oružanom pratnjom krenula je prema Zagrebu. Partizani u osiguranju kolone bili su brojni i gotovo svi su bili naoružani automatskim oružjem, tako da nikom nije padalo na pamet da se odluči na bijeg. Sunce se već počelo skrivati iza visokih planina kad su iz Slovenije ušli u Hrvatsku. Pješaćilo se do Zagreba uz manja odmaranja cijelu noć. Kada je Mile u zoru ugedao obrise glavnoga hrvatskog grada već obasjanog prvim zrakama sunca, bilo mu je odmah lakše pri duši. Sada ako ga i ubiju, ostavit će barem kosti na hrvatskoj grudi. Žao mu je jedino što se nije uspio pozdraviti s bratom. (Nisu se više sreli, a prepostavlja se da je pokojni brat ubijen negdje na križnom putu).

Čim su stigli u Zagreb, odmah su upućeni i smješteni u veliki logor u Prečkom, koji je bio opasan i ograđen bodljikavom žicom i s dosta stražarskih mjesta. Za razliku od onog logora u Mariboru, ovo je bila „Amerika“ – zaključio je na prvi pogled. Unutar logora bilo je poredano desetak drvenih baraka u koje su partizani smjestili ranjenike, uglavnom domobrane, nakon što su ih po padu Zagreba izbacili iz bolnica, a tamo smjestili svoje. Mile je čim je stigao primijetio da uz logor prolazi cesta i da se tamo skupljaju građani koji preko žice gladnim i ispaćenim logorašima dobacuju hranu. Kako je bio dosta spretan, uspio je priskrbiti sebi nešto hrane. I ovdje je vrijedilo pravilo kao i inače u životu: tko prije djevojci, njegova je. Nije bilo bogzna što, ali nakon dugo vremena osjetiti miris kruha te mesa iz neke konzerve bio je pravi blagdan. Kako partizani nisu civilima dopuštali da se približavaju logoru, mnogi su od njih načinili pračke pomoću kojih bi im dobacivali hranu.

Nakon nekoliko dana uspio je sreći jednog suborca iz Banje Luke koji je bio bolničar u 369. legonarskoj diviziji. Tih dana osvanuo je i proglas da se traže bolničari koji bi

skrbili o ranjenicima smještenim u barakama. Mile je dobro poznao prvu pomoć, kao i većina pripadnika njegove ratne divizije, što je naučio za vrijeme obuke u Austriji, a kasnije u praksi nadopunio za vrijeme dugogodišnjeg ratnog staža. Odlučio se sa svojim suborcem bolničarom javiti dobrovoljno za taj posao u logoru, pa što bude, ionako se nije imalo što izgubiti. Prišli su nevoljko partizanki koja je tražila dobrovoljce-bolničare i prijavili se.

Odmah ih je pozvala da pođu za njom kako bi im dala zadaće i upoznala ih s radnim obvezama. Partizanka je mogla imati nekih dvadeset pet godina. Nije bila neka ljepotica, zaključio je, ali se korektno ponašala. Na glavi je nosila titovku s velikom sjajnom crvenom zvijezdom. Za opasačem, koji je vjerojatno stegnula do zadnje slobodne rupice, isticala se nova futrola s pištoljem.

Nakon što im je upisala podatke, upitala ih je oštrim glasom.

– Odakle si ti?

– Iz okolice Sinja – odgovori joj Mile.

– Ja sam iz Banje Luke - doda suborac.

– Kako ti iz Sinja, a nisi u partizanima? – odmjeri partizanka oštrim ispitivačkim pogledom Milu.

Mile samo slegnu ramenima i ne odgovori joj, računajući onako u sebi: mogao je, ali nije htio, kakva je to vlast koja se odriče Boga i opet hrli u prokletu Jugoslaviju. I kada je, istina, mora sebi priznati, i strana na kojoj se borio počinila mnogo zla, ali ovi, ovi nisu ni utvrdili vlast, a već su svoju državu počeli stvarati ubojstvima i likvidacijama bez suđenja. Zlo su sjeme posijali, požeti će i zle plodove, siguran je u to.

– Ti si, Mile, zadužen za baraku broj deset i brini se za ranjenike najbolje što znaš – naloži mu partizanka, a potom se uputi obilaziti druge barake po logoru, kojih je bilo desetak.

Mile se odmah prihvatio posla. U baraci je bilo smješteno 240 ranjenika, većinom teških, koji su završetak rata dočekali u zagrebačkim bolnicama. Partizani su u te bolnice

smjestili svoje ranjenike, a njih doslovce izbacili u ove barake. Osim Mile, nije bilo nikog da im pomogne, ni doktora ni sestara, lijekova ili čistih zavoja. Hranu također nisu dobivali. Mile se trudio donijeti im barem dovoljno vode. U baraci se širio nesnosni smrad. Nije bilo zahoda pa su teški ranjenici nuždu vršili ispod sebe. Kada bi neki od njih izdahnuo, Mile bi ga samo izvukao vani, a potom bi ga „drugovi“ koji su obilazili barake utovarili na zaprežna kola i odvezli izvan logora negdje pokopati.

Ranjenici su neprestano dozivali tražeći hranu.

– Ma što ću vam dati, prijatelji, kada sam i ja gladan – žalio im se samo da ih malo umiri.

Ipak je odlučio potražiti partizanku i isprostiti nešto hrane za ranjenike. Kada ju je pronašao i iznio svoju molbu, partizanka naredi da se dostavi u baraku broj deset kazan od četrdeset litara griza.

– Slušaj me, Mile, ako si pametan, najedi se i muči, ostalo daj kome hoćeš. Ti ranjenici u baraci su otpisani. Zapamti dobro – otpisani...

Mile nije poslušao savjet partizanke. Najveći mu je problem sada bio kako podijeliti tu hranu budući da nije imao nikakvog posuđa. Odlučio je običi logor i potražiti odbačene i prazne konzerve koje bi mu dobro poslužile umjesto posuđa.

I uspio ih je pronaći dvadesetak. Odmah je u njih počeo trpati nekakvu kašu od griza i dijeliti ranjenicima u baraci. U normalnim okolnostima nitko to ne bi pojeo, ali u ovakvom logoru prazan želudac nije imao izbora. Sporo je išlo takvo usluživanje, a i što je to četrdeset litara takve kaše na 240. ljudi. Pri dijeljenju hrane još se jednom potvrdila ona toliko puta u praksi potvrđena krilatica da je čovjek čovjeku vuk. Lakši ranjenici otimali su hranu onim teškim ranjenicima koji se nisu mogli ni pomaknuti. Mile je nekako uspio podijeliti hranu i dok je izlazio iz barake, u mislima su mu stalno odjekivale one riječi partizanke: „Ovi su ovdje otpisani“. Zbog loših higijenskih uvjeta i neuhranjenosti svakoga dana

umiralo je sve više teških ranjenika. Mile se trudio pomoći koliko je mogao.

Već je bilo kasno u noći kad je s još jednim logorašem iznosio iz barake dva mrtva tijela domobrana. Umrli su prije nekoliko sati i trebalo ih je iznijeti da ne smetaju drugim ranjenicima. Teško su bili ranjeni i nisu imali nikakvih izgleda da prežive u ovakvim uvjetima bez lijekova i liječničke skrbi. Položili su ih na nosila i odnijeli do obližnje barake gdje su se skupljali leševi. Već sljedećeg jutra partizani su ih po ustaljenom običaju odvezli kamionima ili kolima do nekog mjesta gdje su ih ukapali. Naravno, takve prljave poslove odradili su logoraši. Nakon što je odložio mrtva tijela, zaputio se prema baraci broj deset. U jednom trenutku iz jedne od susjednih baraka začuo je nekakav razgovor. Zastao je i pogledao oprezno kroz zatvoren prozor barake. Unutra je pri slabom svjetlu primijetio tri osobe. Noć je bila prilično tamna i nisu ga mogli uočiti. Unutra su dvojica partizana ispitivala mladića u civilnoj odjeći koji je mogao imati nekih dvadeset pet godina. Mile ga je sada i prepoznao. Mladić je bio iz Livna, ali je već dugo s roditeljima živio u Zagrebu. Završetak rata dočekao je u ustaškoj uniformi, a po padu Zagreba krio se neko vrijeme u kući svojih roditelja. Ali ne zadugo, netko ga je izdao pa je završio u ovom logoru. Iako je prozor bio zatvoren, Mile je saslušanje jasno mogao čuti. Mladić, kojem se sada ni imena ne može sjetiti, držao se dostojanstveno i vrlo hrabro.

– Što me pitate i gubite vrijeme bez veze. Bio sam ustaša, to dobro znate, a i ja se toga ne stidim. Znam i ja i vi da mi je brzo umrijeti. Ako ste ljudi, nemojte me mučiti, nego obavite to brzo. Nevine nisam ubijao, a u borbama vas nisam štedio kao ni vi nas.

– Vi, druže, morate odgovarati za svoje zločine, ali tražimo da odgovoriš na još neka pitanja koja nas zanimaju.

– Ja zločine nikakve nisam počinio, borio sam se za Hrvatsku i za nju sada umirem – hrabro će mladić, a potom im

mirno prepriča događaj kako su njegovi iz bojne negdje oko Bjelovara, dok su ih partizani napadali, prespojili na visoki napon žičanu ogradu na kojoj je potom stradalo mnogo partizana.

Mile više nije mogao riskirati pa se odlučio vratiti do barake gdje je bio smješten. Cijelo vrijeme razmišljao je o hramu i kršnom mladiću iz Livna. Bio je siguran da živ neće dočekati zoru. I nije ju dočekao. Partizani su mu još te noći odsjekli glavu i odnijeli je na kućna vrata njegove majke. Ali ni to im nije bilo dosta. Negdje iza podne doveli su i majku u logor. Kao ni njezin sin, ni majka nije pokazivala strah prema partizanima. Uz pomoć nekih logoraša uspjela se popeti na jednu od osmatračnica. Otuda je povikala snažnim glasom da ju je cijeli logor mogao čuti.

– Braćo Hrvati – prolomi se logorom, a logoraši lagano podigoše glave.

– Braćo hrvatski vojnici, podignite ponosno svoje glave. Sinoć su mi ovi razbojnici na kućna vrata donijeli glavu moga sina kojeg su krvnici ubili u ovom logoru.

– Ne bojte se, braćo, neće ova banda još dugo. Stići će ih Božja pravda.

– Ne bojte se, stići će i ovoj patnji kraj.

Dalje nije nastavila. Dvojica partizana iz osiguranja brutalno su je odvušla i više je nitko u logoru nije vidio.

Sljedećeg dana, rano u zoru Mile je dobio zapovijed da s jednim seljakom koji je živio u blizini logora, natovari u zaprežna kola sve umrle tijekom proteklog dana i noći. Zaprežna kola i konji bili su vlasništvo tog seljaka, kojeg Mile nije ni upitao za ime. Bio je to čovjek četrdesetih godina, niske građe. Odmah se vidjelo da je mrzovoljan zbog činjenice da su ga prisilili na ovaj prljavi posao. Krenuli su u obilazak baraka unutar logora i u zaprežna kola slagali mrtva tijela. Uskoro su kola bila puna pa su mogli krenuti prema mjestu Stenjevcu gdje su partizani u velike rupe iskopane u zemlji ukopavali mrtva tijela. Sjeo je na kola do seljaka koji je potom oštro potjerao

konje. Zadužili su Mili i pušku „talijanku“¹⁰ s dva metka. Čim je pogledao metke, odmah je znao da su lažni (školski). Pušku su mu zadužili samo forme radi. Dok su se kretali makadamskom cestom, od trešnje kola kroz drvene poprečne stranice počele su provirivati ruke i noge mrtvih logoraša.

Partizani na ovakve zadaće nisu upućivali svoje ljude kako bi ih zaštitili od bijesa civila (mještana) koji su pljuvali po njima i dobacivali razne pogrdne riječi.

– Ubojice ! Ubojice partizanske! – dovikivala je grupa žena koje su stajale uz cestu.

Znao je Mile dobro da bi sada bilo suludo objašnjavati da je i on samo logoraš i da prolazi svoj križni put. Odlučio je samo sagnuti glavu i trpjeti.

– Ma kud mene za ovo odrediše – potuži se seljak uz pokoj u psovku.

– Ja sam samo logoraš koji će kada ovo završimo opet u logor, a ti ćeš kući – prigovori mu Mile.

– Neće me više na ovo prisilit da se ja sramotrim pred ljudima prevozeći umorenu hrvatsku mladost, da im materina partizanska – ljutito promrmlja seljak ispod glasa da ga je i Mile jedva čuo.

– Znaš li ti koliko majki, očeva, žena i djece čeka ovu mladost što je mi prevozimo u kolima? – nastavi seljak tužnim glasom.

– E, moj prijatelju, nisi ti još ništa ni vidio! – pomalo će ljutito Mile, a potom mu reče:

– Ma šta gledaš stalno u tu pušku, oba metka koja su mi dali partizani su neispravna.

Istrpivši tako razne uvrede, pljuvanja i psovke građana uz cestu, napokon su stigli do Stenjevca, mjesta u blizini Zagreba gdje su ukopavali mrtve iz logora. Partizani su preuzeli mrtva tijela iz kola i pobacali ih u već iskopane rupe u zemlji, u koje su već i prije pokapali umrle i ubijene slažući ih ured-

10 Popularna puška talijanske proizvodnje Carcano M-1891 proizvodila se od 1891. do 1945., a naziv je dobila po svome konstruktoru S. Carcanu.

no jednog do drugog. Mile je malo razgledao okolo kako bi se bolje orijentirao i uočio je odmah u blizini župnikovu kuću, a ispred veliki šljivik s već dozrelim šljivama. Nije mogao odoljeti zrelim i sočnim šljivama te je na brzinu ubrao nekoliko plodova da utoli glad.

– Što si navalio na njih kao da nisi jeo mjesec dana – poviče župnik s vrata kuće.

Mile mu nije ništa odgovorio. Vjerojatno misli da je par-tizan gledajući ga s puškom u ruci, zaključio je, ali nije imao vremena ni namjeru objašnjavati župniku tko je i što je.

Nakon što su predali sve mrtvace, uputili su se natrag istim putem kojim su i došli. Razmišljao je u povratku i o bijegu, ali je na kraju zaključio da bi to bio suludi pothvat. Ako bi i došao do kuće, sigurno bi ga uhitili, a vjerojatno i ubili članovi kakve seoske partijske ćelije.

Po povratku u logor Mile se i dalje svakodnevno nastojao brinuti za ranjenike u baraci broj deset za koju je bio zadužen. Donosio bi vodu ili podijelio ranjenicima ono malo hrane što je pristizalo. Situacija je svakim danom bila sve teža. Zbog nedostatka lijekova i nedovoljne brige sve je više ranjenika umiralo. Nesnosni smrad užegle mokraće i ljudskog izmeta širio se i zaudarao iz barake. Noć se već bila spustila nad logor. Donio je odluku da će ubuduće spavati na ulaznim vratima jer bi se unutra od nesnosna smrada čovjek mogao i onesvijestiti. Da ne bi spavao na hladnom betonu, odlučio je nešto staviti ispod sebe. U jednoj od susjednih baraka primijetio je otvor na stropu iz kojeg je ispadala suha piljevina što je služila za toplinsku izolaciju. Odlučio je nakupiti piljevine, staviti ispod sebe i tako načiniti topli ležaj. Malo se podigao na prste počevši iz stropa grabiti i izvlačiti piljevinu. U trenutku dok je izvlačio piljevinu, napipa i neki komad odjeće te ga lagano povuče prema sebi kako mu piljevina ne bi upadala u oči.

– Nemoj me vući! Nemoj me vući! – poviče neki glas iz stropa barake, a Mile brzo povuče ruku prema sebi ostavši iznenađen i pomalo uplašen.

– Što tu radiš? – upita Mile zbunjeno.

Ugledao je invalida u domobranskoj uniformi, bez ruku i nogu, kako leži na piljevini u stropu i potkrovlju barake.

– Ovdje su me skrili moji poznanici, a sutra će doći otac po mene i odvesti me kući. Našao je neke dobre veze kod partizana – započe razgovor invalid, a potom nastavi.

– Znaš li, kolega, kamo su otišli invalidi iz logora?

– Otišli su svi danas kući – odgovori mu Mile.

– Ma kakvoj kući, sve je to završilo u Savi. Mene su ovdje srećom sakrili, inače bi i ja otplivao niz rijeku.

– Mogu li ti što pomoći? – upita ga Mile.

– Ništa, kolega, imam vode i kruha do sutra.

– Reci mi odakle si?

– Iz sinjske krajine.

– Čuvaj se ovih dana onih što dolaze u logore i zovu da se svi prijave koji žele kući. Doći će takvi i iz tvoga mjesta. Nemoj se ni slučajno prijaviti jer oni koji se prijave neće vidjeti kuće. Molim te pozovi me sutra kada dođe moj otac s nekim partizanskim komandantima.

– Oću, prijatelju, budi bez brige! – potvrdi mu Mile i udalji se prema baraci pomalo zbunjen ovim događajem.

Svanuo je novi lipanjski dan. Jutarnje sunce obasjalo je Milu koji je još tvrdo spavao na ulaznim vratima barake. Probudilo ga je dozivanje ranjenika. Brzo je ustao i ušao u baraku da vidi što može pomoći. Činilo se da će dan biti lijep i sunčan, samo tko je od logoraša obraćao pozornost na to. Tijekom dana počeli su u logor pristizati razni emisari i pozivati da se prijave svi logoraši koji žele kući. Pozivali su uglavnom po kotarevima.

– Kotar Sinj – vikao je jedan partizan i popisivao one koji su se prijavljivali.

Mile je pogledao sa sigurne udaljenosti prema „drugu“ koji je sastavljao popis smrti za kotar Sinj. Odmah ga je prepoznao, budući da je bio iz susjedna sela Obrovca, odmah do njegova.

– Govno od čovika – reče Mile ispod glasa i udalji se odmah na drugu stranu logora kako ga ne bi tko prepoznao.

– Ej, Mile, kuda si pošao?

– A di ćeš ti, Gugiću? – upita Mile mladića u domobranskoj odori koji je bio iz njegove sinjske krajine.

– Evo san se prijavio za odlazak kući.

– Ja im ništa ne virujem i odmaknuo sam se daleko da me ne bi tko prepoznao.

– Sada je gotovo, ja sam se već upisao, a i naš je čovik, neće me valjda prevariti – odgovori zamišljeno Gugić.

– Evo ti ovaj komad papira ako dođeš živ kući, daj moji-ma, molim te, da znaju di sam! – i pruži mu papir na kojem je napisao na brzinu nekoliko rečenica.

Na kraju se dva znanca pozdrave i krenuše svatko na svoju stranu logora. Negdje iza podne stiglo je nekoliko partizanskih oficira s jednim civilom do barake broj deset. Mile je odmah potrčao u susjednu baraku i pozvao skrivenog invalida.

– Kolega, evo ti oca, budi spreman.

– Spreman sam, ne brini, i hvala ti lijepa.

Otac je uz Milinu pomoć brzo našao sina, uzeo ga na ruke i potom kao malo dijete ponio kući (domobranski invalid u borbi je izgubio obje ruke u podlaktici i obje noge).

Vrijeme u logoru sporo je prolazilo i svaki dan trajao je kao vječnost, barem se tako činilo Mili, kao i većini logoraša. Izračunao je da je već prošlo skoro mjesec i po od kada je u ovom logoru. Nažalost, većina ranjenika smještenih u barakama nije izdržala i rijetki su uspjeli preživjeti. Idućih dana stigla je obavijest da dovode obitelji ustaša s područja Zagreba i da logor mora biti ispražnjen. Partizani su iz stanova i kuća u Zagrebu istjerali obitelji ustaških časnika i vojnika i u njih smjestili svoje zaslužne članove, a ove su odlučili smjestiti u logor.

Mile je dobio novi raspored za logor „Čemernica“ na Kordunu. Istoga dana, zajedno s drugim logorašima, krenuo je pješice pod nadzorom brojne oružane pratnje u novo mjesto patnje i stradanja.

Dok su prolazili kroz jedno hrvatsko selo, žene su iznijele posude s vodom znajući u kakvoj su nevolji i tko su patnici u koloni. Partizanski komadant zadužen za osiguranje nije dopuštao da logoraši piju vodu ili uzimaju od civila hranu. Jedan partizan iz osiguranja smilovao se i dopustio da se ratni zarobljenici napiju barem malo vode. Vidjevši što se događa, dotrčao je komadant bijesan kao ris i nogom je isprevrtao sve posude koje su stajale uz cestu.

– Što to radiš, družo, dopuštaš da ova marva pije vodu.

– Družo komandante, mislio sam neka malo popiju, žedni su – odgovori partizan nastojeći se nekako opravdati.

– Nemoj, družo, da i ti sa njima završiš u koloni. Razumešš... – prodere se na njega oštrim glasom komadant.

– Razumem, družo komandante – odvratu podređeni.

Logor u Čemernici nalazio se izvan mjesta i bio je dobro osiguran i ograđen žicom kao i do sada viđeni logori u kojima je Mile boravio. Za logoraše, kojih je moglo biti oko tisuću petsto, unutar logora nije bilo nikakvog smještaja. Spavalo se na goloj zemlji i pod vedrim nebom.

– Ovo ne sluti na dobro – pomisli Mile dok je obilazio po logoru ne bi li našao nekog poznatog.

Odmah mu se pogled zaustavio na nekoliko stabala mladih šljiva s kojih su logoraši oglodali koru i pojeli je, kao i zeleno lišće. Sve su to bili loši znakovi. Komandant logora neki je Srbin bez jedne ruke. Vjerojatno je bio ranjen tijekom rata. Logor su pak uz partizane čuvali i naoružani civili.

Iako je bio već kraj srpnja i kalendarski je ljeto bilo u punoj snazi, noći su u logoru bile prohladne, a po danu si bio na suncu cijeli dan, u logoru nigdje nije bilo hlada da se čovjek barem malo zakloni. Hranu nisu dobivali, a nešto zamućene vode jedva bi doteklo za polovicu logoraša. Trebalo se pravovremeno pripremiti ako bi tko želio ugrabiti dovoljno vode za sebe. Mile je uspio upoznati jednog logoraša iz svoga kraja. S njim je ostao u društvu dijeleći dobro i zlo, a najviše zlo jer dobra tu nikakvog nije bilo. Porobija, kojeg je zvao Jokić, bio

je iz njegova sela, ali se oženio negdje pri moru, gdje je i živio, pa ga Mile otprije nije poznao. Za vrijeme stare Jugoslavije bio je žandar, a kasnije je prešao u Hrvatske žandare, gdje je i ostao do kraja rata kada je zarobljen. Bio je to čovjek u zrelim četrdesetim godinama koji je svojim savjetima i iskustvom u mnogočemu pomagao Mili. U logor je stigao petnaest dana prije Mile. Dok su tako jedno poslijepodne njih dvojica sjedila u krugu i nešto raspravljala, odjednom mitraljeski rafal prolomi tišinu. Odmah nastadoše vriska i jauci.

Civili koji su osiguravali logor u jednom trenutku su iz čista mira otvorili vatru iz mitraljeza po logorašima. Odmah su na mjestu ubili devet logoraša, a nekolicinu ranili. Komandant logora istrčao je iz barake u kojoj je bila smještena uprava, a kad je ugledao mrtve i ranjene, pocrvenio je od bijesa kao paprika. Smrknuta lica samo je pogledao prema onima koji su zapucali iz mitraljeza.

– Da im materina razbojnička – proderao se iz sveg glasa i potrčao prema njima. Kada im je prišao, počeo ih je udarati nogama i onom jednom rukom, te ih tjerati iz logora.

– Marš, razbojnici, iz logora i više mi ne dolazite pred oči! – bjesnio je i dalje.

Iako su se ovi pravdali da im je mitraljez slučajno opalio, komandant logora ostao je ustrajan u svojoj odluci i nije više želio vidjeti civile na osiguranju.

Mile i njegov novi kompanjon na sreću su prošli neozlijeđeni iako su mitraljeska zrna zviždala i pored njihovih glava.

Sljedećih dana partizanima koji su ostali na osiguranju logora umjesto civila stigli su u pomoć mladi partizani, zapravo bivši domobrani koji su završetak rata dočekali na obuci ili u vojnoj školi. Bili su to sve još golobradi mladići, dovedeni kao ispomoć redovnom partizanskom osiguranju (umjesto civila) kako bi ih malo rasteretili u zadaćama osiguranja. U jednom kraju logora iskopana je rupa u zemlji duboka oko metar i po. E tu bi logoraši vršili nuždu kao u javnom zahodu, samo što ovaj nije bio ničim ograđen. Ali

što će logorašu zahod kada ne dobiva nikakvu hranu niti što jede. Mnogi su umrli od gladi. Jedan je mladić već danima ležao u blizini ove rupe. Vjerojatno je išao u zahod, ali je zbog iznemoglosti pao nakon desetak koraka i tu ostao ležati. Mile bi više puta na dan otišao provjeriti daje li još znakove života. Mladić je bio sama kost i koža i kralježnica mu se mogla vidjeti kroz trbuh. Još je disao, ali neće tako dugo, procijenio je Mile. Da ga je samo bilo najesti, sigurno bi preživio, a dvadeset jedna mu je tek.

Svanuo je tmuran srpanjski dan. Kiša je počela padati odmah u jutarnjim satima. U logoru nije bilo nikakvog zaklona gdje bi se logoraši mogli skloniti od kiše. Mogli bi pronaći zaklon ispod krošnji stabla šljiva da s njih već odavno nije obrano i pojedeno lišće. Stajalo se, sjedilo i hodalo na otvorenom, a kiša je neumorno natapala njihovu poderanu, iznošenu i oskudnu odjeću ispirući umorna i napaćena tijela.

– Šta ti se čini, Mile, barem ćemo se besplatno okupati i oprati ovo malo odjeće – našali se Jokić.

– Dobro bi bilo odmah štogod improvizirati pa skupiti malo kišnice da imamo za piće – predloži Mile.

– Ne bi bilo loše ako ovako bude padala cijeli dan. Samo, u što ćeš je skupiti, moj Mile, u đavla kad nemamo ništa – potuži mu se kolega.

– Ovaj moj ruksak ne propušta vodu, mogao bi dobro poslužiti.

I Mile razastre pažljivo ruksak po zemlji napravivši udubljenje u sredini kako bi se skupljala kišnica. Brzo bi se u ovaku improviziranu posudu skupila voda, a potom bi se jedan od njih sagnuo i ležeći se napio. Mile je nakon dugo vremena uživao u izobilju vode. Osjećao je taj miris vode, te spasosne tekućine koja mu lako klizi niz suho grlo. Potezao je lagano gutljaj po gutljaj da može uživati u toj čistoj nebeskoj vodi. Kada čovjek ima svega u izobilju, ništa ne cijeni, a sada nakon žeđi, koja je stotinu puta gora od gladi, cijeni, poštuje svaku kapljicu što mu je kliznula niz grlo.

- Dobro je da ti nisu oduzeli ovaj ruksak.
- Oduzeli bi ga oni, moj Jokiću, nego sam ga ja iskidao pa nisu imali koristi od njega, a sada mi dobro posluži kada idem leći na mokru zemlju, stavim ga ispod sebe.
- Pametno si se tome dosjetio – pohvali ga Jokić.
- Sad je, Mile, tebe red, skupila su se sigurno dva deca.
- Dosta mi je, a i za čim ću je piti, ima petnaest dana nisam ništa okusio.

Voda je za logoraše vrjednija od suhog zlata. Teško se do nje dolazilo. Zato je valjalo iskoristiti ovaj kišni dan. Većina je logoraša kišnicu skupljala u kape. Što je kapa bila masnija i prljavija, to je bolje skupljala i držala vodu. Kiša je i dalje neumorno lijevala kao iz kabla. Iako su svi bili mokri kao poljski miševi, barem danas nisu bili žedni. Ali u srpnju i kolovozu nema mnogo kišnih dana pa bi uprava logora svakodnevno odredila po jednu grupu logoraša (dragovoljaca) koji bi pod oružanom pratnjom odlazili do izvora u blizini te bi u raznim posudama donosili vodu. Tu su vodu ostavljali na jednom mjestu u logoru pa tko je vještiji, neka pije.

Gotovo i nije bilo dana da se Mile ne bi prisjetio ručaka u svom rodnom domu. Miris kisela kupusa sa suhim mesom i slaninom mogao je gotovo i sad osjetiti. Ali kakva korist od svega toga, zaključio bi na kraju.

Kišni dani nisu bili česti pa se na ljetnoj vrućini s vodom opet oskudijevalo.

- Idem se i ja danas prijaviti za donošenje vode u logor – predloži Mile svom kolegi.
- Ajde, moj Mile, pa se sjeti i mene da imam čime zaliti ovu tešku i žestoku hranu – našalio se na trenutak Jokić.

Nešto prijepodne s grupom logoraša zaduženom za donošenje vode uputio se i Mile. U osiguranju je bilo nekoliko partizana, naoružanih strojnicama. Izvor se nalazio nekih dvjestotinjak metara dalje od logora. Bio je to maleni izvor koji je izvirao u podnožju nekog brežuljka, a tu su po vodu dolazili i obližnji stanovnici, što je bilo opasno za logoraše.

Ako partizanska pratnja nije bila savjesna, znali bi logoraši proći s gadnim batinama, a s mnogih bi mještani poskidali odjeću te bi ih potom ostavili gole. Na izvoru su naišli na tri žene stare oko četrdesetak godina koje su točile vodu u neke drvene posude. Vidjevši logoraše, žene kao da postadoše opsjednute, pa počеше trgovati odjeću s njih, a jedna se htjela dokopati Miline košulje. Mile se otimao pa, iako je bio slab od neishranjenosti, još je u njemu bilo „špirita“ i nije dao svoju košulju. Uvidjevši da sukob izmiče kontroli, umiješali su se partizani iz osiguranja i nisu dopustili krađu odjeće.

Žena je bila uporna i htjela je pošto-poto košulju, ali Mile nije popuštao.

– Je uporna kao da su svi đavli ušli u nju. Ali ne dam košulju za inat – zainatio se Mile dok se borio sa svoju odjeću.

Stražar se umiješao u prepirku i predložio razmjenu. Na kraju je napravljen kompromis. Žena je Mili dala konzervu graha i dvije glavice luka, a Mile njoj košulju. Nije bila najbolja trgovina, ali što je mogao – računao je da je bolje išta nego ništa. Ostala je na njemu ipak još neka poderana jakna. Po povratku u logor osigurao je vodu za svog kompanjona Jokića i odmah mu pokazao konzervu graha i luk. Ovaj prizor izmamio je osmijeh na Jokićevu okruglom licu. Već je prošlo trideset dana od kada nije okusio nikakve hrane. Mile je odmah počeo pripremati ručak. Ali Jokić je bio iskusan i mudar čovjek zrelih srednjih godina i nije dao pojesti grah odjednom.

– E, prijatelju, nećemo ga pojesti odmah.

– Nego kako – zbunjeno će Mile.

– Ako misliš ostat na životu, slušaj mene. Bog zna dokle će ovo potrajat.

Izvadio je potom iz limenke nekoliko zrna graha pa po-dijeli Mili, a isto toliko uzeo je za sebe. Uz glavicu luka, bio je to objed toga dana, a takvih je dana u logoru „Čemernica“ bilo točno dvadeset i četiri, ako se ne računa onaj dan kada su pušteni.

– Ovo mi je prvi obrok hrane nakon trideset pet dana u logoru – procijedi kroz zube Jokić, dok je gutao zrna graha i luk.

– Dobro se držiš, Jokiću, ja sam došao dva tjedna iza tebe pa mi se čini da sam gotov. Sada vidim da četrdesetogodišnjak može bolje izdržati glad i žeđ od dvadesetpetogodišnjaka.

– Nema pravila tu, moj Mile, vidiš kako oko nas svaki dan umiru od gladi i bolesti.

– Jesi li ti Jokiću ono 1907. godište?

– Jesam, jesam 1907., vrsnik sam s Italom, Jolom, Lujanom, Vilom – nabroji na brzinu po nadimcima svoje vršnjake iz sela koje je i Mile dobro poznao.

– Ako Bog da, Jokiću, možda nas spasi ovaj luk i grah.

– Možda, možda ... promrmlja Jokić dok je gutao zadnja zrna graha određena za taj dan.

Svakoj patnji jednom mora doći kraj pa je tako došao i dan o kojem su sanjali svi logoraši. Toga 10. kolovoza 1945. godine komandant logora sakupio je sve logoraše i otpočeo govor.

– Drugovi! Danas se otpuštaju svi logoraši-ratni zarobljenici, osim oficira NDH, te možete krenuti svojim kućama. Skrećem vam pozornost da ne ulazite u srpska sela jer su mnoga u ratu bila zapaljena, a ljudi pobijeni pa da se ne bi neko i vama osvetio. Držite se zajedno i ne skrećite s ceste, a nastojte putovati po danu. Neka vam je srećno! Smrt fašizmu, sloboda narodu! – završio je govor komandant logora.

Mile i Jokić uzeli su potrebne potvrde u logoru na osnovi kojih su mogli putovati vlakom, a potom su se odmah uputili prema Glini. Pridružio im se i Andrija, njihov Cetinjanin iz sela Obrovca, kojeg su upoznali zadnjih dana. Kad su napustili logor, već je prošlo podne. Ljetno sunce dobro je peklo umorne i ispaćene logoraše. Dan je, istina, bio vruć, ali daleko od uobičajenih ljetnih vrućina i žega.

– Hvala ti, Bože, da sam sve ovo izdržao i daj da se vratim nakon svega sretno kući – pomolio se Mile nakon što je izišao iz logora.

Nije mogao vjerovati da je napokon slobodan. Razmišljanje i prebrojavanje ostavili su za druga bolja vremena, a družina se iz logora odmah uputila cestom prema mjestu Glini. Zbog iznemoglosti, gladi i ljetne vrućine, sporo se putovalo. Držali su se strogo uputa i savjeta te nisu navraćali u srpska sela.

Zaustavili bi se kod poneke hrvatske kuće, upitali bi malo hrane i vode, ali nije bilo baš sreće. Puno je već logoraša prije njih svratilo s istim pitanjem, a s hranom u ratnim godinama rijetko je tko obilovao.

– Naberite jabuka ili krušaka u voćnjaku, drugo vam nemamo što dati – pravdali su se i ispričavali ljudi gledajući pred sobom ispaćene logoraše.

– I nemojte zalaziti u srpska sela! – dobronamjerno bi na kraju savjetovali.

Planirali su dalje nastaviti prema Sisku, a potom će prema Banovoj Jaruzi gdje je bila željeznička stanica. Tu su se namjeravali ukrcati na vlak.

Dok su tako pješaćili, primijetiše na cesti jednog partizana kako im ide u susret. Na odori su mu se sjajile oficirske oznake, a o desnom ramenu objesio je strojnicu.

– Ovaj mi gadno izgleda – potuži se Andrija vidljivo uplašen.

– Di ga je đava baš na nas namirio! – namršti se Jokić i pogleda zabrinuto Milu i Andriju.

– Heeej, drugovi, hajde pođite sa mnom do staje pa mi pomognite zaklati tele – pozove ih partizan dubokim zapovijedajućim glasom.

Bio je to krupan pedesetogodišnjak. Na duguljastom i mrkom licu isticali su se prosijedi brkovi. Na glavi je nosio malo nakrivljenu titovku na kojoj se jasno icala velika crvena zvijezda petokraka. Odmah su zaključili da imaju posla s partizanskim oficirom i da je po govoru vjerojatno Srbin.

– Poooomoći ćemo ti! – odgovoriše sva trojica tiho, gotovo jednoglasno, a ništa im drugo nije ni preostajalo.

Odmah se uputiše za njim do obližnjih kuća koje su bile udaljene od ceste jedva dvadesetak metara.

– Ovo ne sluti na dobro? – šapnu Mile na uho Jokiću i oba pogledaše prema strojnici ruske proizvodnje što se lagano njihala o partizanovu ramenu.

Brzo su ušli u dvorište u kojem je bila smještena drvena prizemnica, uz koju je naslonjena omanja štala. Mile i njegova družina su se angažirali i mesarski radovi su brzo završeni, a partizan je izgledao zadovoljan.

– Eto, drugovi, završili smo pa vi sada možete dalje svojim putem! – reče im mrko ne ponudivši ih ni hladnom vodom.

Baš u tom trenutku iz kuće je izišla mlađa žena, pretpostavljali su nevjesta.

– Dođite, dođite ovamo, ljudi, ja ću vam dati jesti kada on ništa ne nudi!

– Pomogli su ti i namučili se, kako možeš da im ništa ne ponudiš! – otresitim glasom ukori mlada žena partizana.

Mile i družina odmah su posjedali oko stola koji se nalazio unutar dvorišta, ispod stabla jabuke. Stablo je pružalo dobru hladovinu od ljetne vrućine. Nisu dugo čekali i žena je brzo ispred njih donijela veliki lonac napunjen do vrha krumpirima koje je zalila svinjskom masti. Bio je to za ispaćenu družinu kraljevski objed.

– Da mu pas mater, i ništa vam stari gad ne bi dao pojesti – počela je žena razgovor ljutito pa opet nastavi.

– To je stari koljač, čudi me kako vas nije poubijao! Ne bojte se ništa dok sam ja tu.

Odmah su sva trojica počela grabiti krumpire iz lonca i trpati ih u usta. Bilo im je to prvo obilno jelo nakon nekoliko mjeseci. Mile se sjetio i iz pojasa izvadio kašiku koja mu je jedina ostala kao uspomena na njegovu jedinicu. Imao je sreće da mu i nju nisu oduzeli. Nije bio previše sentimentaln, ali nekako mu je bila draga ta kašika, navikao se na nju i dobro mu je ležala u ruci (uspio ju je sačuvati do danas). I sada mu je bila od koristi. Brže je donosila hranu u gladna usta od drvenih kašika koje su koristili Jokić i Andrija. Gladna družina brzo

je ispraznila lonac, a potom su se pogledali ne vjerujući da su napokon siti. Kada su završili s jelom, napili su se hladne vode i odlučili krenuti dalje. Zahvalili su se na odlasku gostoljubivoj ženi koja ih je tako obilno nahranila. I dalje su odlučili nastaviti cestom, cijeneći da je tako najsigurnije. Sunce se već prilično spustilo i nije više bilo tako vruće. Nisu puno odmakli kada su uz cestu naišli na jedan voćnjak pun jabuka. Zrelih plodova je bilo u izobilju. U blizini nema naselja pa su se odlučili još malo pogostiti. Odmah su počeli jesti sočne jabuke.

– Ne jedite puno jabuka, ne može to želudac podnijeti! Doći će vam slabo – upozoravao ih je Jokić.

Mile je odmah poslušao znajući da ga je uvijek dobro savjetovao. Pokupio je nekoliko jabuka pa ih potom spremio u džepove. Znao je da će dobro doći kasnije. Andrija pak nije slušao savjete starijeg kolege te je nastavio jesti jabuke jednu za drugom. Nakon što su odmakli nekoliko kilometara dalje, počeli su problemi. Andrija je počeo sve više zaostajati i hvatati se za trbuh. U jednom trenutku sjeo je pored ceste i nije više mogao hodati.

„Dobro da sam ga poslušao i nisam pojeo ono jabuka, inače bi se i ja ovako valjao po travi od bolova“, pomislio je Mile kada je vidio Andriju kako se muči i previja od bolova u trbuhu. Pokušali su ga provaljati po travi i masirati po trbuhu da mu barem malo pomognu.

– Da mu nisam govorio da ne jede toliko jabuka, ne bi mi bila briga, a najgore je ako zakasnimo na vlak! – ljutio se i dalje Jokić.

– Povuklo me nakon dva miseca logora – pravdao se Andrija. Zabrinutost je bila opravdana jer su svi željeli što prije do kuće, a opasnost na putu stalno je bila prisutna. Protekla su i dva sata nakon kojih je tek Andrija bio ponovno u stanju hodati. Bol je gotovo popustila i trojka je nastavila žurno pješaćiti kako ne bi zakasnila na vlak. Kada su stigli na željezničku stanicu u Banovu Jarugu, već se počela spuštati noć. Bilo je dosta logoraša koji su stigli do stanice. Brzo su se informirali

i saznali da vlak kreće tek u jutarnjim satima za Slavonski Brod. Odlučili su poslušati savjete dobronamjernih mještana Hrvata koji su im savjetovali da ne čekaju noć na stanici jer bi ih lako mogao „progutati mrak“. Tako su odlučili poći do obližnjeg kukuruzišta i tu prespavati. U ovakvom skrovištu bili su na sigurnom pa su do jutra uspjeli nešto i odpavati. Ujutro su ustali još prije izlaska sunca i uputili se prema stanici gdje se oko vlaka naguralo mnoštvo ljudi. Vagoni su brzo bili popunjeni, a za logoraše tamo nije bilo mjesta. Jedina slobodna mjesta bila su na krovovima vagona. Brzo su se uspeli na krov jednog od vagona i tamo polijegali. Ljetno sunce je već odavno izišlo kada se vlak spremao za polazak prema Slavanskom Brodu.

– Nije tako ni loše ovdje – reče Mile svojoj družini.

– E, moj Mile, vidit ćeš koliko ih od ovih na krovu neće doći do Slavanskog Broda – zamišljeno će Jokić.

– Kako to? – upita Andrija radoznalo.

– Zaspali će i popadati s vlaka u vožnji kao zrele kruške, sve je ovo mrtvo umorno!

Vlak je uskoro krenuo u susret slavonskoj ravnici, a putnici na krovovima vagona opijeni ljetnim suncem brzo su tonuli u san. Ubrzo su se Mili i Andriji počele sklapati oči i samo što nisu zaspali.

– Nema spavanja, nema spavanja ako mislite doći kući živi! – potezao ih je i budio Jokić ne dopuštajući da ih uhvati san.

Jokićeva predviđanja uskoro su se počela ostvarivati. Vlak je slavonskom ravnicom jurio punom brzinom, a svako malo s krova vagona uz krik i viku ispaao bi neki od logoraša. Usprkos činjenici da su vidjeli kako prolaze oni koji zaspaju, svladani umorom, glađu i patnjom mnogi su logoraši i dalje spavali.

U san su neprestano zapadali Mile i Andrija.

– Nema spavanja! – vikao je i bio uporan Jokić, neprestance ih povlačeći za odjeću.

Baš u tom trenutku jedan je logoraš iz susjednog vagona skliznuo i pao. U punoj brzini vlaka nije mu bilo spasa. Zahvaljujući ponajprije upornosti njihova kolege Jokića, družina je napokon u poslijepodnevnima satima stigla u Slavonški Brod. Iz Slavenskog Broda vlak dalje nije vozio. Nakon dužeg čekanja uspjeli su se tog dana prebaciti pomoću splavi preko Save. Noć ih je uhvatila u Bosanskom Brodu i tu su prespavali u nekom sjeniku. Idući dan su se nekako uspjeli prebaciti do Doboja, a dalje prema Maglaju nastavili su pješice. Što vlakom, što pješice uspjeli su preko Sarajeva doći do Mostara. Kad je vlak stigao u Mostar, bilo je blizu podneva. Na željezničkoj stanici dočekalo ih je mnoštvo žena koje su se uglavnom raspitivale za svoje bližnje.

Nažalost, Mile i njegova družina nije im mogla dati nikakve informacije.

– Nemojte sjedati u zadnji vagon, njega uvijek otkaače u putu i puste u provaliju! – savjetovale su dobronamjerno žene.

Vlak je ubrzo bio spreman za polazak prema Pločama. Mile je malo popravio odjeću što je imao na sebi, onu istu odjeću koju mu je dao onaj partizan kada mu je oduzeo njegovu odoru negdje prije Maribora. Izgleda da ta odjeća: poderane partizanske hlače, košulja i kapa titovka bez zvijezde nije izazvala previše sumnje kod partizana na osiguranju kolodvora te se uspio ukrcati na vlak izbjegavši zlokobni zadnji vagon. Njegova družina (Jokić i Andrija), kao i drugi logoraši koji su putovali prema Pločama nisu bili te sreće, te su prisilno ukrcani u zadnji vagon. U vagonima nije bilo nikakvog luksuza. Zapravo su to teretni vagoni u koje su se nagurali putnici.

– Preskočite, preskočite u ovaj vagon! – dovikivao im je Mile.

Kako su vagoni bili otvoreni, dva drugara uspjela su iskoristiti nepažnju stražara i iz zadnjeg vagona preskočiti u predzadnji vagon u kojem je bio i Mile. Partizansko osigu-

ranje odmah je otvorilo vagon pokušavajući uporno u masi putnika otkriti dvojicu prebjega. Hercegovačke žene koje su bile u vagonu shvatile su ozbiljnost situacije budući da je većina od njih izgubila nekog iz obitelji u ratu. Dvije žene koje su imale duge suknje raširile su noge i pokrile suknjama Jokića i Andriju. Stražari nisu uspjeli primijetiti bjegunce skrivene na neobičnom mjestu i brzo su odustali od daljnje potrage. Vlak je ubrzo krenuo prema Pločama. Mile i njegova družina neprestano su iščekivali hoće li partizani otkačiti zadnji vagon. Na sreću sviju, to se nije dogodilo i sretno su stigli u Ploče.

Bilo je već blizu podneva kada se vlak zaustavio na željezničkoj stanici. Na izlasku iz vagona zahvalili su dobrim ženama što su ih spasile krijući ih od partizana.

– Kakav je kod tebe, Jokiću, bio zrak ispod suknje? Ja samo što se nisam onesvijestio – dobaci sa smiješkom Andrija.

– Ti se sada rugaš, a žene su nas spasile – ukori ga Jokić, a potom se opet slatko nasmijaše ovoj šali.

Ovdje se družina morala rastati. Jokić je krenuo prema Metkoviću gdje je imao obitelj, a Mile i Andrija odlučili su se ukrcati na brod prema Splitu. Na osnovi potvrde koju su im dali na izlasku iz logora uzeli su dvije besplatne karte do Splita. Redovne linije nije bilo, ali pet praznih drvenih brodova za prijevoz ugljena trebalo je uskoro krenuti prema Splitu. Nisu gubili vrijeme nego su se kao i mnoštvo drugih putnika odmah ukrcali na brodove koji su uskoro isplovili. Drveni brodovi nisu imali motore, nego su ih vukla dva manja motorna broda. Plovidba je započela ugodno, ali ne zadugo. Negdje oko Omiša jaka bura zaprijetila je brodovima i njihovim putnicima. Dva broda koja su imala jedra uspjela su spas od vjetra i pobješnjelog mora pronaći u omiškoj luci. Jedan brod, nošen jakim vjetrom prema obalama Brača, udario je tamo o kamene hridine, nakon čega je potonuo.

– Nećemo valjda sada poginuti u moru, a izdržali smo cijeli rat i logor – počeo se jadati Andrija.

– Ne boj se! Dat će Bog i bit će dobro, vidit ćeš – hrabro ga je Mile iako je i sam bio prilično uplašen.

U jednom trenutku od snažnog udara bure i mora, koje je bilo sivo i zlokobno, popustio je konop koji je vukao drveni brod, te ih je vjetar snažno nosio prema Braču. Putnici na brodu očajavali su u panici. Osim Mile, svi su od ljuljanja počeli povraćati. Povraćao bi vjerojatno i on, ali nije imao što.

– Oče naš koji jesi na nebesima ... molile su pobožne žene, a brod se opasno približavao kamenim hridinama Brača.

Mali motorni brod koji ih je vukao pokušavao im je pomoći, ali zbog snažnog vjetra i nemirnog mora, nikako nisu uspjeli dohvatiti konop.

– Bacajte, bacajte konop ili ćete svi izginuti – dovikivali su mornari s broda.

Mile je sam bacao konop budući da su svi drugi putnici muku mučili s povraćanjem. U jednom trenutku snažno je zamahnuo i bacio konop i napokon je jedan od mnogobrojnih pokušaja uspio, a mornari su dohvatili konop i povukli brod prema Splitu.

– Hvala ti, Majko Nebeska – pomolio se Mile vidjevši da je uspio.

Kada su stigli u splitsku luku, svi su mu putnici čestitali na poštivnosti i hrabrosti. Hvalospjevi su brzo prošli, a „narodna milicija“ ih je odmah uočila (po odjeći) i odvela u zatvor na Katalinića brigu.

Ali kako često u životu biva, nije svako zlo za zlo. U zatvoru su se istuširali prvi put nakon nekoliko mjeseci, ako se ne računa ono vrijeme kad ih je prala kiša. Dobili su i kakvu-takvu večeru, a odmah ujutro su pušteni te su se uputili prema Sinju.

Bilo je oko deset sati kada su stigli u Sinj, na 15. kolovoza 1945. godine – točno na blagdan Velike Gospe koja se još u Sinju časti i slavi kao Čudotvorna Gospa Sinjska.

Dan je bio sunčan i vruć, pravi ljetni. Prošlo je, eto, točno devedeset dana od Bleiburga. U tih devedeset dana vidio je zla dosta i za sto života. To zlo sjeme mržnje koje je posijano u oranicu hrvatskog bića i povijesti nicat će još stoljećima i kao tmurni oblaci nadvijati se nad dolazeće generacije. Bez ikakvog suda umorena je hrvatska mladost, ona ista mladost što je donedavno sanjala o oranicama i njivama, svadbama, djevojkama i djeci. Možda je među njima bilo onih koji su okrvavili ruke, ali kakva je to država i vlast koja ubija bez ikakva suda.

– Hvala ti, Gospe Sinjska, što si me sačuvala od pogibelji i što sam evo stigao živ kući – molio se u sebi.

Mnoštvo je naroda i hodočasnika bilo u Sinju, ali ni približno kao prije rata. Mnogo je civila i vojnika izginulo u ratu i na ovom križnom putu. Mnogi su bili po logorima, a i komunistička vlast nastojala je spriječiti narod da hodočasti Majci Božjoj u Sinj.

Mile je izgledao kao živi kostur, imao je samo četrdeset pet kilograma, a istrošena i prljava odjeća stvarala je još gori dojam, pa su ga rodbina i poznanici jedva prepoznali. Nije mu bilo do velikog razgovora, te se odmah odlučio sam uputiti kući. Krenuo je preko Sinjskog polja pješice, po ljetnoj vrućini. Kada je prešao bistru Cetinu, odlučio je sjesti i malo se odmoriti. Osjećao je u nosnicama taj čisti miris vode. Sjećanja iz djetinjstva i mladosti kao bistra rijeka tekla su mislima. Odjednom je ustao i osvrnuo se oko sebe. Nije mogao vjerovati da se nakon svih događaja nalazi uz bistru Cetinu.

Slike Bleiburga, „križnog puta“ i ratnog užasa neprestano su mu se vraćale u misli. Znao je da su one dio njega i da će ga pratiti cijelog života. Odlučio je nastaviti dalje prema svojoj rodnoj kući. Stigavši do bistrog izvora Krenice, koji se nalazi u blizine mjesne crkve, odlučio se napiti hladne vode. Gledao je kako bistra voda teče u izobilju, a on se toliko napatio žeđi na „križnom putu“ i u logoru. Pogledao se u bistrom vodenom zrcalu i nije se mogao prepoznati. Pitao se je li to doista

on. Zato ga nije previše ni iznenadilo što ga većina njegovih sumještana koji su uz izvor na prekrasnoj zelenoj travi igrali balote nije prepoznala. Na livadi uz izvor rasle su vrbe koje su pružale dobar hlad u vrućim ljetnim danima. U hladovinu su se nagurali uglavnom stariji ljudi bježeći od ljetne vrućine. Sjedili su, pričali, te gledali nezainteresirano skupinu mladića koji su na livadi uz izvor igrali balote.

Odlučio je krenuti prema svojoj rodnoj kući. Dok je prolazio pored kamene mjesne crkve, zastao je na trenutak. Prekrižio se i još se jednom pomolio zahvaljujući Svim svetima kojima je crkva posvećena što je izbjegao ratnu pogibelj i živ se vratio kući.

Povratak kući nije značio i završetak svih problema. Znao je da mu je brat ubijen negdje na „križnom putu“ i da treba pomoći u podizanju njegovo šestero djece. Morao je naknadno i na odsluženje vojnog roka koji je trajao dvije godine, budući da mu u služenje vojnog roka nisu uračunali vrijeme provedeno u njemačkoj vojsci, kao svima ostalima. Odradio je i nekoliko mjeseci prisilnog rada na cesti Sinj – Vaganj – Livno, i to o svojoj hrani. Pozivi narodne Milicije i Udbe bili su česti, ovisno o tome kada ga je koji seoski partijski funkcionar prijavljivao.

Godine kušnje i naporna života su prolazile, a o Bleiburgu i „križnom putu“ nije se puno pričalo. Povjerio bi se samo bliskim rođacima i prijateljima. Slike užasa i umorenih na „križnom putu“ često su mu dolazile u san i misli. Uvijek je duboko u sebi vjerovao i nadao se da će doći i „drugo vrijeme“.

Kad su došle devedesete, iako već u starijim godinama (sedamdeset i neka), nije se ustručavao ponovno uzeti pušku u ruke.

Iako vrijeme neumorno prolazi, bleiburška tragedija ostaje i dalje bolna stranica hrvatske povijesti. Sve je manje živućih svjedoka Bleiburga i „križnog puta“, kao i onih koji su ovaj zločin planirali, naložili i provodili. Odlaze polako na onu drugu stranu rijeke, da polože račune vječnome Sucu.

Gospodaru svijeta i vremena, dopusti da ta nepregledna kolona umorenih na bleiburškom „križnom putu“ cijelu vječnost maršira pred očima onih koji su naložili i provodili ovaj strašni zločin. Daj da ih cijelu vječnost optužuju žene i majke koje su uzalud čekale svoje muževe i sinove. Učini da vječno gledaju stotine uplakanih dječjih očiju koje nikada nisu vidjele svoje očeve. Neka ih neprestano dozivlju tisuće glasova iz nepoznatih jama i grobova čije kosti nikad nisu našle mir u rodnoj hrvatskoj grudi. Daj da oni koji su izručili krvniku vojsku koja je položila oružje dugo, dugo strepe od tvoga glasa vječne osude...

I ti, poštovani čitatelju, pomoli se za duše Bleiburga i križnih putova i zapali barem jednu svijeću *U čast i slavu poginuloh, umorenoj i nestaloh hrvatskoj vojsci 1945.*

Hoćeš li im oprostiti Bleiburg

Tebe su, Gospodine, lažno sudili i osudili.
Umornu vojsku koja je položila oružje,
nisu niti pokušali suditi .

Hoćeš li im, Gospodine, oprostiti Bleiburg
iako su znali što čine.

Tebe su, Gospodine, položili u novi Josipov grob.
Njihove kosti leže razasute po tuđim
tamnim šumama i jamama.
Kamo da cvijeće položimo i svijeću upalimo.

Hoćeš li im, Gospodine, oprostiti Bleiburg
iako su znali što čine.

Tebi je, Gospodine, Šimun pomogao nositi križ.
Na njihovom križnom putu od Bleiburga
stajali su samo njihovi krvnici.

Hoćeš li im, Gospodine, oprostiti Bleiburg
iako su znali što čine.

Uzalud su majke čekale svoje sinove,
Uzalud su djevojke čekale svoje ljubavi,
Uzalud su dječja usta dozivala svoje očeve.
Uzalud su hrvatska polja čekala svoje ratare.

Znam da je u tebe, Gospodine, veliko milosrđe i praštanje.
Zato te ozbiljno i pitam:

Možeš li im ikada oprostiti Bleiburg iako su znali što čine.

O autoru

Ante Brčić, sin Jure, rođen je 9. kolovoza 1968. u Sinju. Završio je osnovno obrazovanje u Gali i Hanu, a srednju školu u Sinju. Visoku stručnu spremu i stručno zvanje diplomiranoga kriminalista stekao je na Visokoj policijskoj školi u Zagrebu. Pisanjem se bavi za vlastitu radost. Do sada je objavio putopis iz Svete zemlje *«Dobro nam je ovdje biti»*.

Sadržaj

PRVI DIO

- Novaci „Vražje divizije“ – 7
- Od Drvara do Glamoča – 17
- Operacija „Weiss“ – 27
- Bosanska zima i bolest – 38
- Borbe s četnicima – 52
- Izdaja i zarobljeništvo – 72
- Bitka za Široki Brijeg i ranjavanje – 82
- Zvonimirova linija – 101

DRUGI DIO

- Devedeset dana od Bleiburga – 111
- Hoćeš li im oprostiti Bleiburg – 165
- O autoru – 166

ISBN 978-953-55609-0-6

9 789535 560906

Cijena: 60 kn